Ihmisen olemisen salaisuus

E. Beztšerevnyh

Kansankulttuuri

E. Beztšerevnyh

IHMISEN OLEMISEN SALAISUUS

Kansantajuinen kuvaus materialistisesta historiankäsityksestä

KANSANKULTTUURI OY

HELSINKI

Venäjänkielisestä käsikirjoituksesta

TAINA BYTIJA TŠELOVETŠESKOGO

suomentanut

MATTI PYKÄLÄ

APN Moskova 1972

ISBN 951-615-034-9

Kustannusosakeyhtiö Savon Sana Kuopio 1973

Miksi salaisuus ja missä se on?

(Johdannon sijasta)

"... Ihmisen olemisen salaisuus ei ole siinä, että vain elää, vaan siinä mitä varten elää. Ilman lujaa käsitystä, mitä varten elää, ihminen ei suostu elämään ja ennemmin hävittää itsensä, kuin jää maan päälle..." Nämä sanat kuuluvat eräälle suuren venäläisen kirjailijan F. M. Dostojevskin romaanin "Karamazovin veljekset" henkilölle. Lukijan on helppo arvata, että hänen kädessään nyt olevan kirjan nimi henkii edellä esitettyä lainausta.

Kysymys ihmisen olemisen tarkoituksesta on askarruttanut, huolestuttanut, suorastaan kiduttanut ei yksin Dostojevskia ja hänen sankareitaan, vaan monia ihmissukupolvia, aikalaisemme heidän joukossaan.

Jo historiansa hyvin varhaisessa vaiheessa ihmiset ajattelivat omaa olemistaan, elämänsä ja olemassaolonsa ehtoja. Sillä vain eläimet ovat olemassa sellaisina, miksi luonto on ne luonut, ja seuraavat kuuliaisesti sen käskyjä ajattelematta mitään salaisuuksia ja asettamatta itselleen mitään päämääriä. Jopa eläinten "pyrkimyksetkin", jos sellaisista voidaan puhua, johtuvat täydellisesti niiden biologisesta organisaatiosta. Ihmisellä kaikki on paljon monimutkaisempaa. Eläin pyrkii vaistoonsa alistuen säilyttämään itsensä ja jälkeläisensä, mutta ihminen uhraa usein tietoisesti elämänsä aatteidensa hyväksi. Eläin kärsii ja kuolee nälkään, ellei

löydä luonnosta sitä mitä tarvitsee, mutta ihminen näkee toisinaan nälkää silloinkin, kun aitat hänen ympärillään ovat täynnä ruokaa. Eläimelle riittää vain ruoka ja kolo pesää varten, mutta ihminen tarvitsee kirjoja ja elokuvia, tiedettä ja taidetta ja yhä kasvavan määrän esineitä, joita luonto sellaisenaan ei voi antaa.

Näin ollen ihmisen oleminen on niin monimutkaista, että yhdellä silmäyksellä et sitä tavoita etkä ohimennen selvitä. Siksi ihmiset alkavatkin ajatella sitä, miksi jotkut ovat tyytyväisiä ja onnellisia, mutta toiset elävät kurjuudessa ja kärsivät, mistä johtuvat elämän vaikeudet ja onnettomuudet, ja voidaanko ihmisen olemisen ehtoja muuttaa, vai onko se, mikä nyt vallitsee, olemassa sekä tänään että huomenna ja ikuisesti muuttumattomana. Ja koska nämä kysymykset nousevat esiin, ne tuovat ehdottomasti mukanaan myös muita: mikä ihminen yleensä on? Mistä johtuu kaikki se, mikä tekee ihmisestä ihmisen? Mikä on hänen olemassaolonsa tarkoitus? Kaikki nämä liittyvät kiinteästi toisiinsa, koska vasta ymmärrettyään mikä ihminen on voi selittää sekä itselleen että muille, miksi ihminen elää ja mikä on hänen olemassaolonsa tarkoitus.

Historia tuntee valtavan määrän yrityksiä vastata näihin kysymyksiin, aivan samoin kuin epäonnistumisia, ristiriitoja ja vaikeuksiakin. Olisi tietenkin mielenkiintoista seurata, miten nämä vaikeudet on historiallisesti voitettu, mutta se ei kuulu meidän tehtäväämme. Siksi rajoitummekin vain muutamiin esimerkkeihin ja niihinkin vain osoittaaksemme, miten kipeinä nämä kysymykset ovat olleet niiden edessä, jotka ovat halunneet ja voineet ajatella niitä.

Onko kaikki sallittua?

Taiteellisen tajunnan todisteilla on melkoinen, toisinaan jopa ratkaiseva merkitys jonkun aikakauden kipeimpien ongelmien ymmärtämiselle. Siksi ei olekaan ihme, että me oman ongelmamme yhteydessä käytämme hyväksi Dostojevskin teoksia ja erityisesti hänen romaaniansa "Karamazovin veljekset". Taiteilija, varsinkin niin suuri kuin Dostojevski, tiedostaa ja ilmaisee toisinaan herkemmin, täsmällisemmin ja havainnollisemmin jonkun tilanteen kuin tavallinen ihminen, toisinaan paremmin kuin tiedemies.

Niinpä Dostojevski ja hänen sankarinsa kysyvätkin, mikä on ihmisen olemisen tarkoitus. Saattaa tuntua siltä, ettei tässä ole mitään vaikeuksia. Pyri vapauteen, tarpeittesi tyydyttämiseen ja toimi aktiivisesti näiden päämääriesi saavuttamiseksi. Ellet menesty, se merkitsee että olet toiminut huonosti ja taitamattomasti, että olet itse syypää.

Syvemmin tarkasteltaessa asia ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen. Päämääriinsä pyrkivä ihminen ei toimi ilmattomassa tilassa. Häntä ympäröi valtava luonto, jonka muutokset ja kehitys ovat yksityisen ihmisen ja yleensä kaikkien ihmisten tahdosta ja tietoisuudesta riippumattomien lakien alaisia. Sen lisäksi ihminen yhteiskunnassa eläessään joutuu alistumaan vaatimuksiin, joita hänen työolosuhteensa, se sosiaaliryhmä, johon hän kuuluu, yhteiskunnalliset instituutiot ja valtio hänelle asettavat. Jälleen on siis kysymys ihmisen ohella olemassaolevista ja hänestä riippumattomista voimista. Tästä kaikesta on todisteena tiede, joka paljastaa luonnon lait, yhden tapahtuman toiseksi vaihtumisen syy-yhteyden, syyn ja seurauksen välttämättömän kytkeytymisen toisiinsa. Onhan ihmisen elämän jokaisella tapahtumalla oma syynsä, ja koska se on olemassa, myös seuraus tulee rautaisella välttämättömyydellä. Mutta silloin ihminen onkin vain rengas tässä lainmukaisesti kehittyvässä tapahtumien ketjussa, ja hänen hyvä tai paha tah-

tonsa ei muuta eikä voi muuttaa maailmassa mitään.

"... Tiedän vain sen, että on kärsimys, että syyllisiä ei ole, että toinen saa alkunsa toisesta suoraan ja yksinkertaisesti, että kaikki virtaa ja tasapainottuu...", järkeilee yksi mainitun romaanin kaikkein ajattelevimmista sankareista, Ivan Karamazov.

Todellakin, jos oletetaan, että maailmassa kaikki tapahtuu luonnon lakien mukaan, niin myös ihmisten teot, toiveet ja pyrkimykset määrää jo ennakolta — ja yksiselitteisesti — ylipääsemättömän välttämättömästi luonto. Käy niin, ettei kukaan ole syyllinen enempää rikoksiin kuin ansiollinen kaikkein jaloimpiin tekoihin, koska molemmat johtuvat väistämättömästi näiden lakien vaikutuksesta. Ihminen on tällöin vain šakkinappula näiden lakien kädessä, "orgaaninen nasta" toisen Dostojevskin sankarin sanojen mukaan, eikä hänen elämänsä tarkoituksesta ja päämääristä tarvitse puhua. Tuskinpa ihmiset tyytyvät tämänkaltaiseen osaan, näkemään "orgaaniseksi nastaksi" muuttumisessa oman korkeimman tarkoituksensa.

Ihmisellä pitää tietenkin olla joitakin päämääriä, jos hän vakavasti eroaa kivestä, "orgaanisesta nastasta" tai eläimestä. Ja jos tapahtumien luonnollisessa yhteydessä, ts. ihmisten reaalisessa elämässä, niitä ei onnistuta havaitsemaan, niin mahdollisesti ne ovat olemassa tämän elämän tuolla puolen. Mahdollisesti ihmisen päämäärät liittyvät sielun kuolemattomuuteen, jumalan ihmisille lahjoittamaan haudantakaiseen elämään, jonka vuoksi kannattaa rakentaa omaa maallista elämäänsä, tehdä hyvää eikä pahaa.

Dostojevski löytää tai ainakin yrittää löytää pelastuksen jumalasta. Tässä hän ei ole lainkaan ainutlaatuinen. Jo kauan ennen Dostojevskia suuri saksalainen ajattelija Immanuel Kant kulki samaa tietä. Dostojevski muuten aktiivisesti polemisoi Kantia vastaan mainitsematta kuitenkaan hänen nimeään.

Mutta ihmisen elämän reaaliset tosiasiat eivät kuitenkaan oikein sovi tämäntapaisiin käsityksiin. Pahaa ei ole maailmassa suinkaan vähemmän kuin hyvää. Ja paha (ainakin tässä maailmassa, koska "tuonpuoleisesta" on vaikea päätellä) jää liian usein rankaisematta.

Viisaana ja rehellisenä ihmisenä Dostojevski ei tietenkään voinut sivuuttaa näitä tosiasioita, ei voinut olla havaitsematta häntä ympäröiviä lukemattomia kärsimyksiä, kurjuutta ja onnettomuuksia. Ja tällaista tapahtuu jumalan tahdosta luodussa maailmassa! Miten sitten voidaan sopeutua tällaiseen maailmaan? "Minä en hyväksy jumalaa, huomaa se, en hyväksy hänen luomaansa maailmaa, jumalan maailmaa en hyväksy enkä voi suostua hyväksymään", sanoo Ivan Karamazov veljelleen Aljošalle. Näissä sanoissa ilmenevä asenne tuntuu hänestä ainoalta mahdolliselta, koska se on inhimillisyyden sanelema. Mutta tällaisen asenteen ainoana seurauksena on jumalattomuus.

Edessämme on selvä paradoksi. Yritys pelastautua ihmisen olemisen tarkoituksenmukaisuudesta jumalan avulla johtaa jumalan kieltämiseen. Mutta tällainen kieltäminen johtaa Dostojevskin olettamuksen mukaan vielä murheellisempiin seurauksiin. Sillä jos jumalaa ei ole, kenelle sitten ollaan vastuussa? Ei suinkaan kasvottomalle luonnon välttämättömyydelle. Dostojevskin sankareiden tämänkaltaiset mietteet ovat täysin johdonmukaisia, kuten heidän johtopäätöksensäkin: kun kerran ihminen ei ole vastuussa mistään kenellekään (jumalaahan ei ole), silloin kaikki on sallittua. Kaikki! Myös paha. Niinpä Ivan Karamazov sanookin: "Pahanteko ei pidä olla vain sallittua, vaan tunnustettua kaikkein välttämättömimmäksi ja kaikkein järkevimmäksi ulospääsyksi jokaisen jumalattoman ti-

lanteesta".

"Onko kaikki sallittua?" Monissa Dostojevskin teoksissa koetellaan tätä määritelmää yhteentörmäyksissä elämän kanssa. Eri sankarit tulkitsevat sitä eri tavoin. Mutta lopputulos on sama, ei yksikään heistä saavuta todellista vapautta ja onnea, vaan kaikki menettävät joko henkensä tai järkensä. On laskettu että Dostojevskin neljässä romaanissa lukijan eteen avautuu yhteensä kokonainen ruumishuone, noin 20 vainajaa. Ja näiden kaikkien itsemurhaajien ja murhattujen tappajana on määritelmä "kaikki on sallittua", kuten eräs kirjailijan tuotannon tutkija on oikeutetusti todennut. Tuo määritelmä tappaa murhattujen hahmossa myös itsensä, oman ajatuksensa. Ihminen ei todellakaan ole onnistunut rakentamaan elämäänsä "kaikki on sallittua" -teesin mukaan, ylittämään lain rajoja ja vain siten vahvistamaan olemisensa ja vapautensa siinä.

Tilanne on todellakin mutkikas. Ei vallitsevan maailmanjärjestyksen, luonnon välttämättömyyden tunnustaminen, ei usko jumalaan eikä jumalan kieltäminen auta ratkaisemaan ihmisen olemisen salaisuutta. Miten salaperäinen olento ihminen onkaan, jos hänen elämänsä synnyttää noin paljon ristiriitoja ja arvoituksia? Eikö arvoituksen ratkaisu voisi sisältyä ihmiseen itseensä, hänelle ominaisiin luonnolta saatuihin ominaisuuksiin? Juuri tähän kääntyykin nyt kysymys elämän tarkoituksesta.

Suuren inkvisiittorin "harmonia"

Avaamme Dostojevskin päiväkirjan vuodelta 1877. Siinä arvioidaan ihmistä sangen pessimistisesti: "... paha piilee ihmiskunnassa..." ja "... yhteiskunnan missään järjestyksessä ette vältä pahaa". Jotenkin samaan tapaan sanoo samainen Ivan Karamazov: "... Puhutaan joskus ihmisen petomaisesta julmuudesta, mutta se on hirvittävän epäoikeudenmukaista ja loukkaavaa petoja kohtaan: peto ei voi milloinkaan olla niin julma kuin ihminen, niin taiturimaisen ja taiteellisen julma".

Onko ihminen todellakin pahan sikiö ja onko hän tosiaan tuomittu ikuisesti hyörimään tragedioiden ja rikosten maailmassa?

Samassa päiväkirjassaan samana vuonna Dostojevski kirjoittaa: "... ihmiset voivat olla ihania ja onnellisia menettämättä kykyään elää maailmassa (eikä taivaassa! E. B.). En halua enkä voi uskoa, että paha olisi ihmisten normaali olotila". Ja ikään kuin vastaten näihin sanoihin kuuluu, ei tosin kovinkaan varmana ja perusteltuna, "Karamazovin veljesten" erään henkilön huudahdus: "Ihmiskunta löytää itselleen voimaa eläakseen hyviä töitä varten jopa uskomatta sielun kuolemattomuuteen! Löytää rakkaudessa vapauteen, tasa-arvoisuuteen ja veljeyteen."

Miten kirjailija halusikaan uskoa tähän! Mutta hän ei mitenkään voinut sovittaa tosiasioita, noita itsepäisiä ja karkeita faktoja haaveisiin ja toiveisiin paremmasta. Ivan Karamazovin kertomus suuresta inkvisiittorista ei ainakaan ole optimistisen maailmankuvan sanelema. Ja vaikka tässä kertomuksessa puhutaankin keskiajan Espanjasta, Dostojevskia askarruttavat lähimenneisyyden asiat.

Muistatteko tämän synkän ja mielikuvituksellisen historian Espanjan inkvisition yksinvaltaisen jakamattoman herruuden aikana? Kukaan ei voi vastustaa pyhää inkvisitiota ja sen päämiestä. Pakanoiden polttamisen pelästyttämät ihmiset ovat menettäneet vastustuskykynsä, kaikkialla vallitsee ehdottoman kuuliaisuuden henki.

Ja suurena tuomion päivänä tapahtui se, mitä uskovaiset olivat jo vuosisatoja odottaneet — jumalan laskeutuminen maan päälle...

Mutta hän ei ollut enää isäntä maailmassa. Suu-

relle inkvisiittorille, 90-vuotiaalle vanhukselle uskolliset vartijat vievät jumalan vankilaan uskovaisten joukon alistuvasti vaietessa.

Vankilassa suuri inkvisiittori kertoo, miten ihmisten elämä on järjestetty, sanoissa jumalan alaisena, mutta käytännössä täysin mahdollisena ilman jumalaa. Maailma ei tarvitse jumalaa, jumala on maailmassa liikaa, koska ei tarvita ihmisestä suurimmalta onnelta tuntuvaa vapautta, vaan se on jopa vahingollista. Emme ryhdy torjumaan Dostojevskin yrityksiä sitoa vapaus jumalan tahtoon (enempää kuin pyrkimystä hyvään uskoon sielun kuolemattomuudesta). Meille on nyt tärkeämpää muu, suuren inkvisiittorin ns. positiivinen ohjelma.

Ihmisten maallinen elämä voidaan siis parhaiten järjestää ilman jumalaa ja vapautta. Vapaushan on "valittujen" osa, ja heitä on maan päällä liian vähän. Eikä ihmisillä ole polttavampaa tarvetta kuin antaa jollekin vapauden jumalallinen lahja, jonka keralla syntyy ihmiseksi nimitetty olento, ja luovuttaa tämän lahjan ohella jollekin myös omatuntonsa ja hyvän ja pahan ongelman ratkaisuvalta. Vain näin voidaan saavuttaa ihanteellinen ihmisen olemisen tila: "Tulee tuhansia miljoonia onnellisia pienokaisia ja satatuhatta kärsivää, jotka ovat ottaneet kantaakseen hyvän ja pahan tiedostamisen kirouksen". Entä jumala? Hänestä voidaan tarpeen vaatiesssa puhua vain rukouksissa...

Ihmisen elämän tarkoitus ilman jumalaa, mutta hänen nimessään, johtaa näin ollen vapaaehtoiseen luopumiseen vapaudesta, ts. vapaaehtoiseen tämän maailman mahtavien orjaksi alistumiseen.

On annettava tunnustus Dostojevskille. "Maailman harmonia" á la suuri inkvisiittori ei tyydytä häntä. Mutta tällaista "harmoniaa" ei voida ilman muuta heittää poiskaan, koska se ei ole suuren invisiittorin päässä syntynyt keksintö eikä ihmistä alentavaa parjausta. Se on yhteiskunnan kehityksen reaalinen ja katastrofisen vaarallinen näköala, jossa ihmisten välinpitämättömyys kaikkeen muuhun, paitsi omaan hyvinvointiin ja tyydytykseen, tunnustetaan ihmisen normaaliksi ja luonnolliseksi olotilaksi.[1] Dostojevski näki erinomaisesti tämän ilottoman näköalan.

Joudutaan todellakin umpikujaan. Ihminen törmää periaatteessa ymmärryksensä yli menevään salaisuuteen. Voiko olla mitään päämääriä, kun ihmiset ovat täysin vailla vapautta, vaikka pyrkivätkin vapauteen, kun ihmiset vapaudesta luovuttuaan eivät saa korvaukseksi enempää onnea kuin vaatimatonta tyydytystäkään! Joten mikä ihminen yleensä on? Mistä tulee se kaikki, mikä tekee jotkut ihmiset ihmisiksi ja toiset petojen kaltaisiksi. Mikä on heidän olemassaolonsa tarkoitus? Dostojevski ei voinut vastata näihin kysymyksiin.

Ihminen epäinhimillisessä maailmassa

Kun Dostojevskin mietiskelyn kohteina olleet ratkaisemattomat ristiriidat askarruttavat lukuisia ihmisiä nykymaailmassa, syynä ovat jo suuren kirjailijan havaitsemat kapitalismin sovittamattomat ristiriidat, jotka meidän aikanamme ovat äärimmilleen kärjistyneet. Se miksi nykyajasta puhuttaessa olemme joutuneet viittaamaan juuri Dostojevskiin, johtuu siitä, että kirjailijan teokset ovat merkillisesti "tulleet muotiin" meidän aikanamme.

Amerikkalaisella psykologilla ja sosiologilla E. Frommilla on aforismi, joka onnistuneesti luonneh-

---

[1] Kannattaa mainita, että tämä ongelma esitetään sangen terävästi nykyisessä kaunokirjallisuudessa, varsinkin siinä, jota nimitetään tieteisromaaniksi. Mainittakoon Stanislav Lemin romaani "Paluu tähdistä" ja Ray Bradburyn romaani "451° Fahrenheitiä" ym. Tämän kirjallisuuden laaja levikki ja suosio tekevät laajemmat esimerkit tarpeettomiksi.

tii meitä kiinnostavaa tilannetta: "1800-luvun ongelmana oli, että jumala on kuollut, 1900-luvun ongelma on se, että ihminen on kuollut". Näiden sanojen tarkoitus on seuraava: nyky-yhteiskunnassa kaikki on ikään kuin mukautettu siihen, että ihminen on menettänyt kykynsä ja mahdollisuutensa toimia inhimillisesti, ts. itsenäisesti, asettaen itse itselleen päämäärät ja valiten itse keinot niiden toteuttamiseen. Hänet on sanan täydessä mielessä ennalta määrätty toimimaan koneen osana, vain erikoisen koneen, yhteiskuntakoneen osana. Tässä yhteiskunnassa, jossa vallitsee jokaiselle yksityiselle ihmiselle ulkoapäin pakotettu ja hänet alaisekseen täydellisesti alistava järjestys, monet ihmisen ominaisuudet, esim. kyky tehdä itsenäisiä päätöksiä ja yleensä itsenäisesti ajatella, osoittautuvat yksinkertaisesti tarpeettomiksi. On osattava vain yksi asia: mekaanisesti ja ajattelematta täytettävä hänelle annettu tai säädetystä järjestyksestä johtuva tehtävä.

Kapitalistisen yhteiskunnan koko valtava koneisto, jonka kruununa on byrokraattinen valtiomekanismi, muuttaa ihmisen osakseen, joka toimii koko systeemin toimintalakien mukaisesti. Ihminen on ennalta määrätty systeemin tarpeita varten. Järjestelmä muotoilee ihmisessä itselleen tarpeelliset ominaisuudet. Mutta syrjästä katsoen voi näyttää siltä, että ihminen on saanut nämä ominaisuudet luonnolta.

Mutta voidaanko yleensä vähänkään objektiivisesti ja täsmällisesti päätellä ihmisen ominaisuuksista? Olemme tottuneet liiaksi uskomaan siihen, mikä on todistettu laskelmilla, määritelmillä ja kokeilla. Siksipä kertokaamme seuraavasta Harwardin yliopiston (USA) professori S. Milligranin suorittamasta kokeesta.

... Koehenkilö istui erillisessä huoneessa sähkötuolissa ja hänen oli toistettava tiettyjä sanaryhmiä, joita laborantti hänelle saneli. Jos hän näitä sanoja toistaessaan erehtyi, laborantti rankaisi häntä sähköiskulla. Laborantti istui viereisessä huoneessa ohjauspöydän ääressä. Ohjauspöydässä oli useita katkaisijoita, joihin kuhunkin oli merkitty jännitteen määrä osoittamaan sähköiskun voimaa. Jännite vaihteli 15—450 voltin välillä. 450 voltin katkaisija oli maalattu punaiseksi ja varustettu varoitustaululla: "Vaara! Voimakas sähköisku!" Laborantti näki koehenkilön monitorissa ja kuuli hänen äänensä kovaäänisestä. Jotta laborantilla olisi käsitys antamansa rangaistuksen tehosta, hänen annettiin ennen koetta kokeilla 45 voltin sähköiskun vaikutusta.

Entä tulokset? 63 % (!) kokeeseen osallistuneista painoi punaista katkaisijaa. Eikä sekään muuttanut mitään, vaikka kokeen johtaja istutti koehenkilön tuoliin ammattinäyttelijän, joka mestarillisesti esitti sähkövirran kiduttaman ihmisen kärsimyksiä. Eihän yksikään laboranteista tiennyt sitä!

Kokeen tuloksista voidaan ikään kuin vetää johtopäätös, että ihminen on luonnostaan julma, kuten Dostojevskin sankaritkin todistivat. Mutta todellisuudessa luonnolla ei ole tässä mitään tekemistä.

Tässä tapauksessa julmuus on tulosta kapitalistiselle yhteiskuntajärjestelmälle ominaisesta ihmisen ominaisuuksien muovaamismekanismin vaikutuksesta. USA:ssa mainostettavan väkivaltakultin, Vietnamin barbaarisen sodan mainostamisen, neekereiden, poliitikkojen ja täysin viattomien tavallisten amerikkalaisten epäinhimillisten murhien oloissa, jolloin radio, televisio, elokuvat ja lehdistö joka päivä ja joka tunti saarnaavat ihmisille murhia ja väkivaltaa, ylistävät ruumiiden yli päämääräänsä kulkevaa "voimakasta" ihmistä, sylkevät kaiken todella inhimillisen päälle, tällaisissa oloissa julmuus on normi. Se on olemassaolonsa ja päämääriensä saavuttamisen parhaana keinona militarismia synnyt-

tävän valtiomonopolistisen kapitalismin tarpeisiin rakentavasti mukautettu normi.

Äskettäin järkytti Japania kolme hämmästyttävästi toistensa kaltaista tapausta. Koulutyttö Kazuo Jamamoto jätti sairauden vuoksi harjoitukset. Rangaistukseksi hänen ystävättärensä pieksivät sairaan tytön kahdesti niin, että hän menetti puhekykynsä ja halvaantui osittain. Viisitoista-vuotias Isiro Simanuki kaatui rugbyharjoituksissa nääntyneenä kentälle. Hänen seuratoverinsa iskivät hänen päätään useita kertoja rautaristikkoon, minkä seurauksena hän muutaman tunnin kuluttua kuoli. Yhdeksäntoista-vuotias opiskelija Rissaku Anio yritti erota karateklubista, mihin hänet oli pakotettu liittymään. Klubin johtajat, hänen opiskelutoverinsa, pieksivät häntä kahden tunnin ajan, ja hän kuoli aivoverenvuotoon.

Traagiset tapahtumat Japanissa ovat yleisen mielipiteen mukaan osoittaneet vain, ja lisäksi mitä epämiellyttävimmässä muodossa, japanilaiselle militaristiselle fanaattisuudelle ominaiset sadistiset piirteet. Tässä on melko paljon yhteistä myös tyypilliselle gangsterihengelle: ei saa antaa anteeksi niille, jotka ovat meitä vastaan. Niinpä professori Milligranin kokeiden osoittama ihmisen hämmästyttävä julmuus ei olekaan koetilanteen tuote eikä varsinkaan perinnöllisyyden tulos, luonnon ihmiselle antama "lahja".

Vielä eräs seikka. Professori Milligran oletti, että hirvittävää taipumusta julmuuteen selitti huomattavalta osalta laboranttien vastuuntunnon puute tekojensa seurauksista: he olivat vain vieraan tahdon toimeenpanijoita. Ei voida olla yhtymättä tähän selitykseen. Mutta ihmisten vastuuttomuuskaan ei ole heidän synnynnäinen ominaisuutensa; senkin synnyttää ihmisen tahdoton ja passiivinen alistuminen byrokraattisen huippukerroksen tahtoon ja saneluun, monopolien toiveisiin.

Fasismin sadistisen epäinhimillinen käytäntö on riittävän vakuuttava esimerkki tästä. Olosuhteiden voimasta hitleriläisen koneiston toimintapiiriin vedetyt tavalliset ihmiset muuttuivat sadisteiksi, ammattimurhaajiksi, joille rikos ei ollut muuta kuin "kansalaisvelvollisuuden" täyttämistä ja kurin vaatimaa.

Ihmisen alistaminen esineiden, yli-inhimillisten voimien ja suhteiden maailman alaiseksi ulottuu kapitalistisen yhteiskunnan elämän kaikille aloille. Erityisen selvästi se ilmenee tuotannon alalla, minne tekniikka tunkeutuu yhä enemmän ja enemmän muuttaen käsitteen "inhimillinen" perusteellisesti ja asettaen usein sen rinnalle (jopa sen tilallekin) käsitteen "koneellinen".

Edison sanoi, että jokaiseen keksintöön sisältyy 99 % hikeä ja 1 % innoitusta. Ihminen siirtää vähitellen eräitä tehtäviään (yhä suuremman osan 99 prosentista) koneelle. Mutta miten tämä vaikuttaa itse ihmiseen? Helpottaako se hänen työtään, vapauttaako se ylivoimaisista kuormituksista, tekeekö se elämän sisältörikkaammaksi ja vähemmän nääntyttäväksi? Vai riistääkö se ihmiseltä hänen elämänsä jonkun tärkeän puolen, ja näin ollen köyhdyttää häntä?

Mielenkiintoisinta on se, että kumpaankin kysymykseen voidaan vastata myöntävästi. Tietenkin tekniikka lisää suunnattomasti ihmisen valtaa luontoon, helpottaa hänen työtään, vapauttaa hänen luovia voimiaan, koska toiminnan kaikki epäluovat, puhtaasti mekaaniset lajit ja puolet voidaan siirtää koneiden leveille "harteille". Mutta tietyissä oloissa ihminen muuttuu tekniikan orjaksi, hänen toiminnastaan puuttuu luova sisältö ja silloin hän toimii päivästä päivään kuin automaatti, kuin kone. Ihminen on todellakin suuresti Gulliverin kaltainen: hän on milloin jättiläinen lilliputtien maassa, kun tekniikan kehitys lisää hänen mahtiaan, milloin kääpiö

jättiläisten maassa, kun hän kuuliaisesti alistuu tekniikan tarpeisiin ja vaatimuksiin.

Onnettomuus on kuitenkin se, että ihmisestä tulee kapitalistisessa tuotantojärjestelmässä kääpiö paljon useammin kuin jättiläinen.

Tässäkin syntyy melkoinen kiusaus siirtää syy kaikesta tästä tekniikan niskoille. Sillä juuri se muka muuttaa ihmisen paljon useammin kääpiöksi kuin jättiläiseksi. Mutta teknistä kehitystä ei voida poistaa tai hidastaa. Se merkitsee, ettei muka voida poistaa tai vähentää inhimillisiä kärsimyksiäkään. Mutta tässä ei ole kysymys tekniikasta, vaan sen hyväksikäytöstä, joka liittyy kapitalististen suhteiden järjestelmään.

Ihmisen henkilökohtaiset päämäärät kapitalismissa eivät lainkaan liity tuotantoprosessiin, koska ihminen ei pidä asemaansa tässä prosessissa arvossa eikä ymmärrä sitä. Hänen työnsä on vain ensisijaisten aineellisten tarpeiden tyydyttämisen keino, ja nämä tarpeet muodostavat ihmisen miltei ainoan päämäärän. Tässä työssä ihminen esiintyy ainoastaan työläisenä, kuten hän syödessään ja juodessaan esiintyy ravinnon kuluttajana.

Mutta missä on sitten elämän tarkoitus? Nähtävästi kuluttamisessa, huolehtimisessa vain omasta ahtaasti käsitetystä hyödystään, omasta tyydytyksestään. Elintaso muodostuu elämän tarkoituksen korvikkeeksi. Turhan vuoksi ei länsimaissa ole ryhdytty nimittämään aikamme porvarillista yhteiskuntaa "kulutussivilisaatioksi".

Kapitalistisessa maailmassa ulkoiset olosuhteet hallitsevat ihmistä täydellisesti, riistävät häneltä vapauden. Uusitaan Dostojevskin kuvaama tilanne, mutta vain paljon selvempänä ja jyrkempänä.

Miten arvoitus voidaan ratkaista

Yritys ratkaista ihmisen olemisen tarkoituksen arvoitus merkitsee näin ollen sitä, että selvitetään kysymys, m i k ä i h m i n e n o n. Vanhan filosofisen perinteen mukaan kysymys muotoillaan näin: mikä on ihmisen olemus? Jäljellä ei ole selvästikään paljon: on löydettävä ihmisen olemus.

Millä keinoilla tämä tieteellinen tehtävä voidaan ratkaista. Todennäköisesti on tutkittava tähän tehtävään liittyvien tosiasioiden kokonaisuus ja selitettävä se.

Tosiasia-aineistona, josta ihmisen olemuksen tutkija lähtee, ovat reaaliset ihmiset heidän toimintansa ja elämänsä reaalisissa oloissa. Mutta tämän aineiston tutkimisen vaikeutena on se, että ihmisrodun yksityiset edustajat ovat ominaisuuksiltaan, erikoisuuksiltaan ja piirteiltään todella rajattomia, puhumattakaan heidän tottumuksistaan, tavoistaan, uskomuksistaan jne.

Yrityksiä selittää tämä moninaisuus, etsiä se mikä yhdistää kaikkia ihmisiä on tehty usein inhimillisen ajattelun historiassa. Tässä tutkijat ovat nojautuneet erilaisiin loogisiin periaatteisiin.

Pehmeä korvannipukka, musta joutsen ja kynitty kana

Tuntuisi, ettei ilmiön, prosessin tai tapahtuman

olemuksen etsiminen ole kovinkaan vaikeata. Vertaillaan vain meitä kiinnostavia ilmiöitä toisiinsa ja erotetaan ne tuntomerkit, jotka ovat niille kaikille ominaisia ja puuttuvat muista ilmiöistä.

Filosofian kielellä tätä prosessia kutsutaan abstrahoimiseksi: me abstrahoimme (irtaudumme ajatuksissamme) tutkittavan ilmiön kaikista muista tuntomerkeistä, paitsi kaikille yhteisestä. Tätä tietä saatu yleinen (sitä voidaan nimittää abstraktisesti yleiseksi) on se, mikä on ominaista kyseiselle ja vain kyseiselle ilmiölle, ja se onkin nähtävästi etsitty olemus.

Tällaisella jonkun kohteen olemuksen etsimisen keinolla on pitkä historia ja se esiintyy monien suurten filosofien tutkimuksissa. Jos asetutaan heidän kannalleen, niin ryhdytään vertailemaan ihmisiä toisiinsa (tällainen menettely on tietenkin yhdelle tutkijalle erittäin vaikea, mutta kun otetaan historian kokemus huomioon, se on täysin toteutettavissa), erotetaan kaikille ihmisille yhteinen, ja asia on kunnossa: ihmisen olemus on käsissämme.

Osoittautuu kuitenkin, että näin yksinkertainen operaatio lähemmin tarkasteltaessa ei johdakaan tulokseen. Ei läheskään kaikki yhteinen, siis kyseiseen luokkaan kuuluville kaikille esineille ominainen, ole samalla oleellista. Otetaanpa seuraava esimerkki: kaikista elollisista olennoista vain ihmisellä, lisäksi jokaisella ihmisellä, on pehmeä korvannipukka. Edessämme on kaikille ihmisille ja vain ihmisille yhteinen tuntomerkki! Mutta ei liene pienintäkään epäilystä siitä, että pehmeä korvannipukka voisi muodostaa ihmisen olemuksen. Tämänkaltaiset tosiasiat murskaavat ylempänä kuvatun olemuksen käsittämisen ja näin ollen myös sen tien, jonka avulla me yritimme tätä olemusta etsiä.

Todellakin tämä olemuksen etsimisen tie, josta on puhe, ei ole kelvoton vain siksi, että abstraktisesti yhteinen ja olemus eivät satu yhteen. Kysymys on

vielä siitäkin, että tätä tietä kulkien voidaan tehdä suuri virhe. Filosofian ja logiikan historiassa on usein eritelty tässä suhteessa selvää esimerkkiä.

Ihmiset ovat kautta aikojen ihailleet joutsenia. Legendat, sadut ja runolliset kuvaukset seuraavat tämän ihanan linnun kulkua maailmassa. Ilmaantuipa se minne tahansa, aina kiinnitettiin huomiota tähän valkeaan kaunottareen. Sen mukaan syntyi määritelmä "valkea joutsen". Havainnoista tehtiin johtopäätös, että kaikki joutsenet ovat valkeita. Tämä johtopäätös olisi ollutkin täysin oikeutettu, jos sitä olisi täydennetty yhdellä rajoituksella: kaikki joutsenet, jotka tähän saakka olemme nähneet, ovat valkeita. Tällainen täsmennys ei tullut kuitenkaan ihmisille mieleen, ennen kuin Australiassa löydettiin musta joutsen.

Kuten näette, yritys etsiä kyseisen luokan kaikille esineille yhteisiä piirteitä tavallisen vertailun tietä ei anna luotettavia takeita menestyksestä. Ja jos kerran tällä tavalla saadut joutsenten "yhteiset" ominaisuudet osoittautuivat virheellisiksi, samoin voi käydä jokaisessa muussakin tapauksessa. Näin ollen abstrahoinnin tietä saadut ihmisen ominaisuudet voivat osoittautua epäoleellisiksi eikä läheskään yhteisiksi.

Yli 2 500 vuotta sitten kreikkalainen filosofi Platon yritti määritellä ihmisen olemuksen meidän kuvaamillamme keinoilla. Hän onnistuikin toteamaan sellaisen tuntomerkin, joka on ominainen ihmiselle ja vain ihmiselle. Platonin mukaan ihminen on kaksijalkainen eläin ilman höyheniä. Platonin erottamat abstraktisesti yhteiset ihmisen tuntomerkit (kuten edellämainittu pehmeä korvannipukkakin) mahdollistavat ihmisen erottamisen muista elollisista olennoista (jos tietenkin oletetaan, että ne ovat ominaisia jokaiselle ihmiselle ja vain ihmiselle). Mutta kaksi tuhatta vuotta Platonin jälkeen kuuluisa ranskalainen fyysikko ja matemaatikko

Pascal esitti varsin yksinkertaisen ja älykkään vastaväitteen Platonille: ihminen pysyy ilman jalkojakin ihmisenä, mutta kana ei kynittynäkään muutu ihmiseksi.

Tämänkaltaisia vastaväitteitä on helppo löytää kaikkien niiden ihmisen tuntomerkkien kohdalla, joissa hän on samanlainen kaikkien muiden ihmisten kanssa. Juuri siksi näitä tuntomerkkejä nimitetäänkin abstraktisesti yleisiksi, koska ne eivät ilmaise ihmisen olemusta ja voidaan siis heittää pois ilman mitään vahinkoa olemukselle. Mutta silloin ovat täysin ajateltavissa sellaiset ihmiselle oleelliset ominaisuudet, jotka eivät ole ominaisia jokaiselle yksilölle. Näin ollen itse olemuksen etsimisen periaate abstraktisesti yhteisen erottamisen tietä osoittautuu kestämättömäksi.

Tutkimuskohteen olemuksen rajoittaminen käsitykseen sen abstraktisesti yleisistä ominaisuuksista ilmeni täydellisimmin 1500—1600 -luvun materialistien katsomuksissa. Nämä käsitykset muodostuivat aluksi luonnontieteissä. Sen ajan luonnontieteet kokosivat ahkerasti laajaa ja monipuolista tosiasia-aineistoa, mikä epäilemättä merkitsi tärkeää ja välttämätöntä vaihetta niiden kehityksessä. Mutta ensi vaiheissa tämän materiaalin muokkaamisen ainoana keinona voi olla sen luokittelu ja systematisointi, ts. kaikkien lukuisten tutkimuskohteiden jakaminen selvästi toisistaan eroaviin ryhmiin, joihin yhdistäminen perustui joihinkin kohteille yhteisiin tuntomerkkeihin. Tällaisten tuntomerkkien etsiminen muodostikin luonnontieteellisen tutkimuksen tärkeimmän tehtävän. Tällaiset englantilaisen filosofin John Locken luonnontieteeltä lainaamat ja johdonmukaisen teoreettisesti perustellut etsintäkeinot levisivät sitten tutkimusmenetelmänä kaikkiin tieteisiin, tulivat tieteellisen tutkimuksen milteipä hallitsevaksi periaatteeksi. Ja on luonteenomaista, että voidaan selittää riittävän johdonmukaisesti, miksi

tämä periaate sai yleisen luonteen, vain ottamalla huomioon sen ajan teoreetikkojen luokka-asenne. Tämä asenne perustui lujaan vakaumukseen, että kapitalistiset yhteiskuntasuhteet vastaavat kaikkein parhaiten ihmisen ”luontoa”, ja siksi ne on tunnustettava ikuisiksi ja muuttumattomiksi. Tästä seuraa, että jokaisen tieteellisen teorian on tavalla tai toisella oikeutettava vallitseva järjestelmä, siis itse asiassa rajoituttava välittömästi havaittavien ilmiöiden kuvaamiseen ja luokitteluun. Locken kehittämä logiikka on tietenkin tällaiselle tieteelle kaikkein sopivin tutkimuskeino. Sehän lähtee edellytyksestä, että kaikki tutkimuskohteet ovat ikuisia ja muuttumattomia, sellaisia, joina tutkija ne havaitsee, ja muita ei voi ollakaan. Tarvitseekin siis vain verrata näitä kohteita toisiinsa ja löytää se, mikä on niille yhteistä.

Tällainen menetelmä säilyy täydellisesti myös niillä ajattelijoilla, jotka ihmisen olemusta tutkiessaan vain toteavat vallitsevan asiaintilan. Tutki vain kaikki ihmiset, löydä, mikä on yhteistä heille ja rakenna näistä tuntomerkeistä ”olemus”. Ja jos näin rakennettu ”olemus” joutuu ristiriitaan ihmisten todellisten ominaisuuksien kanssa, sitä pahempi viimeksimainituille.

Kaikki tämä koskee täydellisesti myös yhtä menneen ajan kuuluisinta materialistia Ludwig Feuerbachia, joka oletti, että sellainen kuin on konkreettisen esineen oleminen (olemassaolo), sellainen on myös sen olemus. Aivan samoin me konkreettisen ihmisen olemista tarkastellessamme pääsemme muka vaivatta selville hänen olemuksestaan, sillä jokaisen ihmisen olemus on juuri hänen olemisessaan, hänen jokapäiväisen elämänsä ulkoisissa olosuhteissa. Mutta ihmisten oleminen on erittäin monipuolista. Se yhteiskunta, jonka rajojen yli Feuerbach ei voinut mennä, kapitalismi, ei lainkaan turvaa olemisen samanlaisia ehtoja kaikille ihmisille. Päinvastoin,

kapitalistiset yhteiskuntasuhteet tuomitsevat monet työtätekevät kurjuuteen. Miksi eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvien ihmisten oleminen eroaa niin jyrkästi toisistaan? Miksi ihmiset eri "tuntomerkeiltään" niin oleellisesti eroavat toisistaan?

Ludwig Feuerbach on sitä mieltä, että ihmisten konkreettinen oleminen ja heidän olemuksensa eroavat toisistaan silloin, kun ihmiset joutuvat epänormaaleihin, onnettomiin olosuhteisiin, joita ei voida muuttaa. Mutta tällainen asenne ei kestä arvostelua. Karl Marx ja Friedrich Engels huomauttivat tämän johdosta: "Jos näin ollen oman elämänsä olosuhteet eivät tyydytä miljoonia proletaareja, jos heidän olemisensa ei edes vähimmässäkään määrin vastaa heidän olemustaan, niin se on väistämätön onnettomuus, joka on muka rauhallisesti kestettävä."[1] Tällaista Feuerbachin asenteesta johtuvaa päätelmää ei tietenkään voida hyväksyä.

"Yksilölle ominainen abstraktio" ja ihmisen olemus

Siten selvältä tuntuva ihmisen olemuksen selvittämisen keino on selvästi kelvoton. Edistyksellisin filosofinen ajattelu tajusi tämän jo kauan sitten. Niinpä saksalainen idealistifilosofi Hegel kirjoitti, että ihmisten käsitykset "ihmisestä", "sinisestä" jne. eivät aina anna todellista käsitystä näistä "esineistä". Tällainen käsitys on mahdollinen vain siinä tapauksessa, "jolloin me osoitamme, että niihin sisältyy e r i p u o l i a y k s e y d e s s ä" (harvennus minun. E. B.).

Hegel itse ei voinut noudattaa tätä täysin oikeaa

[1] K. Marx ja F. Engels. Feierbah. Protivopoložnost materialistitšeskogo i idealistitšeskogo vozzrenij. Politizdat, 1966 s. 57.
Marx-Engels: Feuerbach. Materialistisen ja idealistisen katsantokannan vastakkaisuus. (Teoksessa: Marx-Engels-Lenin: Historiallisesta materialismista, Moskova, Edistys, s. 42).

loogista sääntöä. Syy oli sama, porvariston teoreettisen edustajan luokkarajoittuneisuus. Havainnollisesti se näkyi esim. siinä, että yrittäessään selittää ihmisen olemusta Hegel ei pystynyt soveltamaan dialektista sääntöään oman aikansa yhteiskunnan yhteiskunnallisten voimien erittelyyn. Hän ei pitänyt proletaareja vähääkään itsenäisenä historiallisena voimana, vaan halveksi heitä tavallisena "roskaväkenä". Siksi hän ei kyennytkään käsittämään aikansa ihmistä (ei yksityistä henkilöä, vaan ihmistä yleensä) hänen erilaisten ja jopa vastakohtaisten puoliensa ykseydessä. Totta kyllä tämä ei ole niinkään paljon Hegelin syy kuin hänen onnettomuutensa, koska hänen aikanaan proletariaatti oli erityisesti Saksassa vasta syntymässä luokkana ja otti vasta ensimmäisiä askeleitaan historian näyttämöllä.

Marxin ja Engelsin asenne oli periaatteellisesti toinen. Soveltaen luovasti ja kehittäen edelleen Hegelin dialektista suhtautumistapaa he tarkastelivat aikansa yhteiskunnan kaikkia sosiaaliryhmiä niiden ykseydessä ja vuorovaikutuksessa kiinnittäen erityistä huomiota proletariaattiin. Juuri siksi he eivät pystyneet vain ratkaisemaan ihmisen olemisen salaisuutta, vaan myös kehittämään johdonmukaisesti ja ankaran tieteellisesti dialektisen logiikan kokonaisen järjestelmän entisestä täysin poikkeavana keinona tieteellisten ongelmien, niiden joukossa myös meitä kiinnostavan ihmisen olemuksen ongelman ratkaisemiseksi.

Marxin sanojen mukaan "inhimillinen olemus ei ole yksityisessä yksilössä asustava abstrakti".[1] Periaatteessa ei voida löytää tätä olemusta erottamalla (abstrahoimalla) kaikille ihmisille yhteiset tuntomerkit, koska tällaiset tuntomerkit tulevat olemaan

[1] F. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassillisen saksalaisen filosofian loppu, Kansankulttuuri Oy 1955, s. 53.

"abstraktisia", ts. ihmisen kaikista muista ominaisuuksista irrotettuja ja eristettyjä.

Mutta miten sitten päästään käsiksi siihen ihmiselämän eri puolten ykseyteen, joka muodostaa ihmisen olemuksen?

On aloitettava ihmisestä itsestään ja hänen elämänsä reaalisista olosuhteista. Jotta ymmärrettäisiin todellisia eläviä ihmisiä, heitä on tutkittava ennen kaikkea heidän historiallisissa teoissaan.

Feuerbach kiinnitti aikanaan huomiota siihen, että kaikkein yksinkertaisimpia ovat juuri ne totuudet, joihin ihmiset viimeksi tulevat. Niinpä tässäkin tapauksessa: lähtöperiaatteiden löytämiseksi ihmisen ongelman tutkimisessa on välttämätöntä luopua totunnaisista käsitteistä ja käsityksistä, irrottautua perinteellisistä suhtautumistavoista, koska ne eivät ole johtaneet välttämättömään ratkaisuun. Sellainen olikin Marxin ja Engelsin tie.

Engels kirjoitti: "Se vaatii askartelua ulkomaailman kanssa, tyydytysvälineitä, siis ruokaa, toiseen sukupuoleen kuuluvan yksilön, kirjoja, keskusteluja, väittelyjä, toimintaa, käyttö- ja muokkausvälineitä"[1]. Ihmisten todellinen yhteisyys, heidän ykseytensä ihmisrodun jäseninä muodostuu ihmisten keskinäisten yhteyksien ja vuorovaikutuksen moninaisuudesta, vain siitä koostuu ihmiselämän koko rikkaus, koko "ihmisen maailma", joka muodostaa hänen olemuksensa. Todellisuudessa ihmisen olemus "on kaikkien yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuus"[2].

Ensi silmäyksellä yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuus voi näyttää joltakin sellaiselta, joka on ihmisen ulkopuolella, on olemassa hänen ohellaan. Silloin tietenkin syntyy kysymys, miten jonkun objektin olemuksena voi olla se, joka on olemassa erillään siitä? Mutta vaikeus onkin juuri siinä, että yhteiskuntaa ei voida tarkastella jonakin ihmisistä erillään olevana, se on olemassa juuri tietyissä ihmissuhteissa. Mitään yhteiskuntaa ei ole olemassa ihmisten ohella, kuten ei ole ihmisiäkään heidän yhteiskunnallisten suhteidensa ulkopuolella. Kumpaakaan ei voida ymmärtää erossa toisistaan. Yhteiskunnallisista yhteyksistään irrotettu yksilö lakkaa olemasta ihminen sanan suurimmassa ja täsmällisimmässä merkityksessä.

Näin ollen, jotta ymmärrettäisiin, mikä ihminen on, ei riitä, että verrataan ihmisiä toisiinsa ja etsitään sitä, mikä on yhteistä heille kaikille. On tutkittava kaikin puolin ja kaikissa yhteyksissään ja vuorovaikutuksissaan yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuutta, lakeja, joiden mukaan sekä koko yhteiskunnan että sen yksityisen jäsenen elämä kehittyy. Neuvostoliittolainen filosofi E. Iljenkov muotoili onnistuneesti tämän johtopäätöksen: ihmisen olemusta voidaan tarkastella "ei joukossa jokaiselle yksilölle yhteisiä ominaisuuksia, vaan yhteiskuntaelämän kokonaisprosessissa ja sen kehityksen laeissa. Kysymys ihmisen konkreettisesta luonnosta asetetaan ja ratkaistaan... kysymyksenä ihmisen yhteiskunnallisten suhteiden järjestelmän kehityksestä sekä toiseen ihmiseen että luontoon nähden".

Marxilaisesta teoriasta johtuu useita tärkeitä yhteenvetoja. Ennen kaikkea ei ole olemassa ihmistä yleensä, ihmistä ajan ja paikan ulkopuolella. Eihän se yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuus, joka muodostaa ihmisen olemuksen, ole mikään ikuisiksi ajoiksi annettu, se muuttuu yhteiskunnan kehityksen mukana. Se merkitsee, että myös ihminen muuttuu historiallisesta aikakaudesta, yhteiskuntajärjestelmästä sekä tiettyyn luokkaan tai sosiaaliryhmään kuulumisesta riippuen. Siksi ihmisestä voidaan saada ainakin jollakin tavoin määrätty ja konkreettinen käsitys vain tutkimalla hänen reaalisia yhteyk-

[1] F. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassillisen saksalaisen filosofian loppu. Kansankulttuuri Oy 1955, ss. 30—31.
[2] Sama teos, s. 53.

siään, suhteitaan muihin ihmisiin: luokkaveljiinsä ja luokkavihollisiinsa, muihin kansoihin ja kansallisuuksiin, yhteiskunnassa taloudellista, poliittista ja ideologista herruutta toteuttavien yhteiskuntavoimien edustajiin jne. erittelemällä ihmisten todellisen elämän reaalisia ristiriitoja. Ihmisen olemus voidaan siis löytää vain tutkimalla *ihmisten toimintaa, ihmisten yhteiskunnallisia ehtoja niiden historiallisessa kehityksessä.*

Järjestelmä "ihminen — yhteiskunnalliset suhteet"

Jo 1600- ja 1700-luvun materialistit esittivät arvailuja tällaisen suhtautumisen mahdollisuudesta ihmisen tutkimisessa. Monet heistä olettivat perustellusti, että ihminen on huomattavassa määrin, ellei kokonaankin, "olosuhteiden" tuote, ts. niiden olosuhteiden tuote, joissa hän elää. Olosuhteisiin laskettiin sosiaalinen syntyperä ja koulutus, omaisuus- ja perhesuhteet, sodat ja vallankumoukset, yhteiskunnassa vallitsevat aatteet ja taiteen kehitystaso jne. Teesi ihmisestä "olosuhteiden" tuotteena on luonteeltaan kiistattomasti materialistinen, koska ihmisen elämä tunnustetaan riippuvaksi objektiivisista olosuhteista. Se avaa reaaliset näköalat ihmisen olemuksen tutkimiselle, koska se kohdistaa filosofien huomion juuri näihin olosuhteisiin. Se oli todellakin vasta näköala, sillä tällaiseen kysymyksen asetteluun liittyvät ristiriidat ilmaantuivat mitä välittömimmin ja kärkevimmin.

Jos kerran ulkoiset olosuhteet määräävät yksilön elämän, niin ehdottomasti syntyy kysymys: mistä ne ovat tulleet? Heittäen syrjään materialisteille käymättömät vastaukset tähän kysymykseen (esim. jumala luo olosuhteet) he olettivat, että "olosuhteet" muodostuvat omiin päämääriinsä pyrkivien yksilöiden toiminnassa. Samalla kuitenkin yksilö itse on paljolti, ellei kokonaan luomiensa "olosuhteiden" tuote. Näin siis yksilö on riippuvainen "olosuhteista", jotka hän itse luo. Mutta kuka silloin luo mitäkin, yksilö "ympäristönsä" vai ympäristö yksilön? Onko ihminen historiallisten tapausten syy vai niiden seuraus?

Mutta vaikeudet eivät pääty näihin kysymyksiin. Jos ihminen aina toimii etujensa ja päämääriensä mukaan, alistaa toimintansa niiden alaiseksi ja niiden vuoksi uudistaa ympäröivää maailmaa, luontoa ja yhteiskuntaa, miten silloin voidaan selittää usein havaittava ihmisten aikomusten ja päämäärien epäsuhde heidän toimintansa tuloksiin nähden? Miten on selitettävissä, että ihmisten joidenkin tekojen seuraukset (ja näin historiassa tapahtuu melko usein) osoittautuvat toisiksi kuin he odottivat? Sitä paitsi tällaisia seurauksia on mahdotonta nähdä annakolta. Engels esitti aikanaan vakuuttavia esimerkkejä tästä. "Ihmiset, jotka Mesopotamiassa, Kreikassa, Vähässä-Aasiassa ym. hävittivät metsät saadakseen viljelysmaata, eivät aavistaneetkaan, että he samalla panivat alun noiden maiden nykyiselle autiudelle, sillä hävittämällä metsät he hävittivät kosteuden kerääntymis- ja säilymiskeskukset... Perunan levittäjät Euroopassa eivät tienneet, että he näiden jauhoisten mukuloiden mukana levittävät myös risatautia"[1].

Vielä vaikeampaa on nähdä ennalta ihmisten tekojen yhteiskunnallisia seurauksia. Engels jatkaa: "Mainitsimme jo perunat ja niistä johtuneen risataudin leviämisen. Mutta mitä on risatauti verrattuna niihin vaikutuksiin, joita työväen ravinnon rajoittaminen pelkkään perunaruokaan aiheutti kokonaisten maiden kansanjoukkojen elämälle. Mitä on risatauti verrattuna siihen nälänhätään, joka kohtasi Irlantia v. 1847 perunaruton seurauksena ja vei miljoonan perunoilla tai miltei yksinomaan peru-

[1] F. Engels, Luonnon dialektiikka, s. 223.

noilla elävää irlantilaista hautaan ja pakotti kaksi miljoonaa siirtymään valtameren taa! "[1]

Näin ollen osoittautuu, että "olosuhteilla" on oma kehityslogiikkansa, johon ihminen ei aina voi tai ei tiedä miten vaikuttaa ja joka itse määrää koko hänen toimintansa. Mutta loppujen lopuksi, mikä ihminen sitten on, tuote vai luoja, luoko hän "olosuhteet" vai nämä hänet?

Tämänkaltaisia ristiriitoja syntyi väistämättömästi aikaisempien materialistien järkeilyissä, koska ne sisältyivät jo heidän järkeilyjensä lähtökohtaan. Asetettiinhan "olosuhteet" tässä ihmisten ehdottomaksi vastakohdaksi jonakin heille ja heidän toiminnalleen ulkokohtaisena. Näin syntyi koko vanhalle filosofialle ratkaisematon ihmisen toiminnan ja hänen toimintaehtojensa ongelma, "ympäristön" tai "olosuhteiden" teoria.

Tässäkin tapauksessa kuuluu edellä kuvattujen ristiriitojen ratkaisemisen ansio Marxille ja Engelsille. "Kuten yhteiskunta tuottaa ihmisen ihmisenä, siten se tuottaa myös yhteiskunnan",[2] kirjoitti Marx jo vuonna 1844. Saattaa tuntua, että tällainen asenne synnyttää uudelleen vanhan ristiriidan: ihminen on "olosuhteiden" luoja ja viimeksimainitut luovat ensin mainitun. Todellisuudessa asia ei ole lainkaan näin.

Todellakin, ihminen itse luo maailmansa, ja historia on toisin kuin luonto "meidän tekemämme". Mutta sekä luoja että hänen luomistyönsä tuote käsitetään tässä kokonaan toisin kuin muissa filosofisissa järjestelmissä. Historiallisen luomistyön perustana ei ole yksityisen ihmisen tajunta eikä tajunta yleensä eikä myöskään puhdas esineetön "aktiivisuus", joka on verrannollinen yhtä puhtaaseen mielivaltaan, kuten idealisteilla tapahtui. Perustana ei ole myöskään muista ihmisistä eristetyn ja jo syntymästään saakka kaikilla inhimillisillä ominaisuuksilla varustetun yksilön ponnistukset, kuten oli materialisteilla ennen Marxia. Marx osoitti, että todellisina historian toimihenkilöinä esiintyvät "vain yksilöt; mutta yksilöt keskinäissuhteissaan, jotka he sekä uusintavat että uudelleentuottavat"[1].

[1] Sama teos, s. 224.
[2] K. Marx ja F. Engels, Iz rannyh proizvedenij, s. 589.

Näin ollen historian luominen ja luomistyö yleensä esiintyy tässä yhteiskunnallisen ihmisen toimintana, ihmisen, joka ei toimi yksin, vaan yhdessä muiden ihmisten kanssa. Toiminta edellyttää tietenkin jatkuvaa yhteiskunnallisten suhteiden ylläpitoa ja kehittämistä ihmisten kesken. Ovathan ihmisten käyttäytymis- ja keskinäissuhteiden normit, vaikka ovatkin olemassa ikään kuin heidän ulkopuolellaan, itse asiassa ihmisten, jokaisen konkreettisen yksilön elämää edeltäneen koko historian luomia. Yksilö ei omaksu näitä normeja passiivisen päähänpänttäämisen tietä, vaan osallistuen yhteiskunnan kokonaistoimintaan. Tämä tapahtuu aluksi perheessä ja koulussa. Vastasyntynyttä lasta on kirjaimellisesti opetettava olemaan ihminen jopa sellaisissa yksinkertaisissakin toiminnoissa kuin syöminen, nukkuminen, yksinkertaisten esineiden käyttö ja käveleminen, puhumattakaan ajattelemisesta. Opettaminen toimimaan jo olemassaolevien normien mukaan tapahtuu sitten tuotannossa, yhteiskuntaelämässä, oman luokan, kansan, valtion jne. taistelussa ja teoissa. Näin ollen mainitut normit ikään kuin luodaan uudelleen (uusinnetaan) jokaista ihmistä varten hänen omassa toiminnassaan. Ja tämä merkitsee, etteivät yhteiskunnalliset suhteet, itse yhteiskunta, ole ihmisen toiminnalle ulkoisia olosuhteita, vaan sen sisäinen sisältö. Ihminen ei luo abstraktisia ja epämääräisiä "olosuhteita", vaan oman reaalisen maailmansa, häntä ympäröivien esineiden ja yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuuden. Juu-

[1] K. Marx ja F. Engels, Sotšinenija, tom 46, tšast II, s. 222.

ri siinä marxilaisuus perusteellisesti eroaa aikaisemmista filosofisista teorioista, että se on pystynyt konkreettisesti kuvaamaan ja erittelemään nuo surullisen kuuluisat "olosuhteet". Luodessaan omaa maailmaansa ihminen on tietenkin myös riippuvainen siitä. Mutta tämä ei ole enää yksinkertaista riippuvuutta "olosuhteista", minkä aikaisemmat materialistit totesivat, vaan todellinen luonnon ja yhteiskunnan uudistamisen prosessi, jonka kulussa ihminen itse muuttuu.

Näin suhtauduttaessa "olosuhteiden" kehityksen oma logiikka ei ole enää ristiriidassa sen kanssa, että se on riippuvainen ihmisen toiminnasta. Aloittaahan ihmisten jokainen uusi sukupolvi elämänsä tietyissä oloissa, jotka niitä edeltävät sukupolvet ovat luoneet, ja tämä uusi sukupolvi puolestaan luo edellytykset omien jälkeläistensä toiminnalle. Olosuhteiden muutos on sellaisten lakien alainen, jotka eivät riipu jokaisen sukupolven tahdosta ja toiveista. Siksi ihmisten on väistämättä liityttävä jo muodostuneisiin yhteiskunnallisiin suhteisiin, muutettava ne oman toimintansa ehdoiksi ja siten saatava mahdollisuus luoda uutta, kehittää kykyjään, tottumuksiaan, tietojaan jne. Vain tässä prosessissa ihminen täydellistyy, hänen olemuksensa muotoutuu.

Siten ihminen ja "olosuhteet" eivät ole kaksi toisensa pois sulkevaa vastakohtaa, vaan kiinteä ykseys, joka luo "inhimillisen todellisuuden", "ihmisen maailman", hänen reaalisen yhteiskunnallisen olemuksensa. Siksi "olosuhteiden vaikutus ei ole mitään muuta kuin inhimillistä toimintaa sen esineellisenä olennoitumisena". Itse esineet tai yhteiskunnalliset suhteet eivät toimi, vaan ihmiset itse toimivat luomiensa esineiden avulla oloissa, jotka heidän oma tai heitä edeltävien sukupolvien toiminta on luonut. Marx kirjoitti, että "ihmisten oleminen on sen edeltäneen prosessin tulos, jonka kautta orgaaninen elämä on kulkenut. Vasta tietyssä tämän prosessin vaiheessa ihminen tulee ihmiseksi. Mutta kun kerran ihminen on jo olemassa, hän on ihmisen historian jatkuvana edellytyksenä myös sen jatkuva tuote ja tulos, ja edellytyksenä ihminen on vain omana tuotteenaan ja tuloksenaan" [1].

Näin ollen yksilö esiintyy koko yhteiskunnallisen liikkeen edellytyksenä ja samalla sen tuloksena. Se merkitsee, etteivät tutkimustemme kohteina ole ihminen ja yhteiskunta erikseen otettuina, vaan orgaaninen järjestelmä "ihminen-yhteiskunnalliset suhteet". Olisi vakava virhe tarkastella vain tämän järjestelmän yhtä puolta, joko ihmisen vaikutusta "olosuhteisiin" tai näiden vaikutusta "ihmiseen". Kyseinen järjestelmä onkin juuri siksi orgaaninen, että nämä molemmat suhteet edellyttävät toinen toisiaan. Mutta tällaisissa oloissa järjestelmä esiintyy tutkijalle itsekehittyvänä. Se ei tarvitse kehityksessään mitään ulkoisia vaikutteita. Se sisältää itsessään uuden syntymisen lähteen, muotoilee oman olemassaolonsa ja muutoksensa ehdot.

Ihmisen olemisen salaisuuden ratkaisu edellyttää näin ollen tämän orgaanisen järjestelmän liikkeen vaikkapa kaikkein oleellisimpien lainmukaisuuksien, ihmisen todellisen maailman, hänen yhteiskunnallisten suhteidensa kokonaisuuden tutkimista.

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Sotšinenija, tom 26 tšast II, s. 516.

Ihmisen maailma

Marxin sanojen mukaan ihminen "ei ole abstraktinen, jossakin maailman ulkopuolella kyyhöttävä olento. Ihminen on ihmisen maailma, valtio ja yhteiskunta"[1]. Nämä sanat luonnehtivat mitä täsmällisimmin marxilaisen ihmisen olemukseen suhtautumisen erikoisuutta.

Ihmisen "epäorgaaninen keho"

Valtio ja yhteiskunta eivät ole siten ulkoinen "ympäristö", jossa ihmisen elämä kehittyy. Ne muodostavat hänen elämänsä toimintojen sisällön ja kuuluvat sen vuoksi ihmisen sisäiseen maailmaan.

Käsittääksemme millainen joku eläin on, meidän on välttämättä tutkittava sen anatomiset ja fysiologiset erikoisuudet. Ihmisen maailman analyysi edellyttää myös erityisen "kehon" — Marxin sanojen mukaan ihmisen "epäorgaanisen kehon" — "anatomian" ja "fysiologian" tutkimista. Mikä sitten on tämä "keho"?

Ravinnon ja asunnon ohella jokainen ihminen tarvitsee monia luonnon rikkauksia ja vuosisatojen kuluessa luotuja kulttuuriarvoja, joita ilman ihmisen elämää ei voida nykyisin ajatella. Ihminen tarvitsee rautaa, kuparia ja puuvillaa, sähköä, öljyä ja uraania, yhteiskunnallisia instituutioita ja kansalaisjärjestöjä, tiedettä ja taidetta, moraaliperiaatteita ja valtion lakeja. Näin syntyykin suuri "kulttuurin keho", jolla on omat elimensä, eräänlainen hermojärjestelmä vastaanottokeskuksineen ja muisteineen. Tämä erittäin monipuolisen määrän esineitä, tuotteita, organisaatioita ja suhteita sisältävä "keho" muodostaakin ihmisen maailman. Ja juuri sitä on tutkittava, jotta ymmärrettäisiin, mikä ihminen on, millaisia hänen päämääränsä ja toiveensa, etunsa ja tarpeensa ovat ja millaiset ovat hänen käytössään olevat välineet ja mahdollisuudet.

Ajatelkaamme sellaista mielikuvituksellista tilannetta, että maailmassa ei olisi ainoatakaan niistä kaikille totunnaisista esineistä, joita me päivittäin käytämme. Ei ole vaikeaa käsittää, että ihminen ei silloin vain elä "huonommin", hän ei yleensä voisi olla olemassa, ja jos voisikin, ei ainakaan ihmisenä. Ilman jatkuvaa kanssakäymistä luomiensa esineiden ja muiden ihmisten kanssa olento nimeltään homo sapiens (viisas ihminen) lakkaa olemasta sekä viisas että ihminen.

Näin ollen me olemme myös yhteiskuntatieteissä tekemisissä ihmisen "kehon" kanssa. Mutta se on erityinen "keho", jota hän ei ole saanut luonnolta ja joka kehittyy muiden kuin luonnon lakien mukaan, ja siksi sitä nimitetäänkin "epäorgaaniseksi kehoksi". Sen "fysiologiaan" ja "anatomiaan" sisältyykin ihmisen olemus. Siksi se osoittautuikin aikaisemmille filosofeille niin saavuttamattomaksi, että ihmisen "epäorgaanisen kehon" "anatomia" ja "fysiologia", ts. hänen elämänsä ja toimintansa lainalaisuudet jäivät heille suljetuksi kirjaksi. Vasta marxilaisuuden onnistui avata tämä kirja.

Millaisia sitten ovat ihmisen "epäorgaanisen kehon" toiminnan lait?

Vastatessaan tähän kysymykseen Marx lähti edel-

[1] K. Marx ja F. Engels, Sotšinenija, tom 1 s. 414.

lytyksestä, mihin suurin osa hänen edeltäjistään ei kiinnittänyt huomiota. On olemassa ihmiset, heidän elämänsä tietyt ehdot (osittain jo olemassaolevat, osittain uudelleen luotavat), sekä ihmisten tietyt vaatteiden, juoman, ravinnon ym. tarpeet. Hallitakseen ulkoisen maailman esineitä ja tyydyttääkseen tarpeensa ihmiset alkavat toimia aktiivisesti, tuottaa heille välttämättömiä elämän tarpeita. Tässä toiminnassaan, ennen muuta tuotannollisessa, he luovatkin heitä ympäröivän maailman, ihmisen "epäorgaanisen kehon", luovat oman historiansa. Ihmiset luovat yhteiskunnan olemuksen, joka on jokaisen yksilön olemus, hänen oma toimintansa.

Tässä ihmiselle välttämättömien aineellisten ja henkisten hyödykkeiden tuotannon prosessissa muotoutuu heidän elämäntoimintojensa reaalisten ilmenemismuotojen runsaus, muodostuu ja kehittyy ihmisen olemus. "Tätä tuotantotapaa ei ole tarkasteltava vain siltä puolelta, että se on yksilöiden fyysisen olemassaolon uusintamista. Vielä suuremmassa määrin se on kyseisten yksilöiden tietty toimintakeino, heidän elämäntoimintojensa tietty laji, heidän tietty elintapansa"[1].

Siten siis toiminta, ennen kaikkea tuotannollinen työ muodostaa ihmisen "epäorgaanisen kehon" olemisen keinon. Se merkitsee, että tämän "kehon" "anatomian" ja "fysiologian" tutkimisen lähtökohtana pitää olla toiminnan lakien ja sen maailman liikkeen lakien tutkiminen, joka tällä toiminnalla luodaan.

Työvälineitä valmistava eläin

Ihmisen kaikki moninaiset elämänilmiöt edustavat erilaisia toiminnan muotoja. Tässä ilmenee hänen "luontonsa" aktiivisena olentona, ilmenipä tämä aktiivisuus millä alalla tahansa. Voidaan puhua sorvarin ja taiteilijan, poliitikon ja opettajan toiminnasta, henkisestä ja ruumiillisesta työstä, omatoimisista taideharrastuksista ja puutarhanhoidosta yms. Mutta ihmisen olemuksen konkreettiseksi käsittämiseksi on täysin riittämätöntä havaita kaikkien toiminnan lajien abstraktisesti yhteiset tuntomerkit, vain niiden erottautuvat (abstrahoituvat) toistensa kaltaiset piirteet. On löydettävä se yhteinen joka sitoo jokaisen ihmisen teot inhimillisen toiminnan yhtenäiseksi järjestelmäksi, on löydettävä toiminnan sellainen laji, joka olisi perustana ja lähteenä sen kaikille muille ilmenemismuodoille. Tällainen toimintamuoto on työ aineellisen tuotannon alalla ja vielä täsmällisemmin työvälineiden tuottaminen. Marx oli täysin samaa mieltä amerikkalaisen poliitikon ja tiedemiehen B. Franklinin kanssa siitä, että ihminen on työvälineitä valmistava eläin.

Tällainen kysymyksenasettelu voi jälleen herättää hämmennystä: eivätkö ihmiset, jotka itse eivät valmista työvälineitä, kuulukaan ihmisrotuun? Ihmisen historian aamunkoitossa kaikki ihmiset tosiaan valmistivat työvälineitä. Mutta entä nyt? Tällä perusteella ei edes talonpoikaa voida nimittää ihmiseksi, koska hän ei itse valmista työvälineitään. Entä mitä sanotaan taiteilijasta tai runoilijasta? Tämän vaikeuden ratkaisemisessa on otettava huomioon, että työvälineiden tuotanto ei ole vain yksi ja ainoa inhimillisen toiminnan laji muiden rinnalla. Se on tämän toiminnan monilukuisten muotojen perusta. Ja siksi me sanoessamme, että työvälineiden tuotanto on inhimillisen toiminnan erikoisuus, tarkoitamme toiminnan historiallisesti ensimmäistä muotoa, jossa ihmiset tulivat ihmisiksi, kehittivät puhtaasti ihmisellisiä ominaisuuksiaan. Tästä

[1] K. Marx ja F. Engels, L. Feierbah. Protivopoloznost materialistitšeskogo i idealistitšeskogo vosspenij, s. 23. Teoksessa: Marx—Engels—Lenin, Historiallisesta materialismista, s. 16.

siemenestä on kasvanut kaikki ihmisellinen ihmisessä. Myöhemmin tällä perusteella muodostui sellaisiakin toiminnan lajeja, jotka ovat kaukana välittömästä tuotantovälineiden valmistuksesta (sanokaamme taiteellinen luomistyö).

Millaista osaa sitten työ esittää ihmisen ja ihmiskunnan historiassa? Millainen on sen todellinen sisältö? Aloitamme siitä, että ihminen voi vain työn avulla tyydyttää omat välttämättömät elämäntarpeensa, ennen kaikkea hankkia itselleen ravinnon, vaatetuksen ja asunnon. Työn sisältö ei kuitenkaan rajoitu vain kulutusesineiden tuotantoon.

Työ on ihmisen elämän ensimmäinen perusehto jopa siinä määrin, että meidän on tietyssä mielessä sanottava: työ on luonut ihmisen itsensä. Vasta opittuaan aktiivisesti uudistamaan luonnon aineita eikä vain sopeutumaan luontoon, opittuaan alistamaan luonnon alaisekseen, mukauttaessaan sen omiin päämääriinsä ja tarpeisiinsa, ts. opittuaan tekemään työtä, tuottamaan, ihminen selviytyi elossa olemassaolonsa aamunkoitossa. Tässä yhteydessä syntyy tärkeä kysymys ihmisen suhteesta luontoon.

Se tosiasia, että ihminen muotoutuu ja on olemassa vain yhteiskunnassa, ei lainkaan sulje pois hänen kiinteää yhteyttään luontoon. Ihminen on tietenkin luonnon tuote ja osa, hän on siitä lähtenyt ja paljolti siihen sidottu. Hän itse on "luonnonvoima". Mutta hän on luonnon erikoinen tuote ja sen erikoinen voima, joka ei ole muiden luonnonvoimien kaltainen. Ihmisen tällainen erikoisuus on ennen kaikkea ja mitä suurimmassa määrin työn tulos. Juuri työkyky muodostaa ihmisen oleellisimman eron eläimestä luonnon "puhtaana" tuotteena.

Tämän väitteen todistamiseksi viittaamme tieteen toteamaan tosiasiaan: ei yksikään ihmiselle ominainen tuntomerkki (puhekyky, ajatuskyky, tottumus pystyssä liikkumiseen) ilmene hänellä syntymästä lähtien, luonnon lahjana. (Tiedetään esim. että ihmisen lapsi, lisäksi biologisesti täysin normaali, jouduttuaan sattumalta eläinten joukkoon on hyvin nopeasti menettänyt ihmiselliset ominaisuutensa tai ei ole pystynyt niitä hankkimaan. Ihmisten joukkoon palattuaan hän ei ole pystynyt tulemaan ihmiseksi sanan täydessä mielessä. "Puhtaan" luonnon vaikutus ihmisen omaan kehitykseen on ollut liian peruuttamaton.) Päinvastoin kaikki nämä ominaisuudet muotoutuvat vain ihmisen tultua yhteiskunnan elämään ja erityisesti tuotannolliseen toimintaan. Mutta ihminen ei ainoastaan erottaudu luonnosta työnsä ansiosta. Suhdettaan siihen hän toteuttaa työprosessissa. Marx kirjoitti: "Työ on lähinnä ihmisen ja luonnon välinen prosessi, jossa ihminen omalla teollaan välittää, ohjaa ja valvoo ainesten vaihtoa itsensä ja luonnon välillä".[1]

Järjen oveluus

Jo tämä ensimmäinen törmääminen työhön tekee mahdolliseksi erottaa siinä vähintään kolme sen yksinkertaisinta puolta. Työ kohdistuu aina johonkin esineeseen, luonnon objektiin. Siksi se edellyttää aina työn esineen olemassaoloa. Kaikki esineet, jotka työn avulla irrotetaan niiden välittömästä yhteydestä luontoon, ovat olemukseltaan luonnon antamia työn esineitä. Sellaisia ovat esim. vedestä pyydystetty kala, kaadettu puu ja maan uumenista louhittu rauta. Objektina, johon ihmisen työ kohdistuu, voi esiintyä myös esine, jota aikaisemmalla työllä on muokattu, esim. sulatettu malmi tai laudoiksi sahattu puu. Tämänkaltaisiin esineisiin ihminen vaikuttaa muuttaen niitä tavalla tai toisella omien päämääriensä ja tarpeidensa mukaan realisoiden tällä tavoin viimeksimainittuja. Näin ollen

[1] Karl Marx, Pääoma I, Helsinki 1948, s. 189.

ihmisen ja luonnon vuorovaikutus edellyttää myös tarkoituksenmukaista toimintaa, siis työtä.

Miten tämä tarkoituksenmukainen toiminta sitten toteutuu? Työssä ihmiset jännittävät fyysisiä ja henkisiä voimiaan, tahtoaan, panevat liikkeelle kykynsä ja taitonsa ja ikään kuin "tallettavat" ne kaikki siihen esineeseen, johon heidän toimintansa kohdistuu, varustavat tämän esineen omilla inhimillisillä luonteenpiirteillään. Ihminen panee liikkeelle hänen kehoonsa kuuluvat luonnonvoimat: kädet ja jalat, pään ja sormet. Ihmisen luonnolliset elimet ovatkin historiallisesti ensimmäiset työvälineet, mutta vain ensimmäiset, ei riittävän täydelliset eivätkä vain ihmiselle ominaiset.

Ihminen voi tyydyttää tarpeensa vain luonnon avulla, sieltä hän ammentaa yhä täydellisemmät välineet päämääriensä saavuttamiseksi. Mutta eivät läheskään kaikki ihmisille välttämättömät esineet ole luonnossa valmiina. Luonto sellaisenaan ei voi valmistaa edes yksinkertaisintakaan kirvestä, puhumattakaan atomireaktorista tai tietokoneesta.

Pakottaakseen luonnon avaamaan kaikki mahdollisuutensa ihminen keksii työvälineitä, joilla hän vaikuttaa työn esineisiin. Tässä ilmenee järjen oveluus ja mahti.

Mutta luontoa ei voida alistaa sivuuttamalla sen lait. Vain luonnon lakien mukainen toiminta voi johtaa menestykseen, tehdä ihmiselle mahdolliseksi saavuttaa päämääränsä. Puiden palaminen höyrykoneen pesässä tapahtuu samojen lakien mukaan kuin metsäpaloissakin. Vesi höyrykattilassa kuumenee ja muuttuu höyryksi aivan samoin kuin hehkuvien auringonsäteiden alla. Männän ja siirtomekanismin liike, joka välittää tämän liikkeen veturin pyöriin, ei riko ainuttakaan mekaniikan lakia. Mutta käyttäessään hyväkseen kaikkia näitä esineiden mekaanisia, fysikaalisia ja kemiallisia ominaisuuksia ihminen pakottaa ne toimimaan oman päämääränsä mukaan ja saavuttaa tuloksen, joita mitkään prosessit niiden luonnossa esiintyvissä muodoissa eivät voi antaa. Pakottaa luonnon esineet vuorovaikutukseen omien lakiensa mukaisesti ja samalla saavuttaa päämääränsä, luontoon alistuen hallita sitä, eikö se ole oveluutta? Tämän oveluuden "tuotteina" ovat työvälineet, ts. jotkut luonnon esineet, joita käytetään niiden luontaisten ominaisuuksien ja erikoisuuksien mukaan vaikuttamaan muihin luonnon esineisiin, viimemainittujen esiintyessä työn esineinä. Työväline on esine tai esinekokonaisuus, jonka ihminen asettaa itsensä ja työn esineen väliin ja joka palvelee häntä tähän esineeseen vaikuttamisen välineenä.

Yhtäältä ihminen olennoi työvälineissä kykynsä ja toiminnalliset tottumuksensa ja toisaalta hän realisoi aikaisemmin luotujen työvälineiden luonnonominaisuudet. Ihmisen toiminta ikään kuin herättää eloon kaikki ne mahdollisuudet, jotka luontoon sisältyvät, muuttaa tämän potentiaalisesti loputtoman rikkauden joksikin ihmisen saavutettavissa olevaksi ja hänelle kuuliaiseksi.

Työvälineiden, ennen kaikkea työkalujen luominen ja käyttö muodostaa näin ollen ihmisen tarkoituksenmukaisen toiminnan erikoisuuden. Työn se puoli, joka ilmaisee ihmisen suhdetta luontoon, saa ilmauksensa ihmisen tuotantovoimien kehityksessä. Mutta kosketukseen luonnon kanssa eivät ryhdy työvälineet sellaisinaan, vaan niitä käyttävä ihminen. Ja vain historiallisesti määrätty ihmisten ja työvälineiden ykseys muodostaa ihmisen tuotantovoimat.

Juuri ihmisen. Ihminen itse luo ja parantaa tuotannollisessa toiminnassaan sekä työvälineitä että niiden hyväksikäytön keinoja työtottumuksia ja -otteita. Tuotantovoimat kehittyvät vain ihmiskunnan käytännön toiminnassa. Siinä se luo välttämättömät välineet realisoidakseen suhteensa luontoon ja

realisoi ne käytännössä. Edellä sanotusta seuraa, että tekniikka (so. työ- ja tuotantovälineet) eivät voi itsenäisesti määrätä ihmisen toimintojen kaikkia erikoisuuksia. Se ei sellaisenaan voi tuoda ihmiselle enempää hyötyä kuin vahinkoakaan. Kysymys on tekniikkaa työprosessissa tarpeidensa tyydyttämiseksi käyttävistä ihmisistä.

Työ ja yhteiskunnalliset suhteet

Mutta työn osuus yhteiskunnan elämässä ei pääty tähän. Jo historian aamunkoitossa esi-isiemme työponnistusten yhdistäminen oli heidän elossa säilymisensä välttämättömänä ehtona, koska he yksinään eivät olisi yksinkertaisesti selvinneet mahtavista ja uhkaavista luonnonvoimista. Ja kysymys ei ole vain ihmisen henkilökohtaisesta heikkoudesta. Työ ei voi olla yksilöllistä. On osattava käyttää työvälineitä jo kootun kokemuksen mukaan, so. hallittava muiden ihmisten toiminnan otteita ja normeja saadakseen mahdollisuuden toimia itse. Ja se merkitsee, että ihmisen on ryhdyttävä kanssakäymiseen muiden ihmisten kanssa.

Tämä kosketus ei välttämättä tapahdu välittömästi. Työn tuotteet, joihin sisältyy yhden ihmisen tiedot, taidot ja kyvyt, muodostuvat "työkaluiksi", joiden avulla kyseinen henkilö solmii suhteet muihin ihmisiin.

Jokainen esine, jonka kanssa tai jolla me toimimme, esiintyy aina renkaana, joka yhdistää meidän toimintamme muiden ihmisten toimintaan. Se antaa meille ikään kuin signaalin lukuisilta ihmisiltä. Syödessämme aamiaisella palan leipää me tässä mitä yksinkertaisimmassa asiassa olemme riippuvaisia niistä ihmisistä, jotka tämän leivän ovat tuottaneet. Jokainen askeleemme on jatkuvaa kosketusta moniin ihmisiin: kaupunkiliikenne yhdistää meidät linja-auton valmistajiin, sen kuljettajaan ja liikennettä ohjaavaan poliisiin; samalla se tuo meille tiettyjä tietoja ja tottumuksia, vaikkapa niinkin yksinkertaisia kuin liikennesääntöjen noudattaminen. Valmistaessamme työprosessissa tiettyjä esineitä me emme tee niitä vain itseämme varten (kehittyneessä yhteiskunnassa pääasiassa emme itsellemme), vaan muita varten ja välitämme siten muille palasen tietojamme ja kykyjämme. Niin me kuin hekin voimme elää ja työskennellä, ajatella ja nauttia, iloita ja kärsiä vain keskinäisessä kanssakäymisessä ja vuorovaikutuksessa. Ryhtymättä näihin suhteisiin muiden ihmisten kanssa ei voida tuottaa eikä edes olla olemassa.

Ihmisten välille heidän toimintansa prosessissa ja sen tuloksena muodostuneita suhteita ja yhteyksiä nimitetään yhteiskunnallisiksi suhteiksi. Nämä suhteet ovat sangen moninaiset juuri siinä määrin kuin ovat moninaiset inhimillisen toiminnan lajit. Juuri toiminnassa muotoutuu ihmisten keskinäisten yhteyksien kokonaisuus: omistuksen ja jaon muodot, oikeudelliset ja moraaliset suhteet, yhteiskunnallisen kurin erilaiset muodot sekä ne monipuoliset suhteet ihmisten kesken, joiden vallitessa tapahtuu tieteellinen ja taiteellinen luomistyö, kehittyvät kulttuuri ja urheilu.

Inhimillinen elämä on siten elämän välineiden ja tarpeiden sekä monipuolisten yhteiskunnallisten suhteiden tuottamista. Kaikki tämä muodostaa monimutkaisen ja tiettyjen lakien mukaan järjestetyn inhimillisen toiminnan lajien järjestelmän, jonka moninaisuutta vastaa ihmisten maailman, ihmisen "epäorgaanisen kehon" moninaisuus ja rikkaus.

Yhteiskunnan kehityksen perustan, sen peruskiven taas muodostaa aineellinen tuotanto ja erityisesti työ- ja tuotantovälineiden tuotanto, joka vaikuttaa määräävästi ihmisen yhteiskuntaelämän kaikkiin ehtoihin. Tuotantovoimat määräävät pääasiassa ja ratkaisevasti myös ne yhteiskunnalliset

suhteet, joihin ihmiset ryhtyvät aineellisten hyödykkeiden tuotannossa, tuotantosuhteet. Tämä johtopäätös muodostaa Marxin mitä tärkeimmän löydön: "Elämänsä yhteiskunnallisessa tuotannossa ihmiset ovat tiettyjen välttämättömien, heidän tahdostaan riippumattomien suhteiden, tuotantosuhteiden alaisia ja nämä vastaavat heidän aineellisten tuotantovoimiensa tiettyä kehitysastetta".[1]

G. V. Plehanov kertoo eräässä teoksessaan heimosta, joka oli vielä 1800-luvulla säilyttänyt eräitä alkukantaisen yhteisön piirteitä ja jota tiedemiehet tutkivat. Tämän yhteiskunnallisen kehityksen erittäin alhaisella tasolla olevan heimon jäsenet eivät tunteneet onkea ja verkkoa. Kalastaessaan suuri joukko heimon jäseniä meni veteen ja alkoi sitten kiinteästi vieri viereen ryhmittyneenä kulkea rantaa kohti. Siten he yrittivät ajaa rantaan kalat, jotka osuivat heidän tielleen. Ajettuaan matalaan veteen mahdollisimman paljon kaloja he komennon mukaan työnsivät yhtäaikaa kätensä veteen yrittäen siten saada saaliin kiinni.

Kuten näette, tämän heimon tuotantovoimat olivat varsin alkeelliset. Mutta ne vaikuttivat määräävästi tuotantosuhteisiin. Näissä oloissa yksityisomistuksen olemassaolo on periaatteessa mahdotonta. Kuka voi anastaa itselleen sen, mikä on hankittu koko kollektiivin jäsenten yhteisellä työllä ja joka tuskin riittää heidän tarpeidensa tyydyttämiseen? Sitä paitsi heimon jäsenet täyttävät periaatteessa samanlaisia tehtäviä ja siksi kenelläkään heistä ei voi olla mitään erityisiä etuoikeuksia. Tästä johtuukin että puuttuu jako köyhiin ja rikkaisiin (jos heimo jostakin syystä alkaa nähdä nälkää, kaikki ovat nälkäisiä), ja yleensä vähänkään huomattava yhteiskunnan kerrostuminen sosiaaliryhmiin luokista puhumattakaan. Näin ollen sekä omis-

[1] Karl Marx, Kansantaloustieteen arvostelua, s. 17.

tussuhteet että yhteiskunnan tuottamien aineellisten hyödykkeiden jakosuhteet, kuten yhteiskunnan jäsenten eri ryhmien väliset suhteetkin (toiminnan keskinäinen vaihto) — ja kaikki edellämainitut muodostavat tuotantosuhteet — riippuvat välittömästi tuotantovoimien kehitystasosta.

Edellä esitetty esimerkki luonnehtii yhteiskuntaa sen kehityksen hyvin varhaisella asteella. Mutta tuotantovoimien määräävä vaikutus tuotantosuhteisiin on olemukseltaan samanlainen myös ihmiskunnan historian myöhemmillä kausilla. Tältä kannalta voidaan osoittaa, miksi eräät kansat maapallolla tänään kärsivät taloudellisesta ja kulttuurin takapajuisuudesta, mutta toiset ovat saavuttaneet aineellisen hyvinvoinnin korkean tason.

"Yhtä tärkeää kuin luiden jäännösten rakenne on hävinneitten eläinsukujen selville saamiseksi, ovat työvälineiden jäännökset hävinneiden taloudellisten yhteiskuntamuodostumien arvostelemiselle. Taloudellisia ajanjaksoja ei erota toisistaan se, mitä tehdään, vaan se, kuinka niillä työvälineillä työskennellään. Työvälineet eivät ole ainoastaan ihmistyövoiman astemittari, vaan myöskin niiden yhteiskunnallisten olosuhteiden ilmituoja, joissa työskennellään".[1]

Tiettyjen tuotantosuhteiden perustana esiintyvät tuotantovoimat voivat olla olemassa ja kehittyä vain näiden suhteiden puitteissa. Enemmänkin, viimeksi mainitut muodostavat tuotantovoimien välttämättömän muodon ja olemassaolon keinon; ja tuotantovoimat esiintyvät ihmisten yhteisen toiminnan keinona.

Tuotantovoimien vaikutuksen alaisena muodostuvat tuotantosuhteet ovat luonteeltaan objektiiviset, ts. eivät riipu ihmisten tajunnasta ja tahdosta. Eiväthän ihmiset luo omaa elämäänsä ja historiaansa

[1] K. Marx, Pääoma I. Helsinki 1948, s. 191.

mielivaltaisesti, vaan tietyissä jo olemassaolevissa oloissa, jotka ovat tulosta edeltävien aikakausien ihmisten toiminnasta, näiden olojen mukaan, eikä vastoin niitä.

Tässä olemme tekemisissä inhimillisen toiminnan erikoisuuden kanssa. Siihen sisältyy aina sen hyväksikäyttö, mitä edeltävät ihmissukupolvet ovat tehneet. Ja tässä ei ole puhe vain työvälineistä ja muista inhimillisen toiminnan välineistä ja esineistä, vaan myös kanssakäymisen keinoista heidän kanssaan, niihin sisältyvistä tottumuksista, ihmisen käyttäytymisen säännöistä ja normeista yhteiskunnassa jne. Muuten ihmisen koko "epäorgaaninen keho" jää vieraaksi uusille ihmissukupolville. Myös ihmisen valtaan jo alistetut luonnon lainmukaisuudet on muutettava nykyisin elävien ihmisten toimintasäännöiksi. Voidaanhan luonnon esineiden muuttamisessa saavuttaa menestystä vain toimimalla luonnon lakien mukaan.

Siksi jokainen ihmissukupolvi jotain uutta ja omaa luodessaan tekee sen kehityksen sisäisten lainmukaisuuksien ja toiminnan muotojen ja keinojen vaihtumisen lakien mukaan. Näin ollen on olemassa kehityksen tiettyjä vaiheita, joita ei voida sivuuttaa mielivaltaisesti, ihmisten tahdosta. Ja tämä merkitsee, että ihmisen toiminta, ennen kaikkea hänen työtoimintansa, tuotanto, on alistettu objektiivisten lakien alaiseksi, lakien, jotka vaikuttavat ihmisistä riippumatta, riippumatta siitä tuntevatko ihmiset ne vai ei, tunnustavatko he ne vai ei, miellyttävätkö nämä lait heitä vai ei. Siksi se tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden vuorovaikutus, josta puhuimme edellä, on laki, jonka vaikutusta ei voida mielivaltaisesti lopettaa tai muuttaa.

Aivan samoin kuin työ muodostaa perustan inhimillisen toiminnan kaikille muille lajeille, myös tuotantoprosessissa muodostuvat suhteet ovat perustana kaikille muille yhteiskunnallisille suhteille, aiheuttavat luokkien synnyn ja niiden väliset suhteet, luokkataistelun kehityksen, valtiojärjestelmien ja poliittisten puolueiden luonteen. Niinpä yksityisomistukseen perustuvat yhteiskunnalliset suhteet syntyivät yhteiskunnallisen tuotannon, tuotantovoimien, tietyllä kehitystasolla. Ja yksityisomistuksen mukana syntyi myös yhteiskunnan jakautuminen luokkiin, joista yksi hallitsi tuotantovälineitä ja toinen, niitä vailla oleva, oli pakotettu tekemään työtä herralle. Herruuden ja sorron suhteet, pienen rikkaiden ryhmän harjoittama miljoonien työtätekevien riisto, heidän etujensa leppymätön vihamielisyys ja satoja vuosia jatkunut luokkataistelu, sellainen on ihmiskunnan historian kuva yksityisomistuksen herruuden oloissa.

Samalla väistämättömyydellä kuin luokkataistelu kehittyy yhteiskunnassa, missä yksityisomistus hallitsee, muodostuu myös hallitsevalle luokalle edullinen ja mukava erikoinen tuotantosuhteiden koneisto, valtio poliiseineen ja armeijoineen, virkamiehineen ja vankiloineen. Ja silloin ihmisyhteiskunnan historia muuttuu taistelevien luokkien ja puolueiden, sotien ja vallankumousten ja samalla myös kansojen välisen kaupallisen, kulttuurisen ja poliittisen kanssakäymisen areenaksi... Näiden tapahtumien osanottajat eivät useimmiten voi kuvitellakaan, että heidän tekojensa ja toimiensa perustana on viime kädessä yhteiskunnallisen tuotannon kehitys, joka lainmukaisesti aiheutuu tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden vuorovaikutuksesta.

Yhteiskunnallinen oleminen, yhteiskunnallinen tajunta ja ihminen

Kaikki ylläkuvatut toiminnan muodot ja niitä vastaavat yhteiskunnalliset suhteet muodostavat ihmisten elämän reaalisen prosessin, heidän olemassaolonsa keinon. Siksi ihmisen reaalinen elämä on yh-

teiskunnallista olemista, so. ennen kaikkea aineellisten hyödykkeiden tuotantotapa, jonka pohjalla muodostuukin luokkataistelu, poliittiset järjestöt sekä yhteiskunnallisten yhteyksien ja suhteiden eri muodot.

Mutta tämä on vain yksi puoli ihmisen elämäntoiminnoista. Sen toisena puolena on olemassaolevien suhteiden tiedostaminen, oman paikkansa tajuaminen maailmassa sekä myös inhimillisten tietojen syntyprosessi, niiden hankkimisen keinot ja muodot, joissa ne ovat olemassa. Koko tämä ihmiskunnan tieteessä ja taiteessa, moraalikäskyissä, käsityksissä oikeudenmukaisesta ja epäoikeudenmukaisesta, laillisesta ja laittomasta, opeissa yhteiskunnan kaikkein tarkoituksenmukaisimmasta järjestyksestä olennoituva henkinen rikkaus muodostaakin ihmisten yhteiskunnallisen tajunnan.

Marxin ja Engelsin ihmisen elämäntoimintojen tätä puolta koskeva perustavaa laatua oleva löytö on siinä, että se osoitti yhteiskunnallisen tajunnan riippuvuuden yhteiskunnallisesta olemisesta, yhteiskunnan henkisen elämän (henkisen tuotannon) riippuvuuden sen käytännön elämästä, työstä, aineellisesta tuotannosta.

Tuntuisi siltä, että henkisen ja aineellisen tuotannon yhteydestä voidaan puhua vain ehdollisesti ja vertauksellisesti. Mitä tekemistä itse asiassa sellaisilla henkisen tuotannon aloilla kuin sanokaamme tiede ja taide on työn kanssa? Tieteen ja taiteen syntyä ja kehitystä ei kuitenkaan voida selittää irrallaan yhteiskunnallisen toiminnan koko rikkaudesta.

Missä sitten yhteiskunnallisen tajunnan riippuvuus yhteiskunnallisesta olemisesta konkreettisesti ilmenee? Missä on tämä riippuvuuden perusta ja juuri? Vastausta tähän kysymykseen on etsittävä samasta lähteestä: inhimillisen toiminnan erittelystä, työstä. Karl Marx toteaa "Pääomassa": "Hämähäkki suorittaa tehtäviä, jotka muistuttavat kutojan työtä, ja mehiläinen saattaa vahakennojensa rakenteella monta ihmisiin kuuluvaa rakennusmestaria häpeään. Mutta huonoimmankin rakennusmestarin erottaa parhaimmastakin mehiläisestä jo kohta se, että hän on rakentanut kennot päässään ennenkuin hän rakentaa ne vahasta. Työprosessin lopussa saadaan tulos, joka sen alussa on jo ollut työmiehen mielikuvituksessa, siis ajatuksellisesti olemassa".[1]

Tässä on puhe ihmisen toiminnan sellaisesta erikoisuudesta kuin tarkoituksenmukaisuus. Jokaisessa teossaan ihminen aina realisoi jonkun päämäärän, ts. pyrkii tulokseen, joka on olemassa toistaiseksi vain tajunnassa, ihmisen mielikuvituksessa ajatuskuvana. Periaatteessa ei yksikään ihmisen teko ole mahdollinen ilman tajuntaa (tai ainakin tajunnan yritystä) ja sen lopputulosta (päämäärää), ja niitä keinoja ja otteita, joiden avulla päämäärä voidaan saavuttaa. Siksi on täysin väärin kuvitella teoreettista ajatustoimintaa jonakin käytännön toiminnan rinnalla olevana ja siitä riippumattomana. Kumpikin ovat, eivät suinkaan yhdensuuntaisia viivoja, vaan ihmiskunnan elintoiminnan kaksi toisiinsa kiinteästi liittyvää puolta. Kuten ei ole olemassa teoriaa irrallaan käytännöstä, ei ole myöskään ajateltavissa tuotantoa, luokkataistelua, jne. ilman tiettyä tajunnan kehitystasoa, ilman määrättyjä toiminnan osanottajien tietoja. Siksi tajunta luonnon ja ihmisen yhteiskunnallisen olemisen kuvaajana, luonnehtijana ja heijastajana esiintyy samaan aikaan luonnon ja yhteiskunnan käytännöllisten muutosten välttämättömänä puolena ja muotoutuu näiden muutosten prosessissa. Ja kun yhteiskunnallisen olemisen kaikki puolet muodostuvat käytännöllisessä toiminnassa, niin se koskee täydellisesti myös ympä-

---

[1] K. Marx, Pääoma I. Helsinki 1948, s. 190.

röivän maailman tiedostamista, aatteiden, tieteellisten käsitysten ja taiteellisten kuvien "tuotantoa".

Näin ollen, jotta ankaran tieteellisesti selitettäisiin inhimillinen tieto, ei riitä, että otetaan huomioon ihmistä ympäröivän luonnon ja yhteiskunnan vaikutus yksilön tajuntaan. On välttämättä tutkittava ihmisten aktiivisia tekoja tässä maailmassa, tekoja, joita he suorittavat enemmän tai vähemmän tietoisesti asetettujen päämäärien mukaan. Näin muodostuukin kahdenlainen riippuvuus. Yhtäältä ihmisten tiedot muotoutuvat heidän käytännöllisessä toiminnassaan, yhteiskunnan toiminta- ja kehitysprosessissa, ja toisaalta tajunta luo välttämättömät ehdot yhteiskunnan olemassaololle, koska viimeksimainitun sisältö realisoituu niiden samojen ihmisten toiminnassa, jotka muodostavat yhteiskunnan.

Ottakaamme aluksi esimerkiksi sellainen inhimillisen tiedostamisen laji kuin luonnontieteet, so. luonnosta omaamiemme tietojen kokonaisuus. Luonnon lakien tiedostamisen ja tutkimisen välttämättömyys kasvaa suoraan ja välittömästi käytännön toiminnan tehtävistä. Mutta tässä ei ole vielä kaikki. Käytäntö ei vain synnytä tiedostamisen tarvetta ja välttämättömyyttä, vaan myös määrää sen mahdollisuudet, on ehtona tietojen määrälle ja luonteelle sekä niiden saannin keinoille. Juuri käytännön toiminnassa ihminen havaitsee ne esineiden tuntomerkit, ominaisuudet ja lainmukaisuudet, jotka palvelevat perustana luonnon esineiden hyväksikäytössä ja uudistamisessa eivätkä voi tulla tiedostetuiksi sellaisenaan, ilman käytännön suhdetta niihin. Joen rannassa makaava kivi ei aluksi "puhunut" tai edes "kuiskaillut" alkukantaiselle ihmiselle siitä, että sitä voidaan käyttää kepin terottamiseen ja keihään valmistamiseen.

Neuvostoliittolainen tutkija G. F. Hrustov todisti kokeillaan ihmisenmuotoisilla apinoilla, että apinat eivät kykene käyttämään valmistakaan työvälinettä, vaan tiedostavat sen toiminnan päämäärille täysin vieraana esineenä. Simpanssi pystyi kuitenkin kokeissa tekemään melko paljon. Se pystyi esim. ottamaan ahtaaseen putkeen työnnetyn banaanin puukiekosta itse valmistamansa tikun avulla. Mutta simpanssi Sulttaanille tarjottiin tammikiekko, jota se ei voinut "muokata" raajojensa ja hampaidensa avulla. Kiekon ohella Sulttaani sai myös ns. mantelinmuotoisen kiviaseen, alapäästään terotetun kiven, jollaisia alkukantaiset ihmiset käyttivät. (Tällaisia meidän kaukaisten esi-isiemme asuinpaikoilta löydettyjä työkaluja valmistettiin sittemmin kuuluisan tiedemiehen S. A. Semjonovin laboratoriossa). Sulttaani ei käyttänyt tätä kiveä kertaakaan työaseenaan tammikiekon muokkaamisessa. Kyseisen muotoinen kivi oli sille vain luonnon esine muiden kivien tapaan, koska simpanssi ei yleensä tunne työkaluja. Kysymys on siitä, että ollakseen työkalu, kuten G. F. Hrustov kokeillaan vakuuttavasti osoitti, ei ole puhe tietynmuotoisen kiven luonnollisista ominaisuuksista, vaan yhteiskunnallisesti todetusta sen käyttämisen keinosta. Ei simpanssi enempää kuin ihmisen korkeammalle kehittyneet esi-isätkään ole turvautuneet muihin työkaluihin kuin omiin luonnollisiin elimiinsä tai luoliensa lattiaan ja seiniin (tämä on todistettu monien aikamme antropologien tutkimuksissa).

Esimerkkiimme palataksemme kivi ei siis voinut sanoa mitään ominaisuuksistaan. Niistä se kertoi vasta sitten, kun ihminen työssään irrotti sen totunnaisista luonnon suhteistaan (kun se otettiin joen rannasta) ja asetettiin sellaisiin suhteisiin muiden esineiden kanssa, joihin se itse ei voi ryhtyä (terotettiin ja käytettiin kepin terottamiseen). Juuri työssä ihminen sai ensimmäiset tiedot kiven objektiivisista (ts. ihmisestä, hänen työ-, tahto- ym. ponnistuksistaan riippumattomista) ominaisuuksista, joista hän ei olisi milloinkaan päässyt selville, ellei

olisi ryhtynyt työskentelemään tämän kiven avulla. Ja kun ihminen tänään, vain vilkaistuaan esineeseen, voi varmuudella päätellä siitä, sen ominaisuuksista ja yhteiskunnallisesta merkityksestä, se on mahdollista siksi, että meillä jokaisella on takanamme pitkä historia tämän esineen käytössä.

Tässä esitetty esimerkki koskee tajunnan kaikkein alkeellisimpia ja varhaisimpia havaintoja. Luonnon monimutkaisempia ja syvempiä lainmukaisuuksia tutkittaessa kaikki ei ole näin yksinkertaista ja havainnollista. Mutta periaatteessa jokainen tieteellinen keksintö tapahtuu juuri näin, juuri näin kasaantuvat kaikki tieteelliset tiedot. Työssä alkanut ihmisen herruus luontoon nähden on joka askeleella laajentanut hänen näköpiiriään. Hän on jatkuvasti löytänyt luonnon esineistä uusia ominaisuuksia. Miljoonien ihmisten jokapäiväisessä työssä kasaantuvat ne käytännön havainnot ja tiedot esineistä, niiden ominaisuuksista ja niiden hyväksikäytön säännöistä, jotka sitten tulevat teoreettisen erittelyn ja yleistämisen kohteeksi muodostaen kaiken tiedon ainoan perustan. Tunnetaan esim. yksityiskohta Galilein elämästä, kun hän hämmästyksekseen kuuli tavalliselta firenzeläiseltä suihkukaivon hoitajalta, että imupumpun avulla on mahdotonta nostaa vettä tiettyä tasoa korkeammalle. Tämä oli sysäyksenä tyhjiötä ja ilman painoa koskevalle keksinnölle. Siten tapahtuu, että tavalliset käsityöläiset ovat jokapäiväisessä työssään löytäneet sellaisia totuuksia, joita tiede ei ole tuntenut.

Tieto liittyy jatkuvasti ja eri keinoin ihmisten toimintaan muodostaen tuotannossa käytettävän teknologian, ihmisten työtottumusten ja taidon perustan, heidän käsityksensä pohjan mahdollisista (tai mahdottomista) tehtävistä ja niiden ratkaisemisen keinoista.

Käytännön toiminnan prosessissa ja sen tarpeita varten syntyvät myös kaikki taiteellisen luomistyön

muodot. Tietoisesti päämääräänsä pyrkivän ihmisen toiminta edellyttää taitoa ennakolta käsittää, kuvitella tämä päämäärä, ja se on mahdotonta ilman tietyssä määrin kehittynyttä luovaa mielikuvitusta. Suurimmassa määrin sellainen mielikuvitus kehittyy juuri taiteellisessa luomistyössä, taiteen tuotteiden luomisessa ja taiteilijan työn hedelmien ihailemisessa.

Tällaista tehtävää taide on täyttänyt jo syntymästään saakka. Joka tapauksessa kaikkein tyydyttävin on se teoria taiteen synnystä, joka sitoo sen synnyn ihmisen kaukaisten esi-isien työhön. Kun alkukantainen ihminen piirsi kallioon tai luolansa seinään mammutin tai karhun, se ei ollut vain harjoitus edessäolevaa metsästystä varten, vaan myös sen suunnittelua. Piirroksessa toteutunut metsästäjän ajatustyö ikään kuin hahmottelee tulevien operaatioiden ohjelman. Tämä juuri onkin mielikuvituksessa esiintyvän toiminnan päämäärä ja välttämättömien keinojen valinta päämäärän saavuttamiseksi. Tällaisessa muodossa kehittyykin luova mielikuvitus inhimillisen toiminnan välttämättömänä ja erikoisena puolena.

Taiteen tehtävät eivät tietenkään rajoitu vain luovan mielikuvituksen kehittymiseen, ne ovat suunnattoman paljon monipuolisemmat. Mutta meidän tarkoituksiamme silmälläpitäen on tärkeää korostaa, että taide on seuraus käytännön toiminnasta, että se muodostaa sen erottamattoman osan. Myös muut yhteiskunnallisen tajunnan muodot ottavat oman paikkansa inhimillisen toiminnan järjestelmässä palvellen tämän toiminnan eri puolia.

Yhteenvetona voidaan muotoilla materialistisen historiankäsityksen perusasettamukset seuraavasti: vain aineellisen tuotannon perustalla on mahdollista selittää siihen liittyvät ja sen synnyttämät tuotannolliset ja muut yhteiskunnalliset suhteet ja itse yhteiskunnan kehitys sen eri tasoilla; osoittaa miten

nämä suhteet vaikuttavat poliittiseen ja valtiolliseen toimintaan, erilaisiin teorioihin, tajunnan muotoihin, ja seurata tällä pohjalla niiden syntyprosessia.

Materialistinen historiankäsitys tekee mahdolliseksi käsittää yhteiskunnalliset ehdot ja suhteet, jotka muodostavat ihmisen olemuksen ja joissa se muotoutuu ja kehittyy. Tutkimalla jokaiselle yhteiskunnan kehitysvaiheelle ominaista tuotantovoimien summaa ja tuotantosuhteiden kokonaisuutta voidaan käsittää ihmisen olemus.

Muuta tietä päästä selvyyteen ihmisen olemuksesta ei ole. Todellakin, millä keinoin me voimme päätellä ihmisen oleellisista voimista, ts. hänen taidoistaan ja tottumuksistaan, hänen tiedoistaan ja näiden tietojen hankkimiskeinoista, hänen kyvyistään toiminnan jossain lajissa. Vain erittelemällä ne esineet, yhteiskunnan organisaatiot ja instituutiot, joihin nämä oleelliset voimat sisältyvät. Ihmisen muokkaaman luonnon ja hänen yhteiskunnallisten suhteidensa maailma juuri muodostaakin esineellisesti kehitellyn, näkyvänä ja tuntuvana esiintyvän ihmisen oleellisten voimien rikkauden.

Työvälineisiin sisältyy esim. ihmiskäden kehitys, hänen kykynsä suorittaa erilaisia tekoja ja sitä paitsi sellaisia, joihin yksikään eläin ei pysty. Käden rakenne ei määrää tarkasti ja yksiselitteisesti, kuten eläimillä, operaatioita, joihin se soveltuu. Luonnolta saatuna, anatomiselta rakenteeltaan ihmiskäsi ei rajoitu vain tiettyyn tehtävään (kuten esim. eläinten siivet, käpälät tai räpylät). Työprosessissa, yhä uusien ja uusien esineiden tullessa toiminnan piiriin käsi hankkii kyvyn yhä monipuolisempiin toimiin, kehittyy ja täydellistyy jatkuvasti. Engels kirjoitti: "Käsi ei siis ole vain työelin, vaan se on myös tuote. Vain työ, tottuminen yhä uusiin suorituksiin, siten hankitun lihaksien, jänteiden ja pitemmän ajan kuluessa myös luuston erikoisen kehityksen periytyminen ja tämän periytyneen täydellistymisen yhä uusiutuva soveltaminen entistä monimutkaisempiin työnsuorituksiin ovat antaneet ihmiskädelle sen korkean täydellisyyden asteen, jonka ansiosta se on voinut loihtia esiin Rafaelin taulut, Thorvaldsenin veistokset ja Paganinin musiikin "[1].

Aivan samoin on asia ihmisen muiden kykyjen osalta. Ihminen ei ole yhtäkään niistä saanut luonnolta, ei ainuttakaan kykyä ole käytetty hänen kehonsa elinjärjestelmään. Kaikki ne hankitaan toimintaprosessissa. Tiedetään esim., miten erilaisia ovat kielet, joita ihmiset puhuvat. Yksikään niistä ei ole ominainen ihmiselle syntymästä saakka, ei ole tullut perintönä yhdessä puhe-elimien kanssa. Erikoistutkimuksissa on todistettu, että lapset, jotka eivät vielä osaa puhua, kykenevät tuottamaan ääniä, jotka ovat tyypillisiä kaikille maailmassa puhutuille kielille. Lapsen jokeltaessa on onnistuttu toteamaan ei vain muille kuin englantilaisille vaikeasti lausuttava "the"-äänneyhtymä, vaan myös eräiden Afrikan kansojen kielille ominaisia naksahtavia ääniä. Ja tämä merkitsee että vastaavan kansan elintoimintoihin mukaan tullut ihminen voi omaksua tämän kansan kielen, vaikka hän olisi syntynytkin kokonaan toisessa kulttuuri-, historiallisessa ja maantieteellisessä ympäristössä. Eläinten äänielimet taas ovat tarkasti erikoistuneet ja mukautuneet päästämään vain tiettyjä ääniä.

Biologisen ennaltamääräämisen puuttuminen tekeekin ihmiselle mahdolliseksi kehittää työssä, yhteiskunnallisessa toiminnassa rajattomasti kykyjään, "sijoittaa" niitä työnsä tuotteisiin ja siten tehdä ne muille ihmisille saavutettaviksi, koko ihmiskunnan saavutettaviksi. Toimintaprosessissa luomiensa esineiden, joita luonto itse ei valmista, ansiosta ihminen synnyttää häntä ympäröivän maailman, uudistaa luontoa, luo historiaa. Siten yhteiskunnan tuo-

[1] Friedrich Engels, Luonnon dialektiikka, s. 212.

tantovoimien kehitys, joka turvaa ihmisen herruuden luontoon, esiintyy samalla hänen omien luovien voimiensa, kykyjensä, taitojensa ja tietojensa täydellistymisenä. Juuri tässä syntyvätkin ihmisten elämän kaikki olosuhteet ja ehdot ja niin ollen myös hän itse. Vaikuttaessaan luontoon ja muuttaessaan sitä ihminen muuttaa samalla omaa luontoaan.

Ja näin olemme tulleet johtopäätökseen, että ihminen luo työssä koko häntä ympäröivän yhteiskunnallisen maailman, omat tietonsa, kulttuurinsa koko rikkauden ja itse itsensä.

Tämä prosessi onkin yhteiskunnan toimintaa ja kehitystä, joka on alistettu objektiivisten, samalla myös ihmisten toimintalakeina esiintyvien lakien alaiseksi. Näin ollen yhteiskunnan reaalinen kehitys, jonka lait materialistinen historiankäsitys on muotoillut, samastuu ihmisen muotoutumiseen ja täydellistymiseen, muodostaa hänen toimintansa sisällön. Siksi ihmisen yhteiskunnallinen elämä onkin sekä ihmiskunnan yhteiskunnallisen toiminnan tulos ja tuote että tämän toiminnan ehto ja perusta.

Vapaus

Todettuamme, että yhteiskunnan kehitys ja ihmisen toiminta ovat objektiivisten lakien alaisia, olemme toisaalta tulleet tämän kirjan aiheen muodostavan ongelman eteen. Voidaanko nyt puhua vapaudesta ihmisen toiminnasssa? Voivatko ihmiset valita erilaisista mahdollisuuksista, tehdä päätöksensä ja itsenäisesti toteuttaa sen? Auttavatko Marxin ja Engelsin muotoilemat historiallisen materialismin asettamukset ratkaisemaan tämän vaikean kysymyksen, jonka ratkaisemisessa eri aikojen ja maiden ajattelijat ahersivat?

"Näen ihmissuhteissa voittamattoman voiman, joka kuuluu kaikille yleisesti eikä kenellekään erikoisesti. Yksilö on vain vaahto aallon harjalla: suuruus

on vain sattuma; neron valta vain nukkekomedia, naurettava pyrkimys taistella rautaista lakia vastaan, joka parhaassa tapauksessa voidaan vain saada tietää, mutta jota on mahdotonta alistaa tahtoonsa", kirjoitti saksalainen demokraatti Georg Büchner morsiamelleen aivan 1800-luvun alussa.

Lähes 150 vuotta myöhemmin, eikä enää yksityiskirjeessä, vaan julkisessa puheenvuorossa filosofien 13. konferenssissa Meksikossa italialainen filosofi Saccha puhui itse asiassa aivan samoin: ihminen on riippuvainen kehostaan ja maapalstastaan, asunnostaan ja perheestään, koulutuksestaan ja ennakkoluuloistaan, perinteistä ja yhteiskunnasta, sen vankilan tuhansista kahleista, jonka nimi on maailma ja josta hän voi vapautua vasta kuoleman jälkeen.

Marxilainen oppi ihmisestä mahdollistaa myös tämän kysymyksen ratkaisun. Ihminen "ei ole myönteisen voiman seurauksena vapaa ilmaisemaan omaa todellista yksilöllisyyttään". Olla vapaa merkitsee ilmaista itsenäisesti ja mahdollisimman täydellisesti toiminnassa todellista ihmisen olemusta. Vapauden mitta kuuluu näin ollen Antonio Gramscin sanojen mukaan käsitteeseen ihminen.

Vapauskysymyksen olemus on siinä, että monien teoreetikkojen tavallisen ja rakastaman vapauden ja välttämättömyyden vastakkainasettelun takana on itse asiassa kokonaan toinen ongelma. Kyseinen vastakkainasettelu perustuu käsitykseen absoluuttisesta vapaudesta täydellisenä riippumattomuutena kaikista historian laeista ja yhtä absoluuttisesta välttämättömyydestä, joka alusta loppuun määrää kaiken ihmisten pienimpiäkin tekoja myöten. Tällainen vapaus on todellakin näin käsitetyn välttämättömyyden täysi vastakohta.

Itse asiassa absoluuttista vapautta mitä täydellisimpänä mielivaltana ihmisen toiminnassa ei ole olemassa. Ihminen ei esim. voi olla vapaa mennei-

syydestään eikä varsinkaan ihmiskunnan menneisyydestä. Juuri tässä menneisyydessähän luodaan ne työvälineet, joilla jokainen uusi sukupolvi työskentelee, ja ne yhteiskunnalliset suhteet, jotka tämä sukupolvi kohtaa jo valmiina elämään astuessaan. Samalla ihminen toteuttaa toiminnassaan "tietoista päämääräänsä, joka lakina määrää hänen tekojensa keinot ja luonteen ja jonka hän alistaa tahtoonsa".

Siten vastakohta vapauden ja välttämättömyyden välillä kääntyy kokonaan toiseksi, kysymykseksi, miten historiallinen lainmukaisuus, yhteiskunnallisen kehityksen välttämättömyys ja ihmisten tietoinen, määrätietoinen, ts. vapaa toiminta suhtautuvat toisiinsa. Vastaus esitettyyn kysymykseen on siinä, että ihmisen toiminnan "lakina" määräävät päämäärät riippuvat jo olemassaolevista yhteiskunnallisista suhteista, joissa ihminen aloittaa toimintansa. Menetelläkseen tietoisesti ihmisellä on oltava tietoja, taitoja ja tottumuksia suorittaa toiminnan eri lajeja, ts. yhteiskunnassa jo muodostunutta kokemusta. Vasta silloin ihminen saa mahdollisuuden itsenäisesti asettaa itselleen päämäärän. Nämä päämäärät esiintyvät ikään kuin renkaana, joka yhdistää menneisyyden nykyisyyteen ja sen kautta tulevaisuuteen. Sisältyyhän niihin yhtäältä jo koko aikaisemman toiminnan tulokset ja toisaalta vasta ajatuskuvana oleva tulevan toiminnan tulos. Jos ihmiset ovat tällaisen tuloksen saavuttaneet jo aikaisemmin, niin siinä tapauksessa toiminnassa tullaan vain uusintamaan se, mikä vastaa ihmisen päämääriä (esim. koneet ja laitteet, elintarvikkeet ja vaatteet, jo olemassaolevien mallien mukaiset käyttäytymissäännöt ja moraalinormit. Mutta ihmisen toiminnassa voidaan saavuttaa myös sellainen tulos, jota aikaisemmin ei ole ollut, sellainen esine, jota kyseiseen historialliseen hetkeen saakka ei ole osattu valmistaa. Tässä tapauksessa inhimillinen toiminta muodostuukin luovaksi (tuottavaksi).

Ja vaikka ihminen uutta luodessaan luo sitä, mitä ennen häntä ei ole ollut, tämä uusi vaatii kuitenkin tiettyjä edellytyksiä. Kun Newtonilta kysyttiin mikä oli hänen suurenmoisten tieteellisten keksintöjensä salaisuus, hän vastasi: "Olen seisonut jättiläisten harteilla." Näin ollen uuden luominen ihmisen luovien ponnistusten tuloksena millä tahansa toiminnan alalla on erottamattomasti sidottu ihmiskunnan kaikkiin saavutuksiin, koska ihmisen päämäärät samanaikaisesti riippuvat vallitsevasta asiaintilasta ja ovat ulospääsynä sen rajoista. Päinvastaisessa tapauksessa emme ole tekemisissä vapaan ihmisen, vaan sellaisen olennon kanssa, joka Lessingin sanojen mukaan on vapaa vain silloin, kun toimii oikun mukaan ottamatta selvää olosuhteista.

Kysymys on siitä, että nämä olosuhteet luovat aina ihmiselle tietyn monipuolisuuden, mahdollisuuksien ja niiden realisoinnin välineiden valikoiman. Valinta tästä monipuolisuudesta, päämäärien ja niiden saavuttamisen keinojen valinta onkin vapautta. On ymmärrettävää, että mitä täydellisemmin ja täsmällisemmin arvioidaan yhteiskunnallisen kehityksen todelliset mahdollisuudet, yhteiskunnan ihmisen määräysvaltaan antamat keinot, sitä vapaampi ihminen on valinnassaan, sitä laajempi ala avautuu päämäärien esillenostamisessa ja välttämättömien keinojen valinnassa, sitä merkittävämmät ovat uuden luomisen, yhteiskunnallisen rikkauden aarteiden kartuttamisen näköalat.

Päämäärien ja keinojen vapaa valinta luonnehtii inhimillistä toimintaa sen kehityksen kaikissa vaiheissa muodostaen toinen toisiaan seuraavien sukupolvien johdonmukaisen perinnöllisen yhteyden yhtenäisen linjan. Mutta myös päinvastoin. Ihmisten toimintaa luonnehtiva vapaa valinta riippuu yhteiskunnan objektiivisesta kehityksestä, koska jokainen uusi sukupolvi alkaa toimintansa jo muodostuneissa yhteiskunnallisissa oloissa.

Yhteiskunnalliselle edistykselle objektiivisesti ominaisten mahdollisuuksien realisointi, yhden niistä valitseminen ei ole tulosta ihmisestä riippumattomasta kehityksestä, vaan riippuu paljolti ihmisen taidosta käytännöllisesti ja teoreettisesti ratkaista ihmisten eteen tulevia ongelmia. Yhteiskunnan kehityksen lainmukaisuuksiin perustuva ihmisen oman maailmansa luominen esiintyy hänen edessään olevien tehtävien ratkaisuna, teiden, keinojen ja välineiden vapaana valintana tätä ratkaisua varten. Ihmisen vapaa luova toiminta onkin historiallisen kehityksen objektiivisen prosessin toteuttamisen muoto. Ja silloin historia voidaan ymmärtää ihmisen vapauden toteuttamisena ja jatkuvana kasvuna.

Mutta miten sovitetaan yhteen tässä selostettu ihmisen olemuksen teoria ja siitä johtuva vapauden käsite reaalisten tosiasioiden kanssa, sen kanssa että ihminen on alistunut suurimman osan historiastaan hänestä riippumattomien ja hänen eduilleen vihamielisten yhteiskunnallisten suhteiden alaiseksi, todellisen vapauden puuttumisen kanssa vastakohtaisessa luokkayhteiskunnassa ja erityisesti nykyisissä kapitalistisissa maissa? Millaisia ihmisiä sitten tarkoittaa marxilainen käsitys ihmisen olemuksesta?

Jokaisen tieteellisen tutkimuksen tehtävänä on selittää ei vain ne tosiasiat, jotka sopivat hyväksyttyyn teoreettiseen asenteeseen, vaan myös ne, jotka ovat sen kanssa ristiriidassa tai jopa vääristävät sitä, myös silloin, kun nämä tosiasiat ovat olemassa vain ihmisten mielikuvituksessa. Vain tällaisen selityksen yhteydessä voidaan kyseistä teoreettista asennetta pitää tieteellisesti johdonmukaisena ja hedelmällisenä.

Tämänkaltainen tieteellisen tutkimuksen käsite on jo kauan sitten saanut kansalaisoikeudet ja voidaan havainnollistaa lukuisilla esimerkeillä. Tässä yksi niistä. Planeettojen liikkeestä tehdyt välittömät havainnot johtivat ihmiset siihen johtopäätökseen, että aurinko kiertää maapalloa. Todellisuudessa asia on aivan päinvastoin. Kopernikuksen muotoilema heliosentrinen järjestelmä perustuukin juuri maapallon kiertämiseen auringon ympäri, eikä päinvastoin. Mutta heliosentrisen järjestelmän totuuden johdonmukaiseksi todistamiseksi on vielä välttämätöntä selittää, miksi ihmiset tajuavat maapallon ja auringon liikkeen toisin kuin se todellisuudessa tapahtuu.

Meitä kiinnostavan ongelman myöhemmän erittelyn on autettava selvittämään, miten ja miksi ihmisen todellinen olemus ja hänen toimintansa todellinen sisältö vääristyvät, mihin seurauksiin se johtaa teorian alalla ja millaisia ovat vallitsevan asiaintilan muuttamisen ja samalla myös teoreettisista virheistä ja erehdyksistä vapautumisen keinot.

Ihminen maailmassa

Yhteiskunnan reaalista historiaa tarkastellessamme ei ole vaikea todeta, etteivät läheskään kaikki ihmiset ole vapaita, vaikka vapaus kuuluukin ihmisen olemukseen. Missä mielessä silloin voidaan sanoa, että historia on vapauden toteuttamista? Siinä mielessä, että tämän vapauden saavuttaa ihmisyhteiskunta kokonaisuutena. Ihmiskunta tulee yhä vapaammaksi luonnon suhteen, alistaa sen alaisekseen ja toteuttaa päämääränsä tässä alistamisessa. Mutta ihmisrodun edistys tietyissä historiallisissa oloissa tapahtuu varsin ristiriitaisessa muodossa: Vapauden kasvu koko yhteiskuntaa varten muuttuu yksityisten ihmisten enemmistölle sen menettämiseksi. Millaisia nämä olot ovat?

"Maailman järjetön vaikeneminen" vai "ihmiskunnan kapina"

Tarkastelkaamme asiaintilaa nykyisessä kapitalistisessa yhteiskunnassa. Kapitalismin puolustajat yrittävät kuvata sen eräänlaiseksi vapauden tyyssijaksi. Mutta tämän vastapainoksi monet ajattelevat ihmiset jopa porvarillisessakin maailmassa toteavat murheellisina, että porvarillisen demokratian ihanteet, joihin tasa-arvoisuuden ja veljeyden ohella kuuluu myös vapaus, ovat jo kauan sitten jääneet menneisyyteen.

Englantilaisen lehtimiehen T. Parkerin kirjassa "Viisi naista vankilassa" kuvataan ensi silmäyksellä täysin paradoksaalinen tapaus: monet varkaudesta saamansa rangaistuksen kärsineet naiset yrittävät päästä uudelleen vankilaan. Miksi? Jotta eivät olisi yksin. Vapaudessa ei kukaan välitä minusta, sanoo eräs nainen, en voi löytää paikkaani; vankilassa tunnen itseni ihmiseksi ihmisten joukossa. Ihminen etsimässä pelastusta "vapaasta" maailmasta vankilassa!

Monet porvarilliset teoreetikot, ideologit ja taiteilijat eivät näe yleensä minkäänlaista ulospääsyä muodostuneesta tilanteesta. Toiset näkevät tämän ulospääsyn kaikkien yhteiskunnan merkittävien normien, lakien ja järjestyksen halveksimisessa. Monet nykyisen porvarillisen taiteen tuotteet ovat tässä suhteessa kuvaavia. Esimerkkinä voidaan mainita länsisaksalaisen elokuvaohjaajan V. Schlendorfin filmi "Elää mihin hintaan tahansa". Filmin sankaritar on vahingossa murhannut ystävänsä ja koko filmi on omistettu sen kuvaamiselle, miten hän ystävineen yrittää piilottaa ruumiin. Tämä epämiellyttävä tehtävä herättää kuitenkin filmin henkilöissä eräänlaisen kummallisen aktiivisuuden ja vilkkauden. Miksi? Ohjaaja selittää elokuvan sankarit vallanneen kiihkon näin: he kontrolloivat ensi kertaa täydellisesti työnsä "tuotetta". Heidän elämänsä keskittyy tämän seikkailun ympärille ja saa tarkoituksen.

On itsestään selvää, että tämän filmin sankareille muodostuu vain vapauden haavekuva. Mutta tilanne, josta he yrittävät päästä ulos näin kummallisella tavalla, on yleensä kuvattu oikein. Kapitalistisessa yhteiskunnassa ihmiset eivät todellakaan kontrolloi työnsä tuotteita, vaan päinvastoin joutuvat tämän tuotteen kontrollin alaiseksi. Elämän tarkoitus on miltei kokonaan alistettu ihmisen luoman esineiden maailman itsenäisten "tarpeiden", ts. tuotan-

non tarpeiden, byrokraattisen valtiokoneiston vaatimusten jne. alaiseksi. Törmäämme jälleen vanhaan ristiriitaan yksilön ja "olosuhteiden" välillä. Siksi vapaus ymmärretäänkin tässä vapautena tästä maailmasta, kielteisenä voimana välttää jotakin.

Tällainen vapauskäsite tuntuu monista ainoalta mahdolliselta, ja joka tapauksessa kaikkein järkevimmältä ratkaisulta muuten ratkaisemattomiin ristiriitoihin. Yhteiskunnan historiallisen kehityksen välttämättömyyden tunnustaminen tuntuu täysin yhteensopimattomalta vapauden kanssa. Mahdollisena nähdään vain kaksi vaihtoehtoa: joko ihminen on vapaa välttämättömyydestä, tai hän on hänestä riippumattomien lakien orja. Siksi vapaus tunnustetaan vain silloin, kun ihminen toimii mielivaltaisesti, ts. omien halujensa ja oman tahtonsa mukaan täysin häntä ympäröivästä maailmasta piittaamatta. Äärimmäisenä ilmauksena tällaisesta suhtautumisesta on väite, että maailmassa on muka vain yksi laki, ihmisen "vapaa tahto". Ei ole vaikeaa havaita tällaisen teorian äärimmäistä taantumuksellisuutta. Onhan oman tahdon pakottaminen maailmalle välttämätöntä silloin, kun maailma kehittyy vastoin aikansa eläneiden luokkien etuja, kun historian objektiivinen kulku asettaa meille valinnan: ollako vai eikö olla. Ei ole sattuma, että juuri kapitalismin yleisen kriisin kaudella porvariston luokka yhä useammin tarttuu tämänkaltaisiin teorioihin. Ei ole sattuma, että tällainen teoria muodosti fasistisen ideologien perustan. Führerin tahto ainoana historian lakina, eikö se ole ihanteellinen oikeutus jokaiselle mitä taantumuksellisimmalle politiikalle, jokaiselle ihmiskunnalle mitä vaarallisimmalle seikkailulle?

Hieman lievemmässä muodossa yksilön "vapaan" mielivallan asenne johtaa väitteeseen, että ihminen pääsee vapaaksi olosuhteista vain omassa sielussaan muuttamatta mitään todellisuudessa. Tällaisen asenteen vallitessa jää mahdollisuus asettaa ihminen vastuuseen teoistaan, erityisesti rikollisesta toiminnastaan. Vapauden ja välttämättömyyden, syyn ja vastuun ongelma ei ole sattumalta luonteenomainen esim. lännessä levinneelle eksistentialismin filosofiselle suuntaukselle. Erityisen terävästi se tuli esille fasistisen hyökkäyksen aikana. Ranskalaisen kirjailijan, huomattavan eksistentialistifilosofin ja yhteiskunnallisen toimihenkilön Jean Paul Sartren asenne on tässä suhteessa mielenkiintoinen. Tarkastelkaamme hänen filosofista näytelmäänsä "Kärpäset".

Näytelmässä kuvatut tapahtumat kuuluvat kaukaiseen menneisyyteen, mutta siinä kosketellut ongelmat ovat täysin nykyaikaisia. Tapahtumat kehittyvät muinaiskreikkalaisessa kaupungissa, Argosin valtiossa. On kulunut jo viisitoista vuotta siitä, kun kaupunkia järkytti traaginen rikos. Argosin nykyinen hallitsija Egisf oli aikoinaan suuren Agamemnonin alamaisena. Murhattuaan hallitsijansa hän anasti kruunun ja murhatun vaimon Klitemnestran. Myös Agamemnonin poika Orest tuomittiin; vain hänen tyttärensä Elektra armahdettiin. Orest säilyi kuitenkin elossa ja nyt hän on monen vuoden kuluttua jälleen kotikaupungissaan Argosissa. Hän tapaa täällä luotaantyöntävän elämän. Argosin asukkaat ovat vastaan sanomatta kuuliaisia uudelle hallitsijalle. Ja tämä kuuliaisuus perustuu ennen muuta pelkoon.

Argosin tilanne muistuttaa Ranskaa fasistimiehityksen aikana. Joka tapauksessa vuonna 1943 ensi kertaa esitetyn näytelmän katsojat ottivat sen vastaan juuri siten.

Mutta olipa tämä yhtymäkohta miten tärkeä tahansa poliittisesti, se ei muodosta näytelmän teoreettista ydintä. Argosiin saapunut Orest joutuu todella hamletmaiseen tilanteeseen. Tanskan prinssin tavoin prinssi Orest pohtii kysymystä: onko kosto

Egisfin rikoksesta mahdollinen ja tarpeen? Orestillä tämä teko liittyy sen kysymyksen ratkaisuun, onko kosto eräänlaisen jumalan säätämän lain kieltämistä. Eihän Agamemnonia murhattu ilman jumalan tahtoa? Mutta eikö silloin voi olla parempi alistua kuin kostaa?

”Jumala” on tässä tapauksessa vain maailman objektiivisen lain symboli, ja ”kosto” ja ”alistuminen” symbolisoivat vapauden mahdollisuutta tai mahdottomuutta tässä maailmassa. Kosto on vapautta, luonnon (toisin sanoen jumalan) välttämättömyyden kieltämistä ja protesti sitä vastaan.

Ajatukset tilanteesta piinaavat Orestia. Lopulta hän tulee johtopäätökseen, että ihminen on vapaa, ei voi olla olematta vapaa. Se merkitsee, että kosto on oikeutettu. Näin tapahtuukin. Egisf ja Klitemnestra murhataan ilman epäilyksiä ja omantunnontuskia, koska murha on Orestille vain vapauden ilmiö.

Mutta osoittautuukin, että sellainen taakka kuin vapaus ei ole läheskään kaikkien kannettavissa. Se on voimakkaiden osa. Mutta enemmistö on kuitenkin heikkoja, ja heidän osanaan on vain yksi asia, omantunnon vaivat.

Jupiter kehottaa Orestia katumaan. Mutta katuminen merkitsee alistumista jumalan lakiin ja luopumista vapauden lahjasta. Ylpeä Orest ei voi lähteä tielle, joka on taivaan ja maan jumalien heikoille ihmisille osoittama. Häntä ei pelota yksinäisyyskään, niiden osa, jotka pitävät vapautta jumalien lakia parempana. ”Luonnon ulkopuolella, luontoa vastaan, ilman puolustusta, ilman mitään tukea paitsi itsensä. Mutta minä en palaa sinun lakisi helmaan: olen tuomittu elämään ilman muita lakeja kuin omaani. En palaa sinun luontosi maailmaan: siellä on rakennettu tuhansia teitä, ja kaikki johtavat sinun luoksesi, mutta minä voin kulkea vain

omaa tietäni. Siksi olenkin ihminen, Jupiter, ja jokaisen ihmisen on itse etsittävä tiensä”.

Sartre esiintyy tässä maailman tunnottomiin lakeihin alistumista vastaan. Mutta taistelu tunnotonta maailmaa vastaan ei hänellä vielä liity todelliseen historiaan, ihmisten konkreettisiin puutteisiin ja tarpeisiin. Omaa tietään kulkevan ”maailman järjetön vaikeneminen” ja ”ihmisen kapina” johtuvat vain ihmisen sisäisistä tunteenpurkauksista, sellainen on vapaan inhimillisen toiminnan ja maailman kehityksen objektiivisen lain keskinäinen suhde. Orestin kapina ei muuta itse asiassa mitään. Siksi kaikki tämän kapinan jälkeen jääkin Argosissa ennalleen.

Näin ollen Sartren silloin hyväksymän teorian mukaan vallitseva asiaintila, kyseinen yhteiskuntajärjestys tunnustetaan muuttumattomaksi, vaikka se tuomitaankin. Saavutetaanhan ihmisen riippumattomuus ”olosuhteista” kyseisessä tapauksessa vain siten, että ne sivuutetaan, siten, että ihminen vain omassa tajunnassaan kieltää ne, käytännössä tahtoen tai tahtomattaan alistuen niihin. Näin ollen tällainen teoria on todelliselta sisällöltään, riippumatta jonkun teoreetikon jaloista pyrkimyksistä ja toiveista, vallitsevan yhteiskunnan ja sen epäinhimillisen järjestyksen puolustamista. (Tämän teorian äärimmäisen vaihtoehdon kannattajille on ominaista jopa tietoinen pyrkimys tällaisen järjestyksen säilyttämiseen).

Siinä ei ole mitään ihmeellistä, että Sartren tällainen asenne ei jäänyt huomaamatta. Sitä paitsi tällaisesta asenteesta lähtien ei ollut kovinkaan vaikeaa tulla sen kieltäviin johtopäätöksiin. Ovathan todellakin vain valitut yksilöt kykeneviä kapinaan, joka ei muuta mitään ”maailman järjettömässä vaikenemisessa”. Entä enemmistö? Sen osana on voimiensa ja kykyjensä mukaan mukautua tähän ”äänettömään vaikenemiseen”, hyväksyä se jonain

annettuna ja muuttumattomana. Hyväksyä annettuna siinäkin tapauksessa, että "äänettömästi vaikeneva maailma" on luotu "voimakkaan "ihmisen kaikkia ja kaikenlaisia lakeja rikkovasta tahdosta. Jopa silloinkin, kun tämä tahto synnyttää ihmisiä rikokseen sysäävät olosuhteet.

Tällaiset johtopäätökset eivät ole suinkaan puhtaasti loogisesti mahdollisia. Historia on osoittanut niiden reaalisuuden hirvittävän selvästi. Eikö fasismin rikollinen käytäntö ole todisteena tästä? Siinähän führerin tahto saneli lain Saksan kansalle leikkien ihmisten alhaisimmilla vaistoilla, rohkaisten niitä ja muuttaen ne kansallisiksi päämääriksi. Jokainen ihminen muuttui hiljaiseksi leikkikaluksi kansakunnan, jopa historian nimissä hirvittävän ja komentavan führerin kädessä. Mutta onko ihminen vieraan tahdon sokea palvelija, joka ei ole mistään kenellekään vastuussa? Silloinhan murhaajat ja rikolliset eivät ole syyllisiä mihinkään, vaikka heidän uhrinsa laskettaisiin miljoonissa. Näin syntyikin sodan jälkeen häpeällinen ja valheellinen ajatus fasististen sotarikollisten syyttömyydestä, koska he olivat asemaltaan hieman Hitleriä ja hänen lähintä piiriään alempana.

Yksikään rehellinen ihminen maailmassa ei hyväksynyt tätä ajatusta. Myös Sartre ajatteli tätä ongelmaa.

Palautan tässä yhteydessä mieliin Sartren toisen sankarin, 20 vuotta "Kärpästen" jälkeen kirjoitetun filosofisen näytelmän "Altonan vangit" henkilöt.

Edessämme on sodanjälkeinen Saksa. On kulunut jo 13 vuotta sodan päättymisestä. Mutta muisto siitä ei ole kadonnut, fasismin kauhut eivät ole unohtuneet. Varsinkaan, kun näytelmä on kirjoitettu sekä Länsi-Saksassa että Ranskassa selvästi havaittavan uusfasismin nousun oloissa. Ja tuskinpa on ihme, että puolitoista vuosikymmentä sodan jälkeen kysymys fasismin rikoksiin syyllisistä ja toisen maailmansodan uhreista on yhä vielä ajankohtainen. Tämä kysymys on Sartren näytelmän keskipisteenä, vaikka se ratkaistaankin hieman ehdollisesti.

Näytelmän sankari Franz von Gerlach on kulkenut läpi kaikki asteet suhteissaan fasistiseen järjestelmään: voimattomasta protestista juuri alkanutta Hitlerin terroria vastaan neuvostoliittolaisten sissien kiduttamiseen Smolenskin luona. Ja nyt hän yrittää löytää syyllisen siihen traagiseen päätökseen, johon hän yhdessä koko Saksan kanssa päätyi. Tuntien syyllisyytensä tapahtuneeseen ja etsien samalla puolustusta itselleen hän yrittää vierittää syyn "kauhistuttavan vuosisatamme" harteille. Gerlach miettii, että vuosisatamme on sellainen, ettei mitään ole tehtävissä: mehän aloitimme "Suur-Saksan" puolesta, kansakunnan korkeimpien etujen puolesta, ja tapahtuikin jotain täysin toiveiden vastaista. Kohtalo, kohtalon oikku... Mutta jos kysymys on "kauhistuttavasta vuosisadasta", silloinhan kukaan ei ole syyllinen. Jos ihmiset ovat syyllisiä fasismin rikoksiin, niin syyllisiä ovat kaikki. Kaikkiko? 80 miljoonaa ihmistäkö? mutta sehän on mahdotonta. Syyllinen ei siis ole kukaan, ei myöskään hän, Franz von Gerlach.

Franzin on jopa tosiasiain vastaisesti vakuutettava itselleen, että sodan voittajat ovat epäoikeutetusti rankaisseet raunioitunutta Saksaa, että juuri siksi sen lapset pöhöttyvät nälästä, eikä ole mitään toivoa maan uudestisyntymiseen, ei ole pelastusta oman syyllisyytensä tunnosta. Saksan tulee kuolla eikä minun, tavallisen kriminaalirikollisen, hän sanoo. Mutta todelliseen elämään törmättyään hän 13 vankeudessa vietetyn vuoden jälkeen pitää parempana tehdä itsemurhan. Näytelmä päättyy päähenkilön varsin merkittäviin sanoihin, jotka kuuluvat ääninauhalta, kun Franz on jo kuollut: "Mistä, kenestä tämä tunkkainen, karvas sivumaku on suussani? Ih-

misestäkö? Pedostako? Minusta itsestänikö? Tämä vuosisadan sivumaku."

Kaikkein helpointa on tietenkin vierittää syy vuosisadan kannettavaksi. Mutta voidaanko tällaisella epämääräisellä viittauksella paljoakaan selittää? Synnyttäähän sama vuosisata sekä pahaa että hyvää, pelkureita ja sankareita, uhreja ja pyöveleitä. Asian ydin on yhteiskuntaelämän reaalisten prosessien erittelyssä, sosiaalisten luokkavoimien todellisten keskinäissuhteiden huomioonottamisessa, jokaisen ihmisen poliittisen asenteen määrittelyssä.

Sartre ei ole tässä kysymyksessä Franzin puolella, eikä viittaus vuosisataan tyydytä häntä. Hän yrittää löytää ulospääsyn erittelemällä reaalisen ihmisen reaalista toimintaa. Mutta Sartren asenne on epäjohdonmukainen niin teoreettisesti (koska hän on kokonaan idealismin vaikutuksen alainen) kuin poliittisesti (tässä ilmenee hänen luokkarajoittuneisuutensa). Monet hänen aikalaisensa kapitalistisissa maissa eivät yleensä mene tälle yhteiskunnalle ominaisten onnettomuuksien ja kauhujen kuvaamista pidemmälle.

Kuten näkyy, "yksilö — olosuhteet"-ristiriidan voittaminen heittämällä "olosuhteet" syrjään ei onnistu joutumatta uusiin vielä pahempiin ristiriitoihin. Menestystä ei tuota myöskään yritys heittää syrjään mainitun ristiriidan toinen puoli, yksilön vapaa tahto. Yleisimmässä muodossaan nämä yritykset johtivat käsitykseen historian kaikkien tapahtumien ehdottomasta ennaltamääräämisestä ja ihmisen täydellisestä avuttomuudesta. Ihmiselle jää vain ottaa vastaan (joko hyväksyen tai kiukutellen) se, minkä historia luo. Hän ei voi muuttaa, parantaa tai pahentaa mitään. Näin ollen iloton lopputulos on väistämätön myös tässä tapauksessa: ihmisen on alistuttava vallitseviin olosuhteisiin, olivatpa ne hänelle miten vihamieliset tahansa, ja antaudut-

tava passiivisesti kohtalonsa ylipääsemättömän virran vietäväksi.

Porvarillisten teoreetikkojen asenne kysymyksessä ihmisen vapaan toiminnan ja maailman kehityksen objektiivisen lainmukaisuuden keskinäissuhteesta johtaa näin ollen usein taantumuksellisiin poliittisiin johtopäätöksiin ja on tieteellisesti kestämätön. Mutta olisi yksinkertaistamista tarkastella "yksilö — ympäristö", "ihminen — olosuhteet" rakennelman kestämättömyyttä vain teoreettisena virheenä, ihmisen henkilökohtaisena taitamattomuutena käsittää vallitsevaa asiantilaa, väliaikaisena erehdyksenä. Tässä tapauksessa riittäisi vain erehdyksen osoittaminen, jotta se katoaisi.

Asia on kuitenkin paljon monimutkaisempi. Porvarillisten filosofien teoriat, joista tässä on puhe, vain kuvaavat enemmän tai vähemmän järjestelmällisesti ristiriitoja, jotka syntyvät ihmisten reaalisessa toiminnassa, historiallisen prosessin käytännön ristiriidoissa. Tehtävänä onkin ihmisen reaalista olemista kapitalismin oloissa tutkimalla osata selvästi erottaa inhimillisen toiminnan todellinen sisältö sen "muuttuneista muodoista", ts. niistä toiminnan todellista sisältöä vääristävistä muodoista, joissa se esiintyy yhteiskunnassa, missä hallitsee yksityisomistus ja ihmisen toiseen kohdistama riisto. Marx ja Engels pystyivät ratkaisemaan tämän ristiriidan. He osoittivat sekä tällaisen vääristymän olemassaolon että syyt, joista porvarillisen yhteiskunnan teoreetikot esittävät tämän vääristymän todellisena asiaintilana.

Kapitalististen yhteiskunnallisten suhteiden alaiseksi kokonaan alistetusta ihmisen reaalisesta elämänprosessista kasvaakin niiden kuvaaminen niin että se ei ole vain ristiriidassa vallitsevan käytännön kanssa, vaan päinvastoin välttämätön kapitalistisen yhteiskunnan normaalille toiminnalle. Jos joku tässä yhteiskunnassa elävä ihminen ei ole käytännössä

vapaa, vaan byrokraattisen valtiokoneiston sanelun alainen, häntä lohduttaa vaikkapa vain ajatuksissaan olla riippumaton ilottomasta, mutta reaalisesta todellisuudesta. Jos elämän tarkoitus käytännössä rajoitetaan alkeellisten tyydytysten ja nautintojen saantiin, niin jäljelle jää vain ihmisen todellisen tarkoituksen etsiminen niistä.

Porvarilliset teoreetikot, jotka eivät näe tai halua nähdä ulospääsyä vallitsevasta tilanteesta, ovat jopa nykyisiä yhteiskunnallisia suhteita arvostellessaankin pakotetut (omista haluistaan riippumatta) vain kuvaamaan niitä ja mukautumaan niihin. Kysymys on siitä, että taistellessaan tiettyjä maailmaa koskevia ajatuksia vastaan monet teoreetikot eivät pidä tarpeellisena kosketella sitä maailmaa, joka nämä ajatukset on synnyttänyt. Kuitenkin teoriassa syntyvät ristiriidat ilmaisevat ja heijastavat aina itse yhteiskuntaelämässä olevia ristiriitoja.

Senvuoksi ei virheellistä katsomusta voida yksinkertaisesti heittää sivuun. Ei myöskään riitä, että sitä vastaan asetettaisiin kysymyksen oikea ymmärtäminen. Vielä sen jälkeenkin virheellinen katsomus voi tuntua merkitykseltään yleiseltä, jos sitä ei ole selitetty ja kumottu.

Illuusiot ja tosiasiat

Jotta siis käytännössä voitettaisiin virheelliset teoreettiset asenteet, on ennen muuta selitettävä, mistä kyseinen teoreettinen ristiriita on lähtöisin. Kaikkien ns. "ympäristö" (tai "olosuhteet") -teorian ympärille keskittyvien vaikeuksien syyn Marx löysi todellisuuden reaalisessa tosiasiassa, jonka nimenä on työnjako.

Melko usein työnjako-termillä tarkoitetaan ilmiötä, joka liittyy läheisesti siihen, mutta ei kuitenkaan ole samaa, nimittäin erikoistumista. Tiedetään, että eri ihmiset suorittavat yhteiskunnassa erilaista työtä, että heillä on eri ammatit. Heidän erikoistumisensa ilmenee siinä, että he ensiksikin kohdistavat toimintansa eri esineisiin (esim. maanviljelijän ja sorvarin työn esineet ovat erilaiset), toiseksi he suorittavat sen erilaisilla työkaluilla ja kolmanneksi erilaisin ottein.

Erikoistuminen on jokaisen työprosessin luonnollinen ehto, ja normaalioloissa se ei johda mihinkään kielteisiin seurauksiin. Päinvastoin se on välttämätön tuotannon kehitykselle, koska se edistää huomattavasti työn tuottavuuden kohoamista. Keskittyyhän ihminen erikoistuessaan tiettyyn toiminnan lajiin ja oppii työskentelemään nopeammin ja paremmin. Tekniikan historia osoittaa, että erikoistuminen on ehtona tuotantovoimien kehitykselle ja esiintyy mm. edellytyksenä koneiden käytölle.

Erotuksena erikoistumisesta työnjaolla ymmärretään sanan varsinaisessa mielessä työn sosiaalista jakoa, jossa jakautuvat jo itse elämäntoiminnot, sen eri puolet irrottautuvat toisistaan ja muodostuvat eri ihmisten tehtäviksi: eräät tekevät henkistä työtä, toiset ruumiillista, eräät laativat suunnitelmia ja toiset täyttävät niitä, eräät johtavat ja toiset alistuvat, eräät nostavat esiin päämääriä ja toiset realisoivat niitä jne.

Ihmisen kokonaistoiminta jakautuu niin ollen eri osiin ja muodostuu tiettyjen ryhmien erityiseksi "ominaisuudeksi". Kokonaisuus on vain koko yhteiskunnan tehtävänä, eikä suinkaan sen jokaisen jäsenen, joka on tuomittu eliniäkseen suorittamaan osittaista ja siksi päämääriltään hyvin rajoitettua työtä. Näiden rajoitettujen töiden keskinäissuhteet ja yhteydet muodostuvat täysin luonnonvoimaisesti, kuten eräänlainen voimien suuntautumiskäyrä, jossa jokainen voima suuntautuu eri, toisinaan jopa vastakkaisiin suuntiin. Äärirajansa sosiaalinen työnjako saavuttaa kapitalistisen tuotantotavan oloissa, jolloin jokainen toiminnan laji muodostuu sellaisten

ihmisryhmien monopoliomaisuudeksi, jotka eivät eduiltaan liity lainkaan tai miltei lainkaan muiden yhteiskunnan jäsenten etuihin.

Työnjako synnyttää monia varsin oleellisia sosiaalisia seurauksia. Silmiinpistävä on ennen kaikkea se tosiasia, että työnjako vaikuttaa sekä itse toimintaan että sen tuotteisiin. Ja aivan samoin kuin toiminnan eri lajit muodostuvat tiettyjen henkilöiden monopoliksi kyseisten henkilöiden sulkeutuessa miltei kokonaan valitsemaansa tai heille pakotettuun ahtaaseen toimintapiiriin, samoin myös heidän tuottamansa tuotteet ja tulokset tulevat heidän erikoisomaisuudekseen. Juuri siksi työnjako synnyttää yksityisomaisuutta ja siitä välttämättä johtuvaa riistoa. Oloissa joissa yhteiskunta jakautuu toisilleen vihamielisiin luokkiin se on väistämätöntä, koska yksi luokka anastaa itselleen toisen työn. Ihmisen käyttäminen toisen ihmisen tai ihmisryhmän käyttäminen toisen ihmisryhmän hyväksi osoittautuu näissä oloissa ainoaksi yhteyksien solmimismuodoksi niiden kesken. Keskittäessäni omiin käsiini jonkun muille ihmisille tarpeellisen tuotteen saan mahdollisuuden hankkia heiltä jotain itselleni tarpeellista. He ovat minulle vain välineitä ja samoin minä olen heille vain väline. Ja koska heidän etunsa ovat minulle yhdentekeviä, kuten minun etuni heille (koska olemme kaikki suljettuja omien etujemme ahtaaseen piiriin), meidän yhteytemme johtaa siihen että jokainen on toiselle vain väline.

Työnjako muuttaa ihmisen hänelle vieraiden päämäärien saavuttamisen välineeksi sekä tekee hänestä "osittaisen", koska näissä oloissa jokainen ihminen suorittaa vain merkityksettömän osan omista todella inhimillisistä tehtävistään. Samalla kuin "työ jakautuu, jakautuu myös ihminen", kirjoitti Engels. "Yhden ainoan toiminnan kehittämiseksi uhrataan kaikki muut ruumiilliset ja henkiset kyvyt. Tämä ihmisen surkastuminen kasvaa samassa

mitassa kuin työnjako..."[1]

Ihmisen pirstoutuminen saa todella totaalisen luonteen. Sen yhtenä äärimmäisyytenä on yhä voimistuva ahdas erikoistuminen, joka muuttaa ammattityön puhtaasti mekaaniseksi ilman luovaa luonnetta ja vieraaksi kaikelle, joka menee ammatin rajojen ulkopuolelle. Siten erikoistuminen saa rujon ammatillisen "tylsämielisyyden" luonteen. Tällaisen tilanteen kuvauksia on nykykirjallisuudessa lukematon määrä.

On myös melkoisesti työläisten omia subjektiivisia todistuksia. Niinpä ruotsalainen työmies Fridell sanoo täysin ymmärrettävän katkerasti: "Me tavalliset työläiset ikään kuin juoksemme elämän rinnalla. Meidän merkityksemme demokratialle ja vapaudelle on yhtä suuri kuin lannan merkitys kasville... Niiden 28 vuoden aikana, jotka olen työskennellyt tekstiiliteollisuudessa, en ole hetkeäkään tuntenut työn iloa."

Kaikki tämä on välitöntä tulosta kapitalistisen tuotantotavan kehityksestä. Terävä tšekkiläinen kirjailija Karel Čapek osasi siepata ja heijastaa luomistyössään eräitä sen varsin erikoisia puolia. Čapekin erään näytelmän sankari, robottikonsernin pääinsinööri Domin sanoo: "Ihminen on olento, joka sanokaamme tuntee iloa, soittaa viulua, pitää kävelystä ja tuntee yleensä tarvetta tehdä joukon tekoja, jotka ovat täysin tarpeettomia, jos hänen pitäisi sanokaamme kutoa tai suorittaa laskelmia. Dieselmoottoreita ei koristeta helistimillä".

Toisena ihmisen pirstoutumisen äärimmäisyytenä on hänen jo edellä mainittu muuttumisensa hänelle vieraiden päämäärien välineeksi. Ihmisestä tulee vain osa, rengas, osanen yhteiskunnan toisiinsa sidottujen toiminnan lajien järjestelmässä. Sitä paitsi tämä sidonnaisuus pysyy sekä hänen kontrollinsa

---

[1] Friedrich Engels, Anti-Dühring, s. 337.

että hänen ymmärryksensä ulkopuolella. Hänen toimintansa yhteiskunnallinen tarkoitus, ts. hänen paikkansa työnjaon järjestelmässä on olemassa täysin ihmisestä itsestään riippumatta. Hän ei toimi itse asettamiensa päämäärien vuoksi, vaan alistaa ponnistuksensa muiden henkilöiden tai yleensä tuotantojärjestelmän persoonattomien tarpeiden ja päämäärien realisoimiseen. Erich Frommin ironisen huomautuksen mukaan nyky-yhteiskunta tarvitsee ihmisiä, jotka pitävät itseään vapaina ja riippumattomina ja ovat samaan aikaan mielihyvin valmiit alistumaan, tekemään sen mitä heiltä odotetaan, olemaan hyvin hiottuina sosiaalisen koneen osina. Tämä ilmenee ennen kaikkea siinä, että ihminen useimmisen ei harjoita tiettyä toiminnan lajia lainkaan siksi, että ymmärtäisi sen yhteiskunnallisen merkityksen, eikä edes siksi, että se häntä miellyttää. On yksinkertaisesti tehtävä jotain elääkseen. Ja ammatin ihminen saa useimmissa tapauksissa olosuhteiden puhtaasti satunnaisten seikkojen yhteenpunoutumisesta. Myös ammattityön luonne (työn keinot ja otteet, sen yhteys muihin tuotannon lajeihin) esiintyy jonkin tuntemattoman ties mistä syystä säätämänä, mutta johon ei voida olla alistumatta (mistä syystä, tottumuksesta, kasvatuksen vaikutuksesta tai pelosta on täysin merkityksetöntä).

Ihminen menettää täysin luojan ominaisuutensa, koska hän on syrjässä sellaisista kaiken toiminnan oleellisista puolista kuin päämäärän asettaminen, toiminnan valvonta jne. Hän muuttuu ruuviksi, kapitalistisen tuotannon koneen osaksi ja kumartaa kuuliaisesti päänsä jokaisen koneen edessä pyrkien, kuten Norbert Wiener sanoi nykyisistä "koneenkumartajista", pääsemään henkilökohtaisesta vastuusta tehdä vaarallinen tai tuhoisa ratkaisu.

G. V. Plehanov viittaa 1870-luvun suositun venäläisen kirjailijan N. I. Naumovin kertomukseen "Zamora". Tämän kertomuksen sankari suhtautuu varsin kielteisesti sellaiseen täysin luonnolliselta tuntuvaan asiaan kuin mietteisiin meitä ympäröivästä maailmasta, tämänkaltaiset ajatukset talonpojan on karkotettava vahingollisina. Näin "ei voi" ajatella, väittää eräs talonpoika.

"Miksi ei voi? selitä se minulle", sanoo tekijä hänelle.

"— Ei voi, ei ole miesten asia hautoa sellaisia ajatuksia, vastaa talonpoika kiihkeästi. — Miesten asia, isäseni, on tietää vain tämä: kynnä, kylvä, hoida taloutta, noudata, mitä päällystö vaatii, äläkä herran tähden syvenny...

— Älä syvenny mihinkään, tapahtuipa ympärilläsi mitä tahansa, niinkö?

— Ei niin mihinkään!"

G. V. Plehanov toteaa: "Talonpoika kyntää, kylvää, hoitaa taloutta, noudattaa mitä päällystö vaatii, mutta ei lainkaan eikä milloinkaan syvenny. Se ei ole hänen asiansa. Keskuksessa asuvien ihmisten on syvennyttävä ja hänen on turvattava heille taloudelliset mahdollisuudet syventymiseen, siis kynnettävä, kylvettävä, hoidettava taloutta ym. Vallitsevan työnjaon aikana "ajatukset" käyvät tuottajalle täysin tarpeettomiksi ja jopa vahingolliseksi toiminnaksi."

Työnjaon syvenemisen mukana monien ihmisten "irtautuminen" tuotannollisen ym. toiminnan luovista puolista kasvaa yhä enemmän ja enemmän. Näistä luovista tehtävistä tulee varsin rajoitetun asiantuntijapiirin omaisuutta. "Yhdelle puolelle kokoontuu valtava ihmismassa, joka paimentaa konetekniikkaa, työskentelee ja elää sitä varten. Toiselle puolelle erottautuu pieni määrä ihmispäitä, yrittäjiä, organisaattoreita, keksijöitä, insinöörejä", kirjoitti saksalainen idealistifilosofi O. Spengler 1930-luvulla.

Tällainen tilanne on nykyisin porvarillisessa kirjallisuudessa yleisesti tunnustettu. Sen väistämättö-

myydestä johtuu välinpitämättömyys kaikkea sellaista kohtaan mikä menee ihmisen välittömien jokapäiväisten tehtävien puitteiden yli.

Mutta asia ei rajoitu tähän. Luonnonvoimaisesti muodostuva työnjako esiintyy jonakin ulkoapäin jokaiselle yhteiskunnan jäsenelle pakotettuna, hallitsee häntä kohtalonomaisesti, pakottaa hänet alistumaan kuin luonnonvoima, kuin tulva tai maanjäristys. Esineiden maailma alkaa elää omaa elämäänsä, saa ikään kuin oman kehityksensä logiikan. Esineet varustetaan omalla tahdolla ja yksilöllisyydellä, mutta ihminen päinvastoin menettää yksilölliset ominaisuutensa ja muuttuu samanlaiseksi esineeksi kuin muutkin aineelliset kohteet ja siksi onkin niiden vuorovaikutuksen ja kehityksen lakien alainen.

Tuloksena onkin, että yhteiskunnan elimistö esiintyy jokaista yksityistä ihmistä kohtaan jonakin ulkoisena, hänestä riippumattomana ja hänet kokonaan alaisekseen alistavana. Tätä tietä muodostuukin käsitys siitä, että ihminen ei luo omaa maailmaansa, suhteidensa maailmaa muihin ihmisiin, vaan maailma luo ihmisen toimien hänen suhteensa erityisenä ja itsenäisenä "voimana".

Tuloksena syntyy valheellinen teoria, jonka mukaan yhteiskunta kehittyy omien, ihmisten toiminnan laeista poikkeavien lakiensa mukaan.

Olemme tulleet sellaiseen tilaan, jossa ihmisen tuottamat hänen työnsä tuotteet, eivät vain esineet vaan myös sosiaaliset suhteet, teoreettiset oppirakennelmat jne. irtautuvat luojansa vallasta ja ryhtyvät hallitsemaan häntä.

Ihmisen olemuksen toimivat ilmiöt vääristyvät samalla oleellisesti. Ihmisten suhteet esiintyvät ikään kuin heistä riippumattomina ja heitä hallitsevina. Ihminen on vain rengas esineiden ja tapahtumien ketjussa, on tästä ketjusta riippuvainen ja muuttuu senvuoksi itsekin esineeksi, leluksi Historian kädessä ja Historia käyttää ihmistä omiin, vain sille tunnet-

tuihin tarkoituksiin. Onko tarpeen erityisesti sanoa, että tällaisissa oloissa vapaus osoittautuu vain haaveeksi.

Katsokaamme tarkemmin, miten työnjako vaikuttaa yksilön vapauteen. Jokaisen ihmisen omien yksilöllisten päämäärien ohella on myös jollekin ihmisryhmälle ja joskus jopa koko yhteiskunnalle yhteisiä päämääriä. Tällaisia voivat olla esim. tarve puolustaa synnyinmaata ulkoisilta hyökkääjiltä, pyrkimys parantaa omaa sosiaalista ja taloudellista asemaansa, pelastua tyrannin sorrosta jne. Mutta tämänkaltaiset yhteiset edut ja niitä vastaavat päämäärät suhtautuvat eri tavoin yhteiskunnan kehityksen lakeihin: ne voivat vastata niitä tai olla niiden kanssa ristiriidassa, sattua yhteen yhteiskunnan kehityksen objektiivisen kulun kanssa tai suuntautua sitä vastaan. Ensimmäisessä tapauksessa olemme tekemisissä todella yleisen edun kanssa, jälkimmäisessä tällainen etu on yhteinen vain kuvaannollisesti, niiden yhteiskunnan jäsenten tajunnassa, joille se on muodostunut toiminnan päämääräksi. Koska vain ihmisen omien päämäärien (yksilöllisten tai yhteisten) vuoksi suoritettu toiminta on vapaata, vapaudesta ei voida puhua yhteiskunnassa, missä ihmisen edut ja päämäärät eivät esiinny omina, henkilökohtaisina, vaan ikään kuin ulkoa pakotettuina. Tässä historiallisen kehityksen tarpeita ilmaisevat yhteiskunnalliset edut, pysyen ihmisten enemmistön toiminnalle syrjäisinä, esiintyvät useimmiten luonnonvoimaisesti muodostuvana yhteiskunnan kehityksen tuloksena. Jos tapahtuukin yhteiskunnan etujen yhteensattuminen yksilön etujen kanssa, tämä yhteensattuma on säännöllisesti väliaikainen, eikä tällainen yhteiskunnallinen etu läheskään täydellisesti ilmaise yhteiskunnallisten tarpeiden todellista sisältöä eikä erilaisten yksilöiden todellisia päämääriä.

Miten olivat asiat esim. porvarillisen vallanku-

mouksen edellytysten kypsymisen kaudella? Yhteiskunnan siirtyminen feodalismista kapitalismiin ratkaisee ne ristiriidat, jotka syntyvät feodalismin uumenissa, ja vastaa sen vuoksi yhteiskunnallisen kehityksen objektiivista suuntaa, ilmaisee yhteiskunnallisia perustarpeita. Samalla tämä siirtyminen palvelee myös ns. kolmannen säädyn edustajien henkilökohtaisia etuja, mikä aiheuttaakin heidän aktiivisen osallistumisensa vanhan maailman vallankumoukselliseen kukistamiseen. Maaorjuuden kannattajat taas pyrkivät aivan päinvastaisiin päämääriin. Mutta jopa nekään, jotka ovat kiinnostuneita feodaalisten maaorjuusjärjestelmien kukistamisesta, eivät loppuun saakka ymmärrä toimintansa reaalista tarkoitusta ja sisältöä, eivätkä varsinkaan käsitä täydellisesti, millainen järjestys korvaa niin vihatun feodalismin. He kaavailevat mielikuvituksessaan toivotun tulevaisuuden varsin likimääräisen kuvan. Juuri näin tapahtui kapitalistisen yhteiskunnan kohdalla. Käsitykset siitä liitettiin vapauden, tasa-arvoisuuden ja veljeyden voittoon.

Kyseisessä tapauksessa olemme tekemisissä vähintään yhteiskunnan enemmistön etujen kanssa, tiedostivatpa tietyt historiallisen prosesssin osanottajat ne tai eivät. Mutta historiassa eivät ole harvinaisia tapaukset, jolloin tietty luokka yrittää esittää omat rajoitetut ja jopa itsekkäät etunsa kaikkien yhteiskunnan jäsenten, koko yhteiskunnan etuina. Tällaisia ovat esim. yritykset esittää kapitalistinen yhteiskunta "yleisenä hyvinvointivaltiona", missä kaikki ovat tasaveroisia, kukoistavat tasaveroisesti ja missä valtiolla ei ole muuta päämäärää kuin huolenpito kansan hyvinvoinnista. Ja jotta vakuutettaisiin ihmisille että heidän etunsa onkin hallitsevan luokan etu, viimeksimainittu käyttää valtiovaltaa, tehokasta propagandakoneistoa, joka on nykyisin varustettu varsin nykyaikaisin teknisin välinein, ns. joukkotiedotusvälinein, joihin kuuluvat radio, televisio, lehdistö, elokuvateollisuus ym. On itsestään selvää, että vaikka tämä vakuuttelu tuottaisi tuloksenkin, kaikkien ihmisten päämäärien ja etujen yhteisyydellä on vain näennäinen luonne.

Sitä paitsi ei ole kovinkaan helppoa nykyaikaisimmillakaan välineillä vakuuttaa riistosta kärsiviä työtätekeviä siitä, että kapitalismi on kaikkein paras yhteiskuntajärjestelmä. Vastakohtaisessa luokkayhteiskunnassa on aina yhteentörmäyksiä, vastakkaisten, toisilleen leppymättömän vihamielisten luokkaetujen taistelua. Juuri tämä luokkataistelu onkin historian kehityksen liikkeellepaneva voima. Mutta ihmisistä tuntuu, että yhteiskunnan objektiivinen kehitys, todellisten yhteiskunnallisten etujen realisointi tapahtuu ohi tietyn luokan etujen ja jopa niitä vastaan.

Jokainen yksilö esiintyy useimmiten historiallisen kehityksen tarpeiden tiedottomana toimeenpanijana ja omiin päämääriinsä pyrkiessään itse asiassa palvelee Historian omia päämääriä, jotka sitä paitsi ovat usein hänelle henkilökohtaisesti vieraita. Hän ei ole siis vapaa.

Konkreettisesti vapaus (tai sen puute) ilmenee niissä reaalisissa oikeuksissa ja aineellisissa mahdollisuuksissa, joita ihminen kyseisessä yhteiskunnassa hallitsee (tai ei hallitse). Mitä vähemmän hänellä on reaalisia oikeuksia ja mitä enemmän hänen velvollisuutensa esiintyvät ulkoa voimalla pakotettuina, sitä vähemmän hänellä on vapautta. Tuotanto- ja työvälineitä omistamaton luokka onkin juuri siksi riistetty, ts. vailla vapautta, että sillä ei ole reaalisia oikeuksia johtaa tuotantoa, yhteiskunnan asioita jne.

Mahdollisesti tässä yhteiskunnassa ovat vapaita ne, jotka edustavat hallitsevaa luokkaa, ne jotka omistavat tuotanto- ja työvälineet.

Tietenkin heillä on enemmän oikeuksia ja siinä mielessä he ovat vapaampia. Mutta heidän vapaut-

taan rajoittaa kuitenkin kuuluminen hallitsevaan luokkaan, ja mikä pääasia, se että heidän on mahdollista realisoida omalla toiminnallaan vain mitätön osa kyvyistään. Eikö tästä ole todisteena porvarin koko olemuksen vallannut rikastumishalu, jonka vankina hän on!

Todellisen aineellisen tuotannon tuolla puolen

Työnjaon jyrkästi kielteinen vaikutus ihmisen elämään, toimintaan ja jopa mielialaankin todettiin edistyksellisen yhteiskunnallisen ajattelun taholla jo kapitalistisen yhteiskunnan aamunkoitteessa. Esim. Friedrich Schiller korosti työnjakoa arvioidessaan, että se muuttuu yhä enemmän milteipä historian ainoaksi päämääräksi ja orjuuttaa väistämättä ihmisen. "Nyt ovat osoittautuneet erotetuiksi... lait ja tavat; nautinto on irronnut työstä, keino päämäärästä, ponnistus palkkiosta. Ikuisesti kahlittuna kokonaisen erilliseen pieneen sirpaleeseen ihminen itse muuttuu sirpaleeksi... Sillä tavalla tuhoutuu vähitellen yksityinen konkreettinen elämä, jotta kokonaisen abstraktio voisi pitää yllä omaa niukkaa olemassaoloaan". Toisaalla hän kirjoittaa: "Voittakoonpa maailma miten paljon tahansa tästä inhimillisten voimien toisistaan erillään tapahtuvasta kehityksestä, ei voida kuitenkaan kieltää sitä, että sen koskettamat yksilöt kärsivät tämän maailman päämäärän sorrosta".

Syntyy huutava ristiriita yksityisen ihmisen tietojen, taitojen ja mahdollisuuksien sekä koko yhteiskunnan tietojen, taitojen ja mahdollisuuksien, sen aineellisen ja henkisen kulttuurin rikkauden välillä. Todellakin. Jokainen ihminen ahkeroi omassa määrätyssä työssään. Kun otetaan huomioon, että toiminnan jokainen laji edellyttää täysin määrättyä tietojen, taitojen ja valmennuksen ammattitasoa, niin hyötymoraalin kannalta inhimillisen kulttuurin

muu rikkaus on kyseiselle ihmiselle täysin tarpeeton. Mitä sorvari tekee musiikilla tai urheilija molekyyligenetiikalla? Tai ovatko voimakkaat lihakset välttämättömät kyberneetikolle? Ja ihmisen muuttumiseen kokonaisen, abstraktion uhriksi annetuksi sirpaleeksi on nähtävästi alistuttava. Sillä miten muuten järjestettäisiin monimutkainen inhimillinen yhteiselämä, ellei erilaisia yhteiskunnan tehtäviä jaettaisi eri ihmisten kesken? Eiväthän erilaiset ihmiset, eivätkä sitä paitsi kaikki, voi tehdä samaa työtä. Ja vielä: eri ihmisillä on erilaiset kyvyt ja se mikä on yhdelle mahdotonta on toiselle täysin mahdollista. Joku esimerkiksi on lahjakas muusikko, mutta täysin kyvytön taidemaalariksi. Hänen ystävänsä on kyvyiltään täysin päinvastainen.

Puheet työnjaon ja sen seurausten voittamisesta ja poistamisesta ovat siten ikään kuin turhia haaveita, perusteettomia utopioita tai parhaassa tapauksessa realistisesta suhtautumisesta etääntyneitä romanttisia ajatusrakennelmia, jotka eivät sovi yhteen terveen järjen kanssa. Olisi tietenkin hyvä poistaa työnjako ja kaikki sen kielteiset seuraukset. Mutta kuitenkin joudutaan suorittamaan se osa ja tehtävä jonka työnjaon järjestelmä on kullekin antanut, niin kauan kuin kapitalismi on olemassa.

Mitä tulee työnjaon tuomitsemiseen ja kiroamiseen, se jää voimattomaksi mielenosoitukseksi, ellei sitä vastaa reaalinen mahdollisuus ja välttämättömyys muuttaa vallitsevaa asiaintilaa. Tyytymättömyyden tunne työnjaon kielteisestä vaikutuksesta aikamme elämäntoimintoihin sysää vain tämän ilmiön tarkkaavaiseen tutkimiseen. Vaaditaan kyseisen ilmiön tieteellistä erittelyä, eikä järkeilyjä terveen järjen kannalta, koska se usein on kaukana tieteestä, ajoittain jopa vastakohtainen sille. Kysymyksen tieteellisessä tarkastelussa on välttämätöntä lähteä siitä tosiasiasta, että työnjako sen nykyisessä muodossa ei ole jotain alusta alkaen inhimilliselle

toiminnalle olennaista. Valtava historiatieteen kokoama aineisto todistaa että asia ei ole näin. Työnjaon syntymisen syyt ovat luonteeltaan historiallisesti väliaikaisia ja ne voidaan ja ne tulee poistaa historiallisen kehityksen kulussa.

Työnjaon synty liittyy tuotannon äärimmäisen alhaiseen tasoon, tuotantovoimien riittämättömään kehitykseen. Historiallisen kehityksen kulussa kasvoi ihmisen herruus luontoon ja omiin yhteiskunnallisiin suhteisiinsa nähden, yhteiskunta saavutti sellaisen tason, jolla tuotantovoimat joutuvat ristiriitaan vallitsevan työnjaon kanssa. Viimemainittu muodostuu kehityksen jarruksi tekniikassa ja tuotantosuhteissa.

Marx kirjoittaa "Pääomassa": "Suurpääoma itse tekee työn muuttamisen tunnustamisesta elämän ja kuoleman kysymyksen, ja siksi myös työläisten mahdollisimman suuren monipuolisuuden yhteiskunnallisen tuotannon yleiseksi laiksi, jonka normaalille toteuttamiselle suhteet on mukautettava. Elämän ja kuoleman kysymyksestä se asettaa tehtävän: korvata onnettoman reservityöväestön, jota pidetään varalla pääoman ja riiston muuttuvia tarpeita varten, ihmisen ehdottomalla kelvollisuudella työn muuttuvia tarpeita varten; korvata yksityinen työläinen, yhteiskunnallisen tehtävän tietyn osan yksinkertainen kantaja, kaikin puolin kehittyneellä yksilöllä, jolle erilaiset yhteiskunnalliset tehtävät ovat toisiaan korvaavia elämäntoimintojen keinoja"[1]

Kun tarkastelemme nykyistä tilannetta, niin Marxin toteamat tendenssit ovat oleellisesti kehittyneet ja käytännössä yleisesti tunnustetut. Havainnollistamisen vuoksi viittaan amerikkalaisen talousmiehen P. Drukerin lausuntoon. Hän olettaa, että nykyaikaisen teollisuuslaitoksen johtamisen pääongelmana on sellaisten olosuhteiden luominen, joissa työläinen voisi suorittaa integroitua kokonaistyötä ja toteuttaa vastuullista suunnittelua. Eivätkä muotojen ja keinojen etsinnät työläisen riittämättömän koulutustason voittamiseksi aiheetta ota niin suurta sijaa. Työläisen pitäisi kyetä suorittamaan huomattavasti suurempi määrä tehtäviä kuin vain koneen välitön palveleminen. Työläisen kulttuuritason kasvu, jonka esteenä on juuri työnjako, osoittautuu hyödylliseksi jopa puhtaasti taloudelliseltakin kannalta. Niinpä amerikkalaisten talousmiesten laskelmien mukaan 3/5 USA:n tuotannon lisäkasvusta on saatu työläisten ammattitaidon kohoamisen, tieteen tuotantoon juurruttamisen ja tuotannon paremman organisaation ansiosta ja vain 2/5 työllisyyden kasvun ja kiinteän pääoman lisääntymisen avulla.

On itsestään selvää, että työnjaon voittaminen ei rajoitu koulutustason ja kulttuurin kohoamiseen. Se koskee myös yksilön aseman muutosta poliittisen elämän alalla, osallistumista yhteiskunnallisen kehityksen päämäärien määrittelyyn, ammattityön jokaisen lajin muuttumista kokonaistoiminnaksi. Vain tässä mielessä voidaan puhua työnjaon voittamisesta. Kysymys ei siis ole lainkaan siitä, että poistettaisiin ihmisen keskittyminen tiettyyn tehtäväpiiriin (ammattimaistuminen), kun työnjaon poistaminen ymmärretään kaikkien ammatillisten eroavuuksien poistamisena. Ei ole tiedemiehiä, ei taiteilijoita, insinöörejä ja teknikoita, vaan kaikki tekevät hieman kaikkea. Tietenkin periaatteessa on mahdollista eri ammattien yhdistäminen yhden ihmisen toiminnassa (A. Einstein esim. soitti hyvin viulua ja venäläinen säveltäjä A. Borodin oli melko etevä kemisti), ja vapaa-ajan lisääntyminen tekee tällaisen yhdistämisen yhä enemmän todennäköiseksi ja mahdolliseksi ei enää joillekin harvoille, vaan monille, mahdollisesti jopa enemmistölle.

Mutta kysymys ei kuitenkaan ole tästä, tai ei ai-

[1] K. Marx ja F. Engels, Sotšinenija, tom 23, ss. 498—499.

nakaan vain tästä. Muuttaahan työnjako yksityisten ihmisten "monopoliomaisuudeksi" ennen kaikkea inhimillisen kokonaistoiminnan vain ykseydessä välttämättömästi ja täydellisesti realisoitavat puolet, eikä vain tietyt ammatit (muistettakoon käsitteiden "erikoistuminen" ja "työnjako" erot). Siksi työnjaon voittaminen merkitsee ennen kaikkea ykseyttä jokaisen ihmisen toiminnassa, päämäärien asettamista ja realisoimista, jokainen ihminen alkaa näissä oloissa välittömästi osallistua yhteiskunnallisesti merkittävien päämäärien kehittelyyn (eivätkä nämä päämäärät ole ristiriidassa, vaan sattuvat yhteen hänen omien päämääriensä kanssa), johto- ja täytäntöönpanotyöhön (toiminnan normeja ja sääntöjä ei sanella sen sisällön ulkopuolelta, vaan toiminnassa itsessään eikä muiden ihmisten, vaan toimijan itsensä taholta), henkiseen ja ruumiilliseen työhön (luova työ lakkaa olemasta "valittujen" etuoikeutena ja muuttuu jokaisen toiminnan lajin peruserikoisuudeksi) jne.

Tällä pohjalla syntyvät jokaiselle yksilölle jo täysin reaaliset näköalat todellisen vapauden saavuttamiseen. Mitä vähemmän sisällön kannalta ulkoiset mekanismit säätelevät inhimillistä toimintaa, sitä enemmän ihminen itse asettaa itselleen päämääriä ja saavuttaa niitä, sitä enemmän hän vapautuu konemaisesta, mekaanisesta ja toistuvasta toiminnasta, sitä vapaampi hän on. Toiminnan ulkoapäin tapahtuva säätely ja siinä olevat epäluovat ainekset eivät tietenkään kokonaan häviä. Mutta kasvaneiden tuotantovoimien oloissa ihmisen yhä enemmän vapautuessa hänelle ihmisenä epäolennaisista tehtävistä hänen vapautensa alue kasvaa huomattavasti.

"Pääoman" kirjoittaja sanoo tästä: "Vapauden valtakunta alkaa todellisuudessa vain siellä, missä loppuu pakon ja ulkoisen tarkoituksenmukaisuuden määräämä työnteko, se on siis asian luonteen kannalta varsinaisen aineellisen tuotannon piirin tuolla puolen". Viimemainitun vapaus "voi olla vain sitä, että kollektiivinen ihminen, yhdistyneet tuottajat säännöstelevät järkiperäisesti tätä luonnon kanssa tapahtuvaa aineenvaihduntaansa, asettavat sen yhteisen valvontansa alaiseksi, sen sijaan että se hallitsisi heitä sokeana voimana; suorittavat sen mahdollisimman pienin voimankulutuksin ja heidän ihmisolemuksensa arvolle sopivin ja sitä täysin vastaavin ehdoin. Mutta sittenkin se pysyy aina välttämättömyyden valtakuntana. Tämän toisella puolen alkaa itsetarkoituksena oleva inhimillisten voimien kehitys, todellinen vapauden valtakunta, joka kuitenkin voi kukoistaa vain tämän välttämättömyyden valtakunnan, perustansa, pohjallla"[1].

Jokapäiväisistä leipähuolista vapautettuna ja riittävästi vapaa-aikaa saaneena ihminen kykenee kehittämään kykyjään ja voimiaan, vapaasti valitsemaan minkä tahansa alan niiden käytölle. Ja tämä merkitsee, että elämäntoimintojensa jokaisella alalla hän toimii vapaasti ja luovasti.

Näin ollen tuotantovoimien, tekniikan kehitys luo objektiiviset edellytykset työnjaon ja sen kielteisten seurausten voittamiselle. Mutta tämä seikka tiedostetaan usein varsin omalaatuisessa muodossa, teknisen kehityksen palvontana. Tässä tapauksessa yhteiskunnan kehitys käsitetään tekniikan muutosten suorana ja välittömänä tuloksena: se joko tuhoaa ihmiskunnan, jos pääsee pois ihmisen vallasta, tai pelastaa sen turvaten yltäkylläisyyden ja toimettomuuden ihmiskunnan uusien hyväntekijöiden, teknokraattien, valvonnan alaisina.

Tämänkaltaiset käsitykset vääristävät todellisen asiaintilan. Tekninen taso sellaisenaan, automaattisesti ei turvaa kaikkia toivottuja muutoksia, jotka siitä seuraavat. Vain tuotantosuhteita parantamalla

[1] Marx—Engels—Lenin, Historiallisesta materialismista, Edistys, s. 154.

realisoidaan mahdollisuudet, joita tuotantovoimien kehitys luo.

Tästä ovat vakuuttavina todisteina ne sosiaalistaloudelliset muutokset, jotka liittyvät monille kapitalistisille maille luonteenomaiseen tieteellis-tekniseen vallankumoukseen. Ottakaamme sellainen ilmiö kuin automatisointi. Sen toteuttamisen johdonmukaisuuden astetta eivät suinkaan määrää tekniset käsitykset, vaan sen toteuttajien yksityiset edut. On täysin kiistatonta, että automaatio helpottaa työtä. Mutta alistettuna palvelemaan yksityisiä etuja se johtaa aivan päinvastaisiin tuloksiin, koska automaatio kapitalismin aikana ei useinkaan koske työn kaikkein näännyttävimpiä lajeja.

Samoin käy myös muiden tieteellis-teknisen vallankumouksen seurausten kapitalismissa: ihmisen pelastaminen näännyttävästä ja yksipuolisesta konetyöstä kääntyy usein työttömyydeksi, joka sitä paitsi esiintyy samanaikaisesti kuin on puutetta korkeamman ammattitaidon omaavasta työvoimasta, yksilön kokonaiskehitykselle niin välttämätön vapaa-aika kääntyy toimettomuudeksi, joutilaisuudeksi ja kevytmieliseksi huvitteluksi. Monia muita samankaltaisia ristiriitoja voisi mainita. Lyhyesti sanoen tekniikan kehitys voi tuoda ihmiselle todellista hyötyä, jos sitä toteutetaan ottaen huomioon tieteellis-teknisen vallankumouksen inhimilliset seuraukset, eikä vain sen taloudellista tehoa.

Kaikki tämä todistaa käsitykset tekniikan määräävästä ja autonomisesta vaikutuksesta yhteiskunnalliseen edistykseen kestämättömiksi. Yksityisten etujen konfliktien raatelema yhteiskunta ei voi missään tapauksessa avata todellista liikkumatilaa nykyisen tieteellis-teknisen vallankumouksen kehitykselle ja sen sosiaalisten seurausten täyteen esille pääsyyn. Näin ollen on välttämätöntä, että rakennetaan, ja jälleen yhteiskunnallisen tuotannon vaatimusten mukaan ja tuotantovoimien kehityksen vaikutuksen alaisena, yhteiskunnallisten suhteiden järjestelmä uudelleen niin, että yhteiskuntaelimistön toiminta ja kehitys olisi sellaisten ihmisten valvonnan alaisena, joita eivät enää erota vastakkaiset edut, vaan jotka taistelevat yhteisten etujen puolesta — jokaisen yksilön kokonaisen ja vapaan kehityksen puolesta. Tämä päämäärä voidaan saavuttaa vain kommunistisen yhteiskunnan oloissa.

Kommunismi historian arvoitusten ratkaisijana

Passiivisen havainnoitsijan, silmiensä edessä kehittyviä tapahtumia tarkkailevan tutkijan asenne on marxilaisuudelle tieteellisenä teoriana mahdoton. Marxilaiset pitävät riittämättömänä taistelua vain aatteita, varsinkin fraaseja vastaan, jotka puolustavat, kuvaavat tai jopa tuomitsevat tämän maailman. Heidän asenteensa on aktiivisesti toimivien asenne. Eikä se johdu mistään puhtaasti negatiivisesta suhtautumisesta todellisuuteen, eikä tietenkään anarkistisesta kapinasta ”järjestystä” vastaan, vaan ohjektiivisista maailman kehityksen lainmukaisuuksista, se perustuu tietoihin, todellisten näköalojen ja yhteiskunnallisen kehityksen suunnan syvälliseen ymmärtämiseen. Vain tällainen asenne avaa mahdollisuuden ratkaista historian synnyttämät teoreettiset ristiriidat ja kaikki mahdolliset ”arvoitukset” ja ”salaisuudet”. Juuri tässä mielessä on ymmärrettävä Marxia, kun hän korosti, että teoreettiset ristiriidat ratkaistaan viime kädessä käytännöllistä tietä.

Tämä ei tietenkään lainkaan vähennä teorian merkitystä, koska on erittäin monimutkainen tehtävä havaita todellisuudessa sen kehityksen mahdollinen suunta ja ymmärtää, miten se vaikuttaa tieteellisen ongelman ratkaisuun eikä se ole läheskään kaikkien tiedemiesten saavutettavissa.

Ajattelija ja vallankumousmies Marx pystyikin juuri siksi ratkaisemaan teoreettisesti ihmisen ja

”olosuhteiden”, yksilön ja ”ympäristön” ongelman, että hän näki kapitalistisen tuotantotavan omassa liikkeessä ne suhteiden luomisen mahdollisuudet ja keinot, jotka muuttavat ihmisen luomiensa yhteiskunnallisten suhteiden ja historiallisen kehityksen lainmukaisuuden aktiiviseksi luojaksi. Nämä mahdollisuudet ja keinot sisältyvät maailmanhistorian päälinjaan, kommunistisen yhteiskunta- ja talousjärjestelmän muotoutumiseen.

Yhteiskunnallisen kehityksen tendenssi sellaisenaan ei voi johtaa reaalisten ristiriitojen ratkaisuun silloinkaan, kun se selvästi ilmenee todellisessä elämässä ja kun tiede on tiedostanut sen kehitystiet ja keinot. Sen tekevät omaa historiaansa luovat ihmiset ja luokkayhteiskunnassa vallitsevan yhteiskunnan uudistamisesta kiinnostuneet ja siihen kykenevät luokat. Totta kyllä marxilaisuuden tunnustama yhteiskunnallisten ilmiöiden ennalta määräytyminen ja yhteiskunnan lainmukainen kehitys sosialististen uudistusten tietä tulkitaan usein, erityisesti marxilaisuuden ”kriitikkojen” taholta, yksinkertaistetusti, ellei suorastaan vääristellysti. Marxilaisuuden ”kriitikot” tulkitsevat ihmisten käyttäytymisen, toiminnan ja keskinäissuhteiden normit yhteiskunnassa jonakin sellaisena, joka ihmisten on passiivisesti omaksuttava. Yhteiskunnallisen kehityksen objektiivinen riippuvuus muka poistaa marxilaisuuden mukaan inhimillisen toiminnan välttämättömyyden: ”lainmukaisuus” johtaa muutenkin sinne, mihin tarvitaan. Ihmisten tarvitsee vain odottaa, milloin historiallisesti väistämätön tapahtuu. Näin kuvaavat marxilaisuutta monet sen arvostelijat.

He jatkavat järkeilyjään, että kyseisessäkin tapauksessa ne marxilaiset, jotka vaativat aktiivista toimintaa kommunistisen yhteiskunnan luomiseksi, toimivat täysin epäloogisesti. Johtaahan historian väistämätön kulku muutenkin haluttuun tulokseen, kommunismiin. Miksi siis huolehtia turhaan? Jo viime vuosisadalla tämä todistelu muotoiltiin saksalaisen oikeusoppineen Stammlerin kirjassa ”Talous ja oikeus materialistisen historiankäsityksen kannalta”. Marxilaisten pyrkimystä perustaa vallankumouksellista liikettä johtamaan kykenevä puolue hän vertasi kuunpimennystä edistävän puolueen perustamiseen. Stammler järkeili, että voidaan kuvitella olevan kuunpimennyksestä kiinnostuneita ihmisiä. Ryhtyvätkö he perustamaan puoluetta nopeuttaakseen haluamaansa tapahtumaa? Tuskinpa. Tuleehan tämä tapahtuma ehdottoman välttämättömästi. Miksi sitten perustaa kommunistien puoluetta, jos kommunistisen yhteiskunnan tuleminen on historiallisesti yhtä väistämätön.

G. V. Plehanov aikanaan kumosi tämän todistelun. Mutta Münchenissä v. 1961 ilmestyneessä kirjassa ”Kommunismin ideologiset perusteet” (oikeammin olisi sanoa antikommunismin) se uudistettiin miltei kirjaimellisesti: ”Jos kommunismi tulisi yhtä peruuttamattomasti kuin vuoronmukainen kuunpimennys, ihmisten tarvitsisi vain odottaa tämän kommunismin tuloa perustamatta mitään järjestöjä saadakseen sen aikaan”.

Marxilaisuuden ”kritiikin” tehtävänä on ei enempää eikä vähempää kuin todistaa aktiivisten toimien ”laittomuus” kommunististen ihanteiden toteuttamiseksi ja samalla mahdollisuuksien mukaan häiritä näiden toimien kehittymistä.

Marxismi-leninismin klassikot paljastavat yhteiskunnan kommunismiin kehittymisen lainmukaisuudet. Mutta se ei merkitse, että kommunistinen yhteiskunta syntyisi itsestään, automaattisesti. Siihen tarvitaan ihmisten aktiivista toimintaa oloissa, jolloin objektiiviset edellytykset ovat kypsyneet. Tätä toimintaa tarvitaan myös siksi, että maailmassa on vielä voimia, jotka toimivat yhteiskunnallisen kehityksen lainmukaisia tendenssejä vastaan. Ja prole-

tariaatin puoluetta tarvitaan järjestämään ja tiivistämään aikamme edistyksellisiä voimia.

Jo kapitalismin aikana alkavat proletariaatin keskuudessa muodostua ne ihmisen ominaisuudet, jotka muuttavat hänet historian tietoisesti ja määrätietoisesti toimivaksi luojaksi, yksilöksi, joka käytännössä on yhteiskunnallisen rikkautensa isäntä ja vastaa kaikesta mitä yhteiskunnassa tapahtuu.

Ensimmäinen askel työväenluokan toiminnassa kapitalismia vastaan on samalla myös ensimmäinen askel kohti vapautta. Juuri tässä taistelussa työläiset toteuttavat omia päämääriään, jotka vastaavat yhteiskunnallisen kehityksen tarpeita, muotoilevat taistelijan, uusien yhteiskunnallisten suhteiden luojan, historian tietoisen ja aktiivisen osanottajan ominaisuuksia. Lenin kirjoitti: "Orja, joka käsittää orjan asemansa ja taistelee sitä vastaan, on vallankumouksellinen. Orja, joka ei käsitä orjuuttaan ja värjöttelee äänettömässä, tiedottomassa ja alistuvassa orjanelämässään, on yksinkertaisesti orja. Orja, jolla heruu sylki suuhun, kun hän itsetyytyväisenä kuvailee orjanelämän ihanuuksia ja puhuu haltioissaan lempeästä ja hyvästä herrastaan, on renki ja halunki".[1]

Kommunistisen yhteiskunnan rakentaminen edellyttää juuri sellaista olosuhteiden muuttamista, joissa poistetaan ihmisen täydellisesti tai miltei täydellisesti yhteiskuntavoimien alaiseksi alistavat olosuhteet. Näihin olosuhteisiin kuuluvat ennen muuta yksityisomistus ja ihmisen toiseen ihmiseen kohdistama riisto, jotka kumpikin viime kädessä johtuvat sosiaalisesta työnjaosta.

Työ- ja tuotantovälineiden yhteiskunnallinen omistus turvaa kaikille ihmisille periaatteessa samanlaiset mahdollisuudet yhteiskunnallisen toiminnan kaikilla aloilla. Kun tuotanto ja tiede, poli-

[1] V. I. Lenin, Teokset, 13. osa, s. 39.

tiikka ja taide ovat kaikkien saavutettavissa, kun niiden harjoittaminen ei liity olemassaoleviin tai hankitttuihin (omistuksellisiin, poliittisiin ym.) etuoikeuksiin, se merkitsee, että jokainen yksilö on muiden yhteiskunnan jäsenten kanssa tasaveroinen ja täysivaltainen. Silloin hänen paikkansa yhteiskunnassa ei riipu siitä, millaista tehtävää hänen on työnjaon järjestelmässä pakko suorittaa, vaan hänen kykyjensä ja lahjojensa asteesta. Sitä paitsi tästä kehityksestä ei ole kiinnostunut vain hän henkilökohtaisesti, vaan myös koko yhteiskunta, koska kommunistisen yhteiskunnan toimintaa ei voida ajatella ilman työtätekevien miljoonajoukkojen aktiivista osallistumista. Kommunismi edellyttääkin reaalisten ehtojen luomista jokaisen yksilön muuttamiselle historian aktiiviseksi tekijäksi juuri siinä määrin, kuin tämä aktiivinen toiminta esiintyy kommunistisen rakennustyön välttämättömänä ja tärkeimpänä edellytyksenä.

Tällainen liike johtaakin kommunistisen yhteiskunnallistaloudellisen järjestelmän voittoon, siirtymiseen välttämättömyyden valtakunnasta vapauden valtakuntaan. Jo kommunistisen yhteiskunnan ensimmäinen vaihe, sosialismi, muuttaa perusteellisesti ihmisen yhteiskunnallista asemaa. Tuotantovälineiden yhteiskunnallisen omistuksen herruuden oloissa yhteiskunta kehittyy sen jokaisen jäsenen aineellisten ja henkisten tarpeiden tyydyttämisen eduksi. Ihmisen vapautuminen liittyy siksi ennen kaikkea siihen, että hänen henkilökohtaiset päämääränsä ja etunsa alkavat yhä enemmän osua yhteen yhteiskunnallisten etujen kanssa. Koko yhteiskunnalla ei voi olla yksityisten henkilöiden etujen kanssa ristiriidassa olevia päämääriä, koska kommunismin periaatteena on jokaisen yksilön täydellinen ja vapaa kehitys.

Konkreettisesti tämä ilmenee siinä, että ihmisen henkilökohtaiset päämäärät ja edut sattuvat yhteen

sen tehtävän objektiivisten etujen kanssa, jota hän suorittaa. Menneinä historiallisina aikoina tällainen yhteensattuma tapahtui harvoin, vain poikkeustapauksena. Se voi sattua suuren taiteilijan toiminnassa hänen yhteiskunnan etujen palvelunsa sattuessa täydellisesti yhteen hänen henkilökohtaisten päämääriensä kanssa. Mutta se mikä silloin oli poikkeuksena, muuttuu kommunismin oloissa säännöksi, vapaiden ihmisten käyttäytymisen ja toiminnan yleiseksi normiksi.

Yhteiskunnallisten ja henkilökohtaisten etujen ykseys mahdollistaakin yhteiskunnallisen kehityksen objektiivisten vaatimusten muuttamisen yksilön sisäisiksi herätteiksi, näiden vaatimusten aktiiviseksi täyttämiseksi ilman mitään pakotusta ja ulkoista suosittelua. Tämä merkitsee, että ihminen asettaa itsenäisesti itselleen päämäärät, ts. alkaa toimia vapaasti.

Näin on asia esim. työkurin kohdalla kommunismin oloissa. Se on välttämätön kaikelle työlle ja esiintyy useimmiten pakkotoimenpiteiden järjestelmänä. Mutta voidaanko ajatella sellaista tilannetta, jossa ulkoisen pakotuksen kaikki ainekset katoavat, mutta työkuri säilyy? Kyllä voidaan. Kommunismissa työkuri tulee olemaan tietoista kuria, joka johtuu itse työn sisällöstä, siitä tulee ihmisten käyttäytymisen luonnollinen muoto, joka poistaa ulkoisen pakotuksen välttämättömyyden. Täydellisesti se voittaa silloin, kun työ muuttuu ihmisen ensimmäiseksi elämäntarpeeksi, ja sen järjestäminen ja sääntely eivät ole enää erityisten henkilöiden ja elinten tehtävänä, vaan työprosessin jokaisen osanottajan toiminnan sisäisenä sisältönä ja tarpeena. Tällaisena V. I. Lenin näki uuden työkurin.

Tämä koskee täydellisesti myös muita käyttäytymisen ja toiminnan normeja. Ihmisestä tulee yhteiskuntaelämän välitön luoja, ts. hän osallistuu vapaaehtoisesti, aktiivisesti ja itsenäisesti sen kaikilla aloilla ilman, että häntä ahdistaisivat mitkään toiminnan sisällölle vieraat puitteet tai olosuhteet. Näin siis avautuu liikkumatila kaikkien oikeuksien, mahdollisuuksien ja kykyjen rajattomalle realisoinnille, hänen vapaalle kehitykselleen.

Ihminen, yksilö, persoonallisuus

(Loppulauseen asemesta)

Ihmisen olemuksen erittely, joka suoritetaan tutkimatta hänen konkreettista elämäntoimintaansa, johtaa säännöllisesti siihen, että ihminen, persoonallisuus häviää tästä erittelystä ja muuttuu abstraktiseksi käsitteeksi, puhtaasti ajatukselliseksi hahmoksi. Juuri tässä on vanhan filosofian synti. Se ei käsittänyt eikä voinut käsittää ihmisen elämäntoiminnan konkreettista sisältöä. Jopa kaikkein suurimmatkin aikaisemmat filosofit yrittivät rakentaa kaikiksi ajoiksi kelvollista ihmisen käsitettä ja siksi rajoittivat kaiken ihmisen olemuksen teoreettiseen tutkimiseen. Käytännössä tehtävänä on kuitenkin tutkia ihmisen olemisen, yhteiskuntaelämän, vallankumoustaistelun jne. todellisia vaikeuksia ja ristiriitoja. Päinvastaisessa tapauksessa olemme tekemisissä tarpeettoman "filosofoinnin" kanssa, jota Engels aikanaan myrkyllisesti ivasi. Vastatessaan eräälle filosofille, joka arvosteli Ranskan suurta vallankumousta siitä, että se ei tutkinut käsitettä "ihminen", Engels kirjoitti: "Jos vallankumous olisi tutkinut vain käsitettä 'ihminen', ei olisi puhettakaan thermidorkuun yhdeksännestä ja brumairekuun kahdeksannestatoista, Napoleon olisi tyytynyt kenraalin arvoon ja mahdollisesti vanhoilla päivillään kirjoittanut sisäpalveluohjesäännön 'inhimilliseltä kannalta' ".[1]

[1] K. Marx ja F. Engels, Sotšinenija, tom. 4, ss. 227—228.

Luokkien taisteluehtojen teoreettinen erittely on tietenkin tarpeen kaikissa tapauksissa. Mutta ihmisen olemuksen abstraktinen toteaminen, sen mitä konstikkaimpien määritelmien sepittäminen irrallaan yhteiskunnallisen kehityksen reaalisista prosesseista on sekä teoreettisesti että käytännöllisesti täysin hedelmätöntä eikä anna mitään Napoleonin eikä kenenkään muunkaan ihmisen kohtalon käänteiden ymmärtämiseksi. Ihmisen oleellisimmat piirteet jäävät yleensä muuttumattomiksi siitä riippumatta, tuleeko Napoleonista keisari tai koulun vahtimestari, onko naapuristani tullut suuri säveltäjä tai mahdollisesti petkuttaja.

Ihmisen olemuksen käsittäminen ei marxilaisuudessa ole mikään abstraktinen määritelmä. Tämä käsite edellyttää yhteiskunnallisten vuorovaikutusten, ihmisten yhteiskunnallisen toiminnan ja koko yhteiskunnallisen kehityksen tutkimista. Ja se ei missään tapauksessa merkitse konkreettista ihmisten sivuuttamista, niiden persoonallisuuksien, joiden työ ja ponnistukset synnyttävät jokaiselle aikakaudelle ominaisen yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuuden. Ei ihminen yhteiskunnallisen lainmukaisuuden ohella, vaan ihminen tämän lainmukaisuuden luojana ja tuottajana, sellainen on marxilaisten kanta.

Ihmisten toiminnan ja heidän luomiensa "olosuhteiden" elimellinen ykseys konkretisoituu käsitteessä "persoonallisuus". Tavallisessa puheessa harvoin erotetaan sisällöltään sellaiset sanat kuin ihminen, yksilö ja persoonallisuus. Itse asiassa nämä eivät kuitenkaan ole täysin yhteneväisiä käsitteitä.

Edessämme on Ivanov, Petrov, Sidorov jne. Voimmeko sanoa heitä kutakin yksilöksi. Totta kai. Jopa tietämättä heistä mitään muuta kuin ulkonäön me erotamme heidät toisistaan, vaikkapa kokonsa ja hiustensa värin perusteella.

Mutta voimmeko sanoa jokaista ihmistä persoo-

nallisuudeksi? Minusta tuntuu ettemme voi. Onko Petrov mikään persoonallisuus, jos hänellä ei ole mistään asiasta omaa mielipidettä tai hän ei ole kiinnostunut mistään muusta kuin lihapullista ja vasikankyljyksistä? Persoonallisuus, sanomme me kaikki, on jotain merkittävää, huomattavaa.

Kuten näette, jopa jokapäiväisen elämänkin kannalta näiden käsitteiden ero on intuitiivisesti havaittavissa. Mutta ei ole niinkään yksinkertaista sanoa täsmällisesti, miten sellaiset käsitteet kuin "persoonallisuus" ja "ihminen" eroavat toisistaan. Voidaan tietysti yrittää määritellä "persoonallisuuden" tuntomerkit ja sitten vasta soveltaa niitä johonkin yksilöön. Jos tuntomerkit sopivat, kysymyksessä on persoonallisuus, elleivät, ei ole. Mutta mistä nämä tuntomerkit otetaan? Yleensä tällaisten tuntomerkkien "yhteenlasku" on melko turhaa touhua, sillä algebran yhtälöihin sopivaa yksilöä ei ole.

Onneksi tiede on osoittanut ulospääsyn tästä tilanteesta. Siinä määrin kuin kukin yksilö vastaa ihmisen olemusta, hän on persoonallisuus. Ei kuitenkaan saa unohtaa, että ihmisen olemus ei ole ikuisiksi ajoiksi annettu, itseensä verrannollinen yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuus. Sillä jos nämä olosuhteet muuttuvat, niiden mukana muuttuu myös ihmisen olemus. Ihminen on konkreettinen historiallinen käsite ja eri aikakausina erilainen. Siksi käytöksen ja luonteenpiirteiden erikoisuudet, jotka tekevät ihmisestä selvästi ilmaistun persoonallisuuden, muuttuvat aikakausien mukana. Vallitsevien olosuhteiden aktiivinen muuttaja, taistelija feodaalisten esteiden poistamiseksi yhteiskunnan kehityksen tieltä, nousevan porvariston etujen puolustaja, sellainen oli porvarillisten vallankumousten aikakauden ihminen, ja sellaisia olivat esim. Robespierren henkilökohtaiset luonteenpiirteet. Siksi hän osoittautuikin sopivimmaksi persoonallisuudeksi toteuttamaan ihmiskunnan historian silloisella kaudella välttämättömiä uudistuksia.

Sosialistinen yhteiskunta synnyttää uuden persoonallisuuden sellaisin luonteenpiirtein kuin vilpitön ja johdonmukainen työtätekevien etujen puolustaminen, leppymätön vihamielisyys ihmisen riiston ja sorron kaikkia lakeja kohtaan, todella vallankumouksellinen suhtautuminen toiminnan aikansa eläneitä, vanhoillisia muotoja ja normeja kohtaan, taito ja pyrkimys elää joukkojen keskuudessa, oppia niiltä, alistaa tietonsa, taitonsa ja lahjansa niiden etujen palvelukseen. Tällaiset henkilökohtaiset ominaisuudet oli esim. neuvostoliittolaisella kirjailijalla Nikolai Ostrovskilla ja nämä hänen ominaisuutensa vastasivat mitä suurimmassa määrin yhteiskunnan kokemaa vallankumouksellisten uudistusten laajuutta ja kärkevyyttä.

Sosialistisessa yhteiskunnassa näitä valtavia uudistuksia toteuttavat työtätekevät itse kokonaan omaksi edukseen. Siksi tämä yhteiskunta synnyttää sankareita, kohottaa aktiiviseen historialliseen luomistyöhön ne samat "tavalliset" ihmiset, joista vasta nyt tulee sanan todellisessa mielessä historian luojia.

Ihmisen yksilöllisen kohtalon arvioimiseksi, kaikkien hänen katsomustensa ymmärtämiseksi on otettava huomioon monia konkreettisia tekijöitä, jotka vaikuttavat tietyn ihmisen luonteen, etujen, vakaumusten ja kykyjen muotoutumiseen. Mitä enemmän on hänen yksilöllisyytensä muotoutumista edistäviä aikakauden tarpeisiin liittyviä tekijöitä, mitä enemmän ne ilmaisevat inhimillisen toiminnan erikoisuuksia tällä kaudella, sitä paremmin tämä yksilö — aikakautensa poika ja luoja — kykenee realisoimaan historiallisesti kypsyneitä päämääriä ja samalla tulemaan persoonallisuudeksi.

Näin ollen persoonallisuudeksi ei voida nimittää jokaista ihmisrodun yksilöä, vaan vain sellaista, jolla on historiallisen kehityksen kyseisellä hetkellä

muotoutuneet kyvyt luovaan toimintaan ja joka pyrkii siihen. Siksi hän onkin vastuullinen teoistaan ja ratkaisuistaan että tietoisesti osallistuu uusien toiminnan muotojen, uusien yhteiskunnallisten suhteiden luomiseen.

Neuvostoliittolainen psykologi S. L. Rubinštein on onnistuneesti luonnehtinut persoonallisuuskäsitettä. "Ihminen on yksilöllinen hänen erityisten yksilöllisten ja ainutlaatuisten ominaisuuksiensa voimasta, ihminen on persoonallinen, koska hänellä on omat kasvot. Ihminen on maksimaalisesti persoonallinen, kun hänessä on minimaalisesti neutraalisuutta, välinpitämättömyyttä...".[1]

Nykyinen psykologia on todistanut, että ihmisyksilön persoonalliset erikoisuudet eivät muotoudu yhteiskunnallisten suhteiden kehityksen ohessa, vaan niihin liittyen, omaksumalla inhimillisen toiminnan eri lajit ja muodot. "Persoonallinen" ja "yhteiskunnallinen" eivät ole kaksi samansuuntaista virtaa, vaan ihmisen ja yhteiskunnan kehityksen yhtenäinen prosessi. Persoonallisuus onkin yhteiskunnallisten suhteiden yksilöitynyt oleminen.

Kaikki riippuu siis kunkin yksilön lähentymisestä ihmisen olemukseen: siinä määrin kuin yksilö on tullut ihmiseksi, hän on tullut myös persoonallisuudeksi. Tällainen suhtautuminen sulkee pois abstraktisen käsityksen ihmisen olemuksesta ja mahdollistaa ihmisen teoreettisen käsitteen liittämisen konkreettisten ihmisten kohtaloihin.

Ihmisen elämän todellisena tarkoituksena ei ole yksilöllisten askareiden ja huolten ahdas maailma, ei aherrus vain oman vatsan hyvinvoinnin vuoksi eikä itsekäs kuluttajasuhde kulttuuriarvoihin. Sen tarkoituksena on luominen, ihmisen maailman muuttaminen sellaiseksi, että jokainen ihminen voisi

[1] S. L. Rubinštein, Printsipy j puti razvitija psihologii. AN SSSR 1959.

tietoisesti ja vapaasti, toverillisessa kanssakäymisessä kaltaistensa kanssa luoda ihmisen arvoiset yhteiskunnalliset suhteet ja vahvistaa itseään persoonallisuutta. Tällaiset yhteiskunnalliset suhteet voivat muodostua vain kommunistisen yhteiskunnan oloissa. Juuri kommunismi pitää koko yhteiskunnallisen liikkeen tärkeimpänä tehtävänä kaikin puolin kehittyneen persoonallisuuden muotoutumista, jokaisen yhteiskunnan jäsenen aineellisten ja henkisten tarpeiden täydellistä tyydyttämistä, yhteiskunnallisen omistuksen säätämistä ja tiettyjen toiminnan lajien ja niitä vastaavien kykyjen monopolin poistamista, tieteen, kulttuurin ja ihmiskunnan kaikkien henkisten rikkauksien muuttamista yhteiseksi omaisuudeksi, fyysisesti, siveellisesti ja älyllisesti täydellisten ihmisten kehittämistä. Tämä ei tietenkään tule itsestään. Tässä on välttämätöntä aktiivinen, sitkeä ja uupumaton työ, kommunistisen yhteiskunnan kaikkien rakentajien työ. Sillä ei ole muuta ihmisen olemuksen koko rikkauden paljastamisen keinoa kuin toiminta, taistelu. "Vain taistelu kasvattaa riistettyä luokkaa, vain taistelu osoittaa sille sen voimien suuruuden, laajentaa sen näköpiiriä, lisää sen kykyjä, selventää sen järkeä, muovaa sen tahtoa".[1] Reaalinen ja monipuolinen toiminta, aktiivinen osallistuminen taisteluun muotoilee ja kehittää persoonallisuuden, kasvattaa uuden, kommunistisen järjestelmän ihmisen.

Olemme lopettaneet ihmisen olemisen salaisuuden etsimisen. Mutta se ei merkitse, että ei enää olisi mitään vaikeuksia ja ongelmia. Ihmiskunta jatkaa omaa rajatonta kehitystään, ja sen kuluessa syntyy väistämättä uusia tehtäviä, esteitä ja vaikeuksia. Niitä ratkaistessaan ihmiskunta etenee yhä menestyksellisemmin, ja samalla myös itse ihminen kehittyy ja täydellistyy. Mutta ihmiskun-

[1] V. I. Lenin, Teokset, 23. osa, s. 245.

nan eteen tulevien ongelmien ja salaisuuksien ratkaiseminen on mahdollista vain marxilais-leniniläisen teorian kannalta ja kommunistisen yhteiskunnan kehityksen tietä.

Ihminen on ihmiselle kaikkein arvokkain ja suurin rikkaus. "Mitä muuta rikkaus on kuin ihmisen herruuden täydellistä kehittymistä luonnon voimien yli, ts. niinsanotun 'luonnon' voimien yli ja siten myös ihmisen oman luonnon voimien yli? Mitä muuta rikkaus on kuin ihmisen luovien lahjojen absoluuttista ilmentämistä, ilman muita edellytyksiä kuin edeltävä historiallinen kehitys, joka on tehnyt tästä kehityksen kokonaisvaltaisuudesta itsetarkoituksen, ts. kaikkien inhimillisten voimien kehityksen sellaisenaan, ilman mitään ennakolta säädettyä mittasuhdetta?".[1] Vain kommunismi luo sellaisen järjestyksen, jonka vallitessa ihminen tulee yhteiskunnallisen kehityksen itsetarkoitukseksi.

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Sotšinenija, tom. 46, tšast I, s. 467.

Sisältö